This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Celt 5074.6.25

HARVARD COLLEGE
LIBRARY

VE RI
TAS

THE GIFT OF

FRED NORRIS ROBINSON

Class of 1891

OF CAMBRIDGE

363.6/6

COFIANT A GWEITHIAU

RISIART DDU O WYNEDD.

GAN Y

PARCH. R. MAWDDWY JONES,

PORTLAND, OREGON.

BALA:
ARGRAFFWYD GAN H. EVANS.

1906.

Celt 5074.6.25

✓

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUN 7 1954

I HOLL
GEFNOGWYR BARDDONIAETH UCHELRYW,
AC EDMYGWYR BYWYD CYSEGREDIG
I OGONIANT DUW A DYRCHAFIAD DYN,
Y CYFLWYNIR YN SERCHOG
Y GYFROL HON
O WEITHIAU Y DIWEDDAR
RISIART DDU O WYNEDD,
Gan Awdwr ei Gofiant.

. . AT Y DARLLENYDD. . .

O'r diwedd wele Weithiau hir-ddysgwyliedig y diweddar brif-fardd, **RISIART DDU O WYNEDD**, allan o'r wasg. Methasom ddyfod o hyd i'w farwnadau buddugol i'r Parch. S. Griffiths, Horeb, a Glan Alun; ac mae amryw ganeuon eraill wedi myned ar ddifancoll.

Gan y dysgwylir gwerthu cryn nifer o gopiau o'r llyfr yn yr Unol Dalaethau, a chan fod y rhan fwyaf o'n pobl ieuainc yma yn deall Saesoneg yn well na Chymraeg, barnwyd y byddai yn well i'r Cofiant fod yn Saesoneg, er eu mwyn hwy.

Gan obeithio y bydd i ddarllen ei farddoniaeth aruchel, a hanes y fath fywyd llafurus a rhinweddol, symbylu llawer o'n hieuenctyd i efelychu ei ragoriaethau.

Y gorphwys,

Yr eiddoch yn genedlgarol,

R. MAWDDWY JONES.

Portland, Oregon,
Mai, 1906.

CONTENTS (Cynwysiad.)

Page.
Chapter I.—Welsh Poetry and Environment 9
,, II.—Parentage 14
,, III.—Early Life 21
,, IV.—John Edwards 26
,, V.—Going to Denbigh and Bala 31
,, VI.—A Letter from the Rev. John Peter ... 42
,, VII.—Anxious to enter Glasgow University ... 46
,, VIII.—In Quest of Health 51
,, IX.—Emily 55
,, X.—His Testimonial and Ordination ... 58
,, XI.—Llew Llwyfo's Letters 63
,, XII.—Last Illness and Death 69
,, XIII.—Recapitulation 77
Eben Fardd: Traethawd Bywgraffyddol a Beirniadol ar ei Fywyd a'i Athrylith 84
Ioan yn Ynys Patmos 159
Awdl: Albert Dda 206
Awdl ar "Y Mor" 231
Awdl: Y Parch. Henry Rees 263
Pryddest: Gwilym ab Ioan 273
Rhiangerdd: Hari Fwyn 278
Gosteg i Gastell Caernarfon 293
Castell Emlyn 294
Yn Iach, fy Anwyliaid 295
Death 296
Molawd Dyffryn Clwyd 298
Minne-haha 299
Y Fagnel; y Cleddyf; yr Ysgrifbin 300

ERRATA.

Page 24, 2nd line from top, *consider* should be instead of *considered.*

Page 36, 5th line from bottom, *acquire* should be instead of *require.*

Page 55, 2nd line from top, *partly blown* should be instead of *parcel blown.*

Page 70, 1st line, *latter part* should be instead of *last part.*

Page 82, 2nd line, *like a vase* should be instead of *like vase.*

Rwlant Ddu o Wynedd

RISIART DDU O WYNEDD.

CHAPTER I.

Welsh Poetry and Environment.

THE impulsive Celt is naturally more poetical and musical than the phlegmatic Saxon. Though Celt and Saxon have been intermarrying for centuries, there is still more poetry and music where the Celtic element predominates. This is especially the case in Wales. In the last fifty years, little Wales, with its million and a half inhabitants, has produced more poets than England produced with its thirty millions. Many of the Welsh poets are men of true genius. Emerson's remark that the Celt is made of quicksilver, and the Saxon is made of clay, contains much truth. The Saxon is more persevering than the Celt; but his superiority is not along the line of poetry. Only a few poets of Saxon blood ever appeared. Shakespeare, it is claimed, was more than half Welsh, and Milton's mother was a native of the Principality.

The great Welsh literary and musical institution, called the National Eisteddfod, by annually offering prizes for the best essays, poetry, and music, has been the means of reviving the natural talents of the sons of Wales. Occasionally, for centuries, and every year for almost half a century, the National Eisteddfod, always lasting four days, has been held in the Principality; and many more minor Eisteddfodau have been held all over Wales. The Welsh Eisteddfod is one of the oldest literary institutions in the world.

It is a well known fact that environment is an important factor in the development of human beings. This is true physically, mentally, and morally. Children who are brought up in crowded tenement houses, with no pure air and no playgrounds, will seldom grow up to be strong and healthy men and women. It is also true that environment affects the intellect. The youthful mind in its receptive condition is deeply impressed by surrounding sceneries. Poets, especially, are very susceptible to the influence of surroundings. Whether a poet is reared in a mountainous, romantic country, or in a beautiful valley, the environments will influence his genius and color his poetry. Risiart Ddu himself, in his essay on Eben Vardd, mentions this fact in speaking of the contrast between Dewi Wyn and Alun. Dewi was born and bred in sight of the romantic Mynyddoedd Eryri, and his poetry is wild, strong, full, and sublime, like his native sceneries; while Alun was reared in the beautiful and fertile valley of Maelor, and his smooth, even poetry bears the impress of that country. That surroundings have their moral influence is so generally admitted that it needs no explanation.

The Vale of Clwyd and vicinity gave Wales some of its greatest poets, such as Twm o'r Nant, Bardd Nantglyn, Caledfryn, Hiraethog, Iorwerth Glan Aled, and others. Risiart Ddu o Wynedd also was a son of the Vale of Clwyd, and the lovely sceneries of that beautiful valley moulded his young mind. Had he been raised among the rugged mountains of Carnarvon, his *awen*, probably, would have possessed the vigor and abandon of Dewi Wyn and Eben Vardd; but being brought up in the quiet Vale of Clwyd, his muse was fashioned after the characteristics of that fertile valley. If he had not the romantic grandeur of the mountains of Eryri, he represented the green meadows of that unique Valley; and his poetry was tinted with the exquisite colors, and was fragrant with the sweetest perfumes of the various flowers that adorn the banks of the river Clwyd.

Risiart Ddu, as poet and man, had a well-balanced mind. In his make up were blended all the essentials of a successful bard. There are poets whose unbridled imagination runs away with their judgment. But he was not superior in one trait, and hopelessly lacking in another. He was an all-round poet. He was a voracious reader, a very hard student, had a liberal education, excellent taste, a sound judgment. a love of the beautiful, a spiritual insight, and, above all, he was a young man of spotless character, and one that held communion with God. His strength was in the equipoise of his abilities. Risiart Ddu could compose with equal facility in both metres—the "*Mesurau Caethion*" and "*Mesurau Rhyddion.*" His *Awdlau* (odes), and *Pryddestau* (poems), prove this. He was a perfect master of the alliterative metrical system called *Cynghaneddion*, or *Pedwar Mesur ar Hugain;* and which are sometimes called *Mesurau Dafydd ap Edmwnt.* These metres are peculiar to Welsh poetry, and their musical cadence comes from a particular rhythmical sound of corresponding consonants. There are several kinds of these *Cynghaneddion.* This is not the place to explain them all, but we may give the reader an instance of one of them—"*Cynghanedd Groes Rywiog*"—in the following couplet:

"Cydradd â mi cedrwydd Môn,
Du Eryri, dewr wron;"

which may be thus inverted without changing the thought—

"Cedrwydd Môn, cydradd â mi,
Dewr wron, Du Eryri."

The above lines are not quoted because of their poetical meaning, but to explain the euphony of the "*Cynghanedd Groes Rywiog.*"

The writer knows something about the Hexameters and Pentameters, the metres of the poets of Greece and Rome; the metres of Goethe and Schiller; as well as the metres of the English poets; but as far as he knows there is nothing in the poetry of all nations so perfect, so skilful, so charming, so intricate, so rythmical, so exquisite, and so euphonious as the Welsh "*Cynghaneddion.*" In the hands of great poets like Dewi Wyn, Eben Vardd, Caledfryn, and others, they are charming, and do

"Cloi synwyr mewn clysineb."

The late sublime poet and preacher, Ap Vychan, in his lectures to the Students at Bala Congregational College, used to persuade the young preachers to study the Welsh "*Cynghaneddion*" in order to understand the euphony of language. There is a good deal of philosophy in that remark. There is no poetical composition in the world so enjoyable to those able to appreciate it as a first class Welsh *Awdl* in the "*Mesurau Caethion,*" where superior poetry and melodious euphony are combined. And yet, though we have the most perfect poetical metres of any nation, quite a number of our poets fight against our "*Mesurau Caethion.*" Many a battle on this subject was fought from time to time in the Committee of the National Eisteddfod, as well as in the papers. To win the "CHAIR" used to be the highest bardic honor the nation could bestow; and the poetical composition for the "Chair" had to be in the *Mesurau Caethion* (Alliterative Metres). But the bards who disliked those metres wanted an equal honor to the Bryddest, composed in the *Mesurau Rhyddion* (Free Metres). Consequently, as a compromise, the "Chair" was offered a few times for the best composition in either metres—for an *Awdl* or a *Pryddest*. Hence the creation of a new order—the "*Crown*"—which is equal to the "Chair." And now, the "Chair" is for the *Awdl* and the "Crown" for the *Pryddest*.

While we bear this testimony to the peculiar euphony of the *Cynghaneddion*, we readily confess that it is easier, at least for most poets, to convey great and deep poetical thoughts in the *Mesurau Rhyddion*. Most of the poets of the last fifty years prefer the last mentioned metres. At the same time it is but fair to state that there is nothing in the poetry of the nations as perfect as the metrical system of the Welsh *Cynghaneddion*.

⁂

CHAPTER II.—Parentage.

ONE of the greatest blessings to any person is to be the child of a healthy, intelligent, and moral parents; and one of the richest gifts that parents can bestow upon the world are well trained children, physically strong, intellectually bright, and morally virtuous. Not only is heredity a great factor in the fauna and flora kingdoms, but also in shaping the destiny of the human race. The old adage, "blood will tell," and the Welsh proverb, "anhawdd dwyn dyn oddiar ei dylwyth," are terse expressions of this fundamental truth. Henry Ward Beecher said that all our ancestors look out through our eyes sometimes.

The fair inheritance of Risiart Ddu was a sound heredity. His father, Mr. Hugh Edwards, was born April 4, 1796, at Ffynhonau, Llanefydd, Denbighshire, Wales. Being the only child of well-to-do parents, he was sent first to the St. Asaph diocesan school, and afterwards to the then celebrated boys' school at Chester.

In 1826, he married Miss Mary Foulkes, Llechryd, near Denbigh; and they spent over twenty years of their married life in the Vale of Clwyd. Mr. Edwards kept excellent discipline in his family: children and servants alike had to obey his orders. He did not say much, but every word counted. An incident in the life of Risiart Ddu, when a lad, delightfully explains this discipline. One day the young poet was driving the late Dr. Pierce from Denbigh to Plas Llanychan. Between these two places there is a lane which is much shorter than the regular road;

Hugh Edwards

Mary Ffoulkes Edwards

and when they were passing this lane the Dr. said, "Why not take this shorter road and be done with it?" "Could'nt do that without violating father's orders," was the son's reply. This episode explains the father's authority and the son's implicit obedience.

Mr. Edwards was a man of some ability, of blameless character, of strong convictions, and had the courage of his convictions. He was always ready to oppose oppression, and defend the right. He taught his children to respect a man according to his character—whether rich or poor. Being public-spirited, he fought against political oppression in his own County; and during the struggle for the abolition of the Church Rate in Wales, he put an end to that rate in the parish of Llanychan.

Hugh Edwards cherished democratic ideas; was keen enough to perceive the great advantages offered by the United States; and in 1850—as will be explained further on—sent his oldest son John E. to America to buy a farm for the family. In 1859 he crossed over to the home prepared for him by his son at Rosendale, Wisconsin; and lived there for twenty years, till his death in 1879.

His last illness and death are pathetically described by a member of the family:—

"The father of R. Ddu was noted for his strong will power. His last illness lasted for nine weeks, during which he had several hard hemorrhages of the stomach. Yet his physician hesitated to pronounce his sickness fatal, relying on his strong constitution and great will power to carry him through. He endured his sufferings with heroic fortitude, and met death calmly and bravely, in the presence of his family gathered around his bed. Pillowed on his daughter's arm, he passed away. When the family had retired from the death chamber, this daughter said to the physician, 'Doctor, I want to die as Father died.' He answered, 'So do I.' "

Risiart Ddu, the last night he lived, said concerning his father,—" My great wish for him now is that I might be near to help him when the last summons comes ; " and a few hours before the father's death, he suddenly asked—" Has Richard come?" " You mean Wynn, don't you ? " said his daughter. " No, I mean Richard ! " Was this a coincidence !

Risiart Ddu had been dead nine years, but had wished before he died to be of some comfort to his father at the hour of death. Was his father really conscious of his presence? And had he actually come to cheer his father in " the dark valley of the shadow of death ?" Who knows? There are credible reports of similar occurrences. The late Dr. William Rees, Liverpool, related how the spirit of a departed friend visited the deathbed of his son David a little before he died. In a letter from Patagonia, in the " Drych," March 16, 1905, the writer said that Mr. Lewis Jones, a little before he died, was sitting in the parlour with his wife and daughter. Seeing the tears flowing down his cheeks, his wife asked him why he wept, when he replied, " The Llyfrbryf is gone !" (Dyna'r Llyfrbryf wedi myn'd !) meaning the death of his literary old friend Mr. Foulkes (Llyfrbryf). And in a month the family read in the papers that Mr. Foulkes actually died near Ruthin, N. Wales, the *very time* Mr. Lewis Jones was weeping in his house in Patagonia, over five thousand miles away. You may call this *spiritual telepathy*, or anything you like, but there is something in it, and it will be explained some day. Shakespeare told the truth—"There are more things in heaven and earth than are dreamt of in your philosophy."

At the time of Mr. Edwards' death, the following obituary, written by his son John, appeared in the "Drych:"—

"Edwards,—Hydref 25, 1879, yn Rosendale, Wis., Hugh Edwards, yn ei 84 mlwydd oed. Ganwyd y trancedig yn Ffynhonau, ger Llanefydd, Sir Ddinbych, G.C. Yn 1850, prynodd ddarn o dir yn Rosendale, Wis., ac yn 1859 ymfudodd yno, lle yr arhosodd hyd ei farwolaeth. Meddai galon onest, tymer lem, ac ewyllys anhyblyg, yr hyn weithiau barai ymryson, pan gyffyrddid â meistr tir gormesol, neu gymydog gwrthnysig. Yr oedd yn bert a byr-eiriog mewn ymddiddan, ac yn gofus iawn am hen bethau. Ymddygodd yn dirion ac amyneddgar yn ei lesgedd, ac ymadawodd gan hyderu fod pobpeth yn iawn tu draw i'r bedd. Derbyniwyd ef yn aelod gyda'r Annibynwyr yn yr hen wlad gan y diweddar Barch. Lewis Everett, y traddodwr melus a difrif hwnw, a'r mwyaf doniol mewn gweddi a glywodd yr ysgrifenydd erioed.

Claddwyd ef yn Soar, wrth ochr ei ferch a'i fab, Mary Louisa a Risiart Ddu o Wynedd.

Dilynwyd ei weddillion i'r beddrod gan lu o garedigion, a gosgordd hir o gerbydau. Gweinyddwyd ar yr achlysur gan y Parchn. H. Parry, J. Jones, a J. K. Roberts."

The mother, Mrs. Edwards, survived her husband over four years; and a member of the family and John Edwards pay the following loving tribute to her memory:—

"The mother of Risiart Ddu, unlike her husband, was lacking in will power. She was one of those whom the apostle speaks of as being 'through fear of death all their lifetime subject to bondage.' She was a woman of many fears; and it was '*ofn y mor*,' as she termed it, that led her to frustrate the family plans, by delaying their coming over to the home provided for them on this side the sea. But she was a good mother, and never meant to stand in the way of her children's advancement. A little lacking in foresight perhaps, and her horror of the sea overwhelmed her; but she meant well all the time."

The following obituary is from the "Drych," written by her son John:—

"Edwards—Ebrill 10, 1884, yn Rosendale, Wis., wedi pedair wythnos o gystudd, Mrs. Mary Edwards, gweddw Hugh Edwards, a mam Risiart Ddu o Wynedd. Ganwyd hi yn Llechryd, Llanefydd, Medi 8, 1803. Cawsai addysg dda; yn gyntaf yn ysgolion Dinbych, a thrachefn yn Caerlleon. Priododd pan tua 22 oed. Ymfudodd i America yn 1864. Yr oedd yn helaeth mewn serch, cof, a deall; ond yn ddiffygiol mewn pwyll a barn; ac i hyn y rhaid priodoli y rhan fwyaf o'i helbulon yn y byd. Mewn gwybodaeth ysgrythyrol yr oedd yn un o'r cedyrn; mewn ffydd yn un o'r rhai bychain hyn. Pan yn eneth trysorodd lawer o'r Beibl yn ei chof, yr hyn fu o gysur dirfawr iddi yn ei henaint. Ond er mor gydnabyddus â'r Gair, nid oedd mor barod a llawer un i weled ei ystyr, a thynu allan y cysur sydd ynddo. Un achos o hyn oedd ei hofnusrwydd naturiol. Cwynai yn ei llesgedd nad oedd atebiad i'w chri, heb ystyried, fe ddichon, fod yr Arglwydd yn llefaru o'r cwmwl yn gystal ag o'r goleuni. Tua blwyddyn yn ol dywedodd fod ei

theimlad a'i gobaith yn grybwylledig yn y ddau benill hyny,—

'Anturiaf ato yn hyderus,' &c.
'Am graig i adeiladu,' &c.

Gan fod ei thad, John Foulkes, yn Eglwyswr cadarn, magwyd hithau yn y gorlan Esgobyddol, ac mewn oedran priodol cyflwynwyd hi i ofal y Bugail mawr. Gofidiai yn fynych nad oedd ei buchedd a'i phroffes yn deilwng o'i hadduned au boreuol. Dros flwyddyn yn ol gwnaeth ei hymddanghosiad olaf wrth fwrdd y cymundeb. Er ei haml ofnau a'i gwendidau credir ei bod o'r diwedd yn gwledda yn llawen wrth y bwrdd brenhinol yn nheyrnas y Tad. Cafodd gladdedigaeth barchus. Gweinyddwyd yn y tŷ gan y Parchn. Loomis a Wanless; ac yn Soar gwnaed sylwadau gan Trogwy, Bardd yr Hendref, a J. K. Roberts."

MOTHERHOOD.

"What strong instinctive thrill
The mother's being doth fill,
And raises it from miry, common ways,
Up to such heights of love.
We cannot tell what blessed forces move,
And so transform the careless girlish heart
To bear so high a part.
We cannot tell; we can but praise."

—SELECTED.

THE MOTHER.

"What filial fondness e'er repaid,
Or could repay, the past?—
Alas! for gratitude decay'd
Regrets—that rarely last!—
'Tis only when the dust is thrown
Thy lifeless bosom o'er,
We muse upon thy kindness shown—
And wished we'd loved thee more!

'Tis only when thy lips are cold,
We mourn with late regret,
Mid myriad memories of old,
The days for ever set!
And not an act—nor look—nor thought—
Against thy meek control,
But with a sad remembrance fraught
Wakes anguish in the soul!

On every land—in every clime—
True to her sacred cause,
Filled by that effluence sublime
From which her strength she draws;
Still is the Mother's heart the same—
The Mother's lot as tried—
Then, oh! may Nations guard that name
With filial power and pride!

—CHARLES SWAIN."

* * *

CHAPTER III.—Early Life.

RICHARD FOULKES EDWARDS (Risiart Ddu o Wynedd), was born Jan. 14, 1836, at Hendre, Llanfair, Dyffryn Clwyd, N.W., the sixth in a family of ten children. He came of a poetic ancestry through both his parents. Talhaiarn was a distant relative on the father's side, Caledfryn on the mother's. So the boy Richard became early imbued with a passion for poetry.

While Richard was still in his infancy, his father moved to Ty'n-y-celyn, Bodfari, near Denbigh. On the Ty'n-y-celyn farm was a cottage called Hwlkin. This cottage he converted into a schoolroom for his children. At the village hotel boarded John Luthner Outlaw, the son of an English clergyman of the Established Church. Mr. O. had led an adventurous life, but had now retired to Wales, where he lived on the income of a legacy that had been left him. This Mr. O. was the man whom the father of R. F. E. hired to be the tutor of Hwlkin school. Years after, a pulpit and some seats were placed in this schoolroom, and the Congregationalists held services there. It was Hwlkin school during week days and Hwlkin chapel on Sundays. The rector of Bodfari, while going his rounds, would call at Hwlkin to have a chat with Mr. O., who was a member of his church. The rector, pointing to the pulpit, would jocosely ask, "Which one of your pupils is going to fill that?" To which Mr. O. would unhesitatingly reply by pointing to R. F. Edwards. The rector's bantering elicited, in this case, a prophetic reply. As in boyhood, his one great hobby was to master the *Pedwar*

Mesur a'r Hugain and become a bard, so in after years he would let nothing hinder him from taking a full course of study in order to qualify himself for the sacred ministry. As his short life drew near its close, the one burning desire of his heart was to preach Christ and Him crucified.

Risiart Ddu, when a child in arms, had an accident that caused permanent lameness, one limb being a little shorter than the other. A friend of the family thus relates how it happened:—"The fact about R.'s lameness is that in consequence of the injury caused by a wire found imbedded in his limb when a babe the thighbone gradually became dislocated, causing the limb to become shorter than the other; and he wore a cork sole in order to lessen the limp." This lameness disabled him to undertake long journeys on foot; but with all this disadvantage he was very quick in his movements, and could walk a short distance as fast as any ordinary man.

Three of the Edwards' children were great students, and much given to literature and poetry. These were John Edwards (Mafoniog), the eldest; Risiart Ddu; and their sister Emily (Eigen o Wynedd). They were much together; but were soon separated.

In 1850, R. Ddu was a lad of 14, when the father sent his eldest son John to the United States to buy a farm for the Edwards' family; which he bought at Rosendale, Wisconsin, and prepared for the coming of the family; because the father had planned to take his wife and children over there in the spring of 1852. They did leave Ty'n-y-celyn, as planned; but instead of emigrating to Wisconsin, they moved to a smaller farm called Plas Llanychan, near Ruthin. This was, probably, an unwise move; but it was undertaken largely because of the mother's great horror of the ocean.

A friend of the family, writing on this movement from Ty'n-y-celyn to Plas Llanychan, says:—

"Ty'n-y-celyn was a modern dwelling, with ample grounds laid out in carriage drives, ever-green plantations, grass-plats, flower-beds, &c., and it was here, amid these charming surroundings, that R. Ddu, as a boy, began to versify while attending Hwlkin School. Ty'n-y-celyn was a large farm, able to hire men and women for the hard work indoors and out, while Plas Llanychan was too small a place to afford as much house-help as the family had been used to have at Ty'n-y-celyn.

The children found it hard to adjust themselves to the harder duties of the smaller farm, and the house being near the river made it malarious, so that they were constantly racked with neuralgia, &c. Richard and Emily were of a studious disposition, so they both found solace in literary persuits. Hence the '*Blaenffrwyth*,' from the pen of R. Ddu, and frequent contributions from Emily, which were always welcomed by Ieuan Gwynedd of the '*Gymraes*,' and by the editor of the '*Carnarvon Herald*.' Being of kindred minds, their fellowship was more marked than that of the other children."

Risiart Ddu, being a poet, and finding his duties at Plas Llanychan uncongenial to him, became more and more a disciple of the *muse;* and composed many short poems which he published in 1858 in a volume entitled "Y Blaenffrwyth" (Firstfruits), when he was yet only 22 years old. That some of these poems show the immaturity of youth is only to be expected; but they are all specimens of good taste, and have a high moral tendency. And when we considered that the author was only in his teens when they were composed, they are a proof of a wonderfully industrious and fertile young mind, and an earnest of a bountiful poetical harvest should his life be spared; as he himself says in his introduction to the "Blaenffrwyth:"

"Os caiff y Blaenffrwyth hwn dderbyniad,
Cynhauaf mawr fydd y canlyniad."

The Blaenffrwyth *was* well received, and a great harvest was the result. We insert here a couple of englynion composed to welcome the Blaenffrwyth, which appear on the title page:—

"Blaenffrwyth" dawn yn llawn dillynion—roddir,
Arwydda caiff beirddion
Gynhauaf o ganeuon,
A saig bur—*ysgub* yw hon.

MYNYDDOG.

Wele'n awr, ar lawr, ar len—syw hapus
Rawn sypiau heb amgen;
"Blaenffrwyth" da i Walia wen
O gynhauaf gwin awen.

OLWYDFARDD.

He began versifying at 14, and continued for 20 years, until he died at 34. And what Welsh poet ever wrote so many superior compositions before reaching that age? We can safely say of him as Emrys said of Ieuan Gwynedd, who died at 32:—

"Pa Gymro gyflawnodd orchestion cyfartal
Cyn cyraedd terfyngylch tridengmlwydd a dwy?"

During the seven years the family lived at Plas Llanychan, Risiart Ddu spent some time at a lawyer's office at Ruthin, boarding with the family of Rev.

John Roberts (J.R.), who was pastor of the Congregational Church at Ruthin at that time. It was a high privilege for him to live under the same roof as the eminent J.R., for he, undoubtedly, exerted good influence over the mind of the young poet; and they had great respect for each other while they lived.

As the *Blaenffrwyth* is mentioned in this chapter, perhaps the reader would like to know what kind of poems the young poet composed in his early days, and we insert his five stanzas to Cromwell as specimen of his work; which show, not only his poetical ability, but also his sympathy with the great hero of Marston Moor.

CROMWELL.

"O! Gromwell fawreddog, dy gofiant a fydd
Gan Ryddid yn fyth gysegredig;
Cyfodaist ei baner, enillaist y dydd
Ar ormes a thrais melldigedig.

Tydi fyddai'r blaenaf yn myddin y gad,
A'r olaf gan rwystrau yn pallu;
Yr oeddit yn flaenaf i wared dy wlad,
A'r olaf i chwenych mawr allu.

Rhy fuan, hoff wron, y daethost i'r byd
I ddryllio cadwynau'th gyd-ddynion;
Collasant eu rhyddid a brynwyd mor ddrud—
Rhoddasant e'n ol i'w gelynion.

Ond eto, hoff arwr, anfarwol ei fri,
Nid ofer a fu'th ymdrechiadau;
Y rhyddid yr awrhon fwynheir genym ni
Sydd ffrwyth dy ddi-ail weithrediadau.

Yn awr gyda Miltwn O! huna mewn hedd
Cei fawredd a bri mewn cyflawnder;
Efe gyda'i bin, a thydi gyda'th gledd,
Arweiniech fyddinoedd cyfiawnder.

CHAPTER IV.—John Edwards.

Whatever be the page—
Whether on metaphysical riddles faint,
Or the rapt visions of some far off seer,
The burning thoughts of saint,
Or maxims of the sage—
Thou comest, oh youth, with thought as sure,
With mind severe and pure;
Thou takest afresh, with each returning year,
The fair thin dreams, the philosophic lore
Of the great names of yore—
Plato the wise, Confucius, Socrates
The blest Gautama—all are thine—
Upon thee year by year the words divine
Of our great Master, falling like the dew,
Fill thee, to hate the wrong, to love the true;
For thee the fair poetic page is spread
Of the great living and the greater dead;
For thee the glorious gains of Science lie
Stretched open to thine eye;
And to thy fresh and undimmed brain,
The mysteries of Nature and of Space
Seem easy to explain.

A member of the family kindly furnishes the following facts about Mr. John Edwards:—

"John Edwards was born at Mofoniog, on Tuesday, the seventeenth day of June, and baptized at Llan Nefydd Church the 25th day of the same month, in the year one thousand eight hundred and twenty eight."

Thus reads the record, in the family Bible, of the birth of the oldest son of Hugh and Mary Edwards. The father had planned to cross over to America in 1850 in search of a suitable place for a home for his family in the United States, but the family physician feared the effect of the voyage on his health, so his son John was sent instead.

His father sent him direct to Mr. David Wynn then living in Ohio, to whom he brought letters of introduction from friends in Wales. Even to the end of his life his affectionate remembrance of Mrs. Wynn's motherly care while he stayed at her home was pathetic. He came over in the steamer "*City of Glasgow*" and halted for a few days in New York to present letters of introduction from his father's pastor, Rev. Lewis Everett, to Mr. Everett's sons, then keeping store in that city.

The father's choice for a home was Ohio, but land there had become so high priced that by his father's instructions John E. went from Ohio to Iowa and then from Iowa to Wisconsin. At Rosendale, Wisconsin, he selected a farm of two hundred and sixty acres, with buildings already erected on it. The description of this farm met with his father's approval So the money was sent over and the farm purchased, the father having entrusted his young son with power of attorney for that purpose. John E. managed this farm until his father came over from Wales to Rosendale, and for many years afterwards.

In 1887 he went to visit his sisters in North Dakota, and stayed there for 13 years. In the fall of 1900 he returned to the old family home in Rosendale, Wisconsin, where he died February 5, 1904. On Tuesday, Feb. 9th, funeral services were held in Zoar Church, Rosendale, and interment in Zoar Cemetery—in the burial lot which he himself had secured for a resting place for his father's family, and where he had buried his sister Louisa before the rest of the family had joined him on this side the sea. Here also was laid to rest the lamented poet-brother, *Risiart Ddu.* John E. was well known to the readers of the *Drych*, at one time, by his pen-name *Mofoniog.* Risiart Ddu and Mofoniog "were lovely and pleasant in their lives, and in death they are not divided."

In disposition John E. was studious, retiring, diffident. Always unwilling to give unnecessary trouble, his later years were characterized by efforts to be helpful to those around him, and to those who read him both by personal correspondence and on the pages of the "*Drych.*" In appearance and manner, he was unobtrusive, unpretentious. Yet back of it all was a man of highest integrity. "The memory of the just is blessed."

Because this man is dead who stood so close to me
Through many happy years. Because his heart beat true
For all mankind in joy or rue,—the hidden Christ in all to see
That was his aim; therefore no tears can fall.
I lift mine eyes serene to that blessed land
Where our dead live; a radiant band
Knowing no death but life continual.
Because this man is dead I thank my God
That he once lived to glorify earth's load.

—FRANCES P. CORNING.

The following words were spoken at the funeral of John Edwards by Rev. Thomas Walker, Appleton, Wisconsin:—

"I esteem it a privilege to speak a few words in reference to our departed friend.

My acquaintance with him was brief, only for the past two or three years, when I used to meet him on my visits to the Edwards' family. He was of a gentle and retiring disposition, yet very social, and sought to make it pleasant for every one about him. Of a good memory, he had a mind well stored with substantial information, was well posted in English and American History. He had more than ordinary conversational powers, was a careful reader, and evidently a student all his life.

He had a firm unwavering faith in the word of God; his mind was open to all additional light from human sources; he never compromised in word or deed, in any way, the teachings of the Bible."

O'r "Drych," Mawrth 24, 1904.

ADGOFION AM DEULU NODEDIG.

Gan y Parch. John D. Davies, Spring Green, Wis.

Gwelais lythyr dipyn o amser yn ol yn rhoddi hanes am farwolaeth John Edwards, Rosendale, yn nghyd ag eraill. Cyffyrddodd hyn yn drwm a'm teimlad, canys nid oeddwn wedi clywed ei fod yn sal. Yr oeddwn yn adnabyddus iawn a Mr. Edwards pan oeddwn yn byw yn Rosendale. Y tro cyntaf y gwelais

John Edwards

Mae dwy chwaer iddynt eto yn fyw, os nad wyf yn camgymeryd, un yn Virginia ac un yn North Dakota. Boed nawdd Duw drostynt. Mae ynwyf barch calon i'r teulu oll. Cefais amser hyfryd yn eu cartref lawer tro pan yn byw yn Rosendale. Yn mynwent Soar y mae y teulu yn huno, ac y mae cofgolofn werthfawr wrth fedd Risiart Ddu. Ffarwel, anwyl hen ffrindiau. Byddaf finau gyda chwi yr ochr yna i'r llen yn y man.

O'r "Drych," Chwefror 25, 1904.

COLLI HEN SEFYDLWYR.

Gan y Parch. David Price, Oshkosh.

Nid oes ond tuag un rhan o ddeg o'r flwyddyn 1904 wedi myned heibio, eto y mae pedwar o hen sefydlwyr ardal Oshkosh, Wis., wedi myned i'r wlad o'r hon ni ddychwel yr un teithydd.

Y pedwerydd a alwyd ymaith oedd John Edwards, Rosendale. Dyma gymeriad eto hollol ar ei ben ei hun. Cyrhaeddodd Mr. Edwards raddau uwch o ddiwylliant meddyliol na neb arall yn y sefydliad, am a wn. Parhaodd i fod yn efrydwr drwy ei oes hir o yn agos i 76 mlynedd. Daeth yma yn 1850. Gwyr darllenwyr y "*Drych*" am dano lawn cystal a'r un sydd yn ysgrifenu, gan eu bod wedi darllen ei ysgrifau cryno, byrion, dyddorus ac ysgolheigaidd ar ei ddalenau drwy y blynyddau. Mae bellach dros 38 mlynedd er pan wyf yma, eto ni welais ef erioed. Arferaf fyned i gyfarfodydd cyhoeddus, cymanfaoedd, angladdau, &c., ond ni welais ef erioed yn un o honynt. Dichon na ellir galw ei fyw yn fywyd meudwyaidd, gan ei fod yn cymdeithasu gyda'r byd drwy fod yn gyfarwydd yn ei symudiadau. Nis gallaf dybio mai bywyd segur a dreuliodd. Deallai amryw ieithoedd—Y Gymraeg, Saesnaeg, Lladin, Francaeg, Ellmynaeg, Groeg, a Hebraeg. Darllenai gyfran o'r Hen Destament yn Hebraeg a chyfran o'r Testament Newydd yn yr iaith Roeg yn ddyddiol. Yr oedd hefyd yn rhifyddwr medrus, ac yn llenor deallus. Mae y cwestiwn yn codi, ond ni cheisiaf ei ateb, sef, pa un ai gwell ai gwaeth fyddai cymdeithas pe pawb fel Mr. Edwards? Gobeithiaf y cymer rhywun mewn llaw i ysgrifenu am y dyn hynod a galluog hwn.

CHAPTER V.

Going to Denbigh and Bala.

ON leaving Plas Llanychan in 1859, Mr. Edwards intended to move his family to the farm his son John had bought with his father's money in Wisconsin; but the physicians certified that the voyage would prove fatal to their daughter, Emily, who had been an invalid for some time. This was sad news for the family, but it was a good excuse for the mother to delay a voyage she so much dreaded.

Consequently, the father, with a portion of the family, crossed over to Wisconsin, while the mother and the rest remained behind until the daughter should recover. Those who stayed in Wales moved to Denbigh; and Risiart Ddu, being an able writer, was given a desk in the "Baner" Office there. But the confinement was too much for the farm-born, farm-bred boy, and his health began to fail.

One of his colleagues in the "Baner" Office at that time was the talented Llew Llwyfo. Let us hear what he has to say of Risiart Ddu in articles he wrote to the "Herald Cymraeg" after the death of the poet. Here is a translation of the first letter:—

"The first time I saw the meek, the cultured, the well-informed, and the pious Risiart Ddu o Wynedd was at the great Llangollen Eisteddfod in 1858. I wish I could write something worthy of him! I am afraid I can not. I never loved any man more than him, except Golyddan. The next place we met was at the Office of "Baner ac Amserau Cymru," where we both worked. By this time, Risiart Ddu o

Wynedd was an eminent man, and a preacher. We were members of the same church—he the speaker, and I the leader of the singing. He consulted a few of us about the advisability of asking the Congregational Church at Denbigh to recommend him to Bala Congregational College to prepare for the Christian Ministry. We had several hot arguments with him on this subject; but found out, that, with all the amiability of his countenance, with all the kindness of his heart, and with all his self denial, he was one of the most inflexible men I ever knew when he thought he was right on any question. I only knew two men among my near acquaintances, who were ready to sacrifice everything for what they considered to be right; and who, humanly speaking, killed themselves in their search for the beautiful, the loving, the hidden, and the true,—and those were Golyddan and Risiart Ddu o Wynedd. They will shine for ever among the "Glorious Company of Martyrs."

We had several reasons against his entering Bala College—or any College:—

1. We thought him old enough to acquire education without the aid of College professors.

2. That he would never be popular enough to make his living by preaching, because his style and genius were too superior to be popular.

3. That he already had better education than some of the best preachers of Wales.

But to College he went. I met him only a few times during the four years he spent at Bala College. The first time was at Llandderfel, four miles from Bala, where I had a concert. It was a very stormy day; but Risiart Ddu came there early in the afternoon to have a chat with me. He had a talent for conversation. It requires natural gift, as well as culture and experience, to converse in a pleasant and edifying manner. He had kept the best society, was personally acquainted with the leading Welsh characters of the day; was able to observe, judge, and remember; was of lively disposition and fond of society; could enjoy fun; was naturally cheerful, and a ready talker. I seldom met a man that so fully united in himself stubborness in debate, patience towards his antagonist, and readiness to answer whatever was presented as argument, jeer or joke. His meekness never caused him to forget his courage, nor did his courage ever debase his meekness. I do not know how much good the College did him, but I know that from that time to his grave he cherished the highest opinion of his teachers, Principal M. D. Jones and Pro.f John Peter. And it is not a small matter to have the friendship and admiration of a person of the intellectual and moral standing of Risiart Ddu o Wynedd.

While a student at Bala he won several prizes at the Eisteddfodau, and some of them important. In the midst of his hard study, preaching almost every Sunday, and often suffering from illness, he composed a long Awdl on "Ioan yn Ynys Patmos," to compete for the highest bardic honor of Wales—the Chair of the National Eisteddfod at Llandudno in 1864,—*and he won.* We must linger a little on this event. To induct the victorious bard to the chair at a grand Eisteddfod is a very exciting scene. On the chair day of the Llandudno Eisteddfod, the great pavilion was full, and several of the leading scholars of Great Britain were on the stage. The adjudication of the

Awdlau was read. Some of them were highly praised —enough praise to awaken the curiosity of all to know who was to win the chair. When the *nom de plume* of the best composition was called, a small, delicate, simple young man rose up. Not one tenth of the audience knew him, and those who did know him hardly believed that he was the victor, so high was the expectation of seeing one of the old poetical giants occupying the National Chair. But the boy came forward, and when those who knew him personally saw him, they gave such a tremendous shout that made the rocks of Pen y Gogarth echo their plaudits. And I also spared not my lungs when I saw my Risiart Ddu o Wynedd claiming the chair. This was the most genteel *Chairing* I ever witnessed after the Aberffraw Eisteddfod. Though it was clear to all that the poet was under great mental strain, he went through the ceremony of *Chairing* like a gentleman, elegantly and decorously. After he was chaired, he was called upon to address the audience, and though his face was white, his limbs trembling, his voice weak, his excitement deep, he spoke with perfect self possession, and to me "sweeter than honey and the honey comb" was to hear one of the leading patronesses of Welsh literature, though herself English, Mrs. Davies of Cheltenham, whispering in my ear—'What a thorough gentleman!'

We were present ourselves at the Llandudno Eisteddfod, and heartily endorse the above graphic description of the Chair day. As another letter to the "Herald Cymraeg," after the death of Risiart Ddu, mentions his *Chairing* at Llandudno, we insert a translation of a portion of it here :—" Risiart Ddu was known in Wales as a very industrious and ingenious poet and writer, and was respected by all his acquaintances as a young man of exceptionally religious conduct. He received a good education when a boy, but met many difficulties, and had to work his way to fame as it were against tho flood, like many other sons of genius.

In a short time he became well known as a successful competitor in our Eisteddfodáu and literary meetings, which were numerous in the country. He won many prizes,—probably more than any other one of the same age. However, in these hurrying remarks, we cannot mention the tenth of his victories. At the Swansea National Eisteddfod, in 1863, he competed on the Chair subject, an Elegy to the Prince Consort, " Albert Dda," but was unsuccessful in that competition. However, he was not one to be discouraged by disappointment; and the following year we find him ascending the highest pinnacle of poetical fame by winning the Chair at the National Eisteddfod at Llandudno, on the subject, " Ioan yn Ynys Patmos." Several of the old poetical giants of Wales were competing with him this time; and, being aware of that, he was greatly surprised when Nicander announced that Emrys and himself were of the opinion that *his awdl* was the best. We sat by him at the time; and being astonished, he thus said when *Chaired*:—

"Yr wyf yn teimlo n rhyfedd!—yn synu
  Dan swynion anrhydedd;
Ai fi saif ar uchaf sedd
Y ganaid Gadair Gwynedd!"

We do not know that he ever tried for the National Chair after this; but no subsequent Eisteddfod passed without some of the prizes coming to him. His last competition was for the Chair of the Gordofigion at

Liverpool last Christmas (1869). The subject was an elegy to the late Rev. Henry Rees. He was the successful competitor. The Awdl is now before us, and it is an exceedingly good one, in our opinion. The multiplicity of his compositions proves that he was exceedingly industrious."

I'R BARDD CADEIRIOL—LLANDUDNO.

Aeth beirdd cain, ugain agos—o Wynedd
Draw i Ynys Patmos;
Yno'n wir maent ddydd a nos
Tan eira etto'n aros.

O'r oll, drwy y gauaf a'r ha'—ni ddaeth
Ond Risiart Ddu yma;
A cha'dd am hyn, fel dyn da
Dewr galon, Gadair Gwalia.

DEWI HAVHESP.

The reader will remember that his Chairing at Llandudno happened while R. Ddu was a student at Bala College. We already mentioned that Llew Llwyfo and other friends, whom R. Ddu consulted about entering College, tried to persuade him not to go, and stated their reasons. These reasons, though weak, deserve some comment because they came from intelligent persons, and explain a prevalent opinion in Wales at that time as to the value of college education. Let us repeat them. The first reason—That R. Ddu was old enough to require any education he desired without the aid of college professors—contradicts the experience of ages along all the lines of instruction. The second reason—That he would never be a popular preacher because he was too refined and cultured—was more of a reflection upon the taste of the congregations of those days than upon the preacher. Yet, there was much truth in that reason. Several rough, coarse, ignorant preachers, if they possessed the gift of the gab, were more popular in the Principality than the ablest and most cultured men who uttered the sublimest truths in choicest words. We are tempted to give names; but it would not be in good taste. And with all our culture, is it not true today that the ablest and most thoughtful preachers are not the most popular, unless—as in rare cases—they mix with deep thought the intoxicating wine of charming delivery. Without casting any aspersion on our present cultured congregations, is it not true that they rather be entertained than instructed? Emerson was not the only man who preached to empty seats.

The third reason—That already he had better education than many of the best preachers of Wales—evidently belongs to the past. It is true that few—very few—Welsh preachers rose to the first rank without the advantage of College education. Such were Rev. John Jones, Talysarn, and Rev. Henry Rees, with the Calvinistic Methodists; and Hiraethog and Ap Vychan with the Congregationalists. But remember that they were all giants in body and mind: only few such men are born in a thousand years. Remember, also, that it took the first two, often, several months to compose a first class sermon; and that in their itinerant preaching they could often preach the same sermon so many times, and improve it. But now the Calvinistic Methodist ministers become more settled, and must compose new sermons every month, or oftener; while the Congregational and Baptist ministers have to get up two new sermons every week, and do pastoral work besides! Too much is demanded of our ministers. The man is not yet born who can compose two new, good, solid sermons every week. And the man who is *expected* to do such tremendous work, is he not entitled to all the help the best College in the land can give him? There is a great difference between the Welsh congregations of today and those of a hundred years ago. And while the people themselves advance in knowledge, ought not the leaders of the people advance also? Away with the old-fashioned notion that a preacher does not need the best education. If there is any man on earth who needs the highest educational advantages, it is the minister of the gospel of Christ. After an experience of nearly forty years in the ministry, we are more and more convinced of the value of the best training for a preacher. Only a *few* of those who have had no regular training have been successful in the ministry.

We remember a fellow student of ours at Bala, who was a very popular young preacher. He had been hardly a year in College when he received and accepted a call from a large church that had more impulse than judgment. After he was ordained there, he was away so much preaching at the annual meetings of other churches, that he had no time to prepare spiritual food for his own people. He had no resources to fall back upon—worked too hard, and died suddenly. We well remember Principal Michael D. Jones saying that he was glad that that young pastor died just then before his popularity waned. We were surprised to hear him then, but the experienced, far-seeing Professor knew that the young man could not last long, because he took no time to study. A godly man without much training may be very acceptable as a local preacher, but let no young man be ordained to the ministry unless he has received the best training available. If God has called him to be a minister of the gospel, he will also open the way for him to secure the proper education. No wonder that Paul, the greatest scholar and ablest thinker of the twelve apostles, said, "And who is sufficient for these things?" And if that was the experience of the inspired apostle, should it not be the experience of the preachers of the present age, and of all ages? And should we not be anxious to avail ourselves of help from every possible source?

Risiart Ddu o Wynedd was an earnest Christian since early boyhood; and, according to the testimony of his sister, had been for years desirous of entering the Christian ministry. He was wise enough to realize the need of the best training in order to be "a good minister of Jesus Christ." So he entered Bala College in the fall of 1862, and was received at the annual meeting of March, 1863. Allusion has already been made to his literary compositions and poetical victories while at Bala. But it is only doing him justice to state that these literary productions did not interfere much with his work as student. Of course, if he had devoted *all* his time to his studies, he could do better justice to his lessons, and get more credit for himself. But he kept up with his class on all subjects, and stood at the head in some things.

The writer boarded in the same house with him for some time, and we were great friends. We knew each other well. When very busy preparing for an examination, and sitting up late for many nights, he could hardly keep up with some of us; he lacked the requisite physical vitality. He was not considered a very brilliant student. But take the whole year, day in and day out, he studied harder than any of us. He was the most *industrious* and *conscientious* student we ever met. He was never idle for a moment. Even when he took a walk, for exercise, he almost always had a book in his hand.

His reticence was wonderful; he could keep a secret like the grave. It was almost a miracle for him to be able to compose such long poems, while a student, without his fellow-students who boarded in the same house know anything about it. Just think of three or four young men studying in the same room; some of them in and out almost every hour of the day, and their friends occasionally coming to see them. How in the world could any of them write a long composition without the others knowing? But Risiart Ddu accomplished this. This work must have been done either in his lonely walks along unfrequented paths around Bala, or in the silence of the night while others slept. "And she that doeth most sweetly sing, sings in the dark while all things rest." We remember going into his room abruptly one time while he was busy writing; he quickly scrambled for his papers, and locked them in his drawer, and looked as innocent as a child. We thought no more of it at that time, but, when, few months afterwards, he won the Chair at the Llandudno Eisteddfod, we remembered the incident.

We never knew a young man who was so well acquainted with Welsh and English literature. And he could always turn his knowledge to good advantage. At an examination in English grammar there was a question on the proper uses of "shall" and "will." And when we went home to our room, and compared notes as to the answers each of us had given, he said, "I quoted as an illustration that saying of the Irishman when he fell into the water, 'I *will* be drowned, and nobody *shall* help me.'" It was the first time for us to hear such phrase; but it was a most appropriate quotation to show the wrong use of the words, and undoubtedly enhanced the value of his examination papers.

But as Professor Peter, who had every opportunity to know him well, wrote a long letter on Risiart Ddu as a Student, Poet, Preacher, and Christian, and as it covers the whole ground, we insert a translation of it hear.

Full of youthful vim and courage
Entered he upon the strife;
To be scholar, poet, and preacher
Was the motive of his life;
Swiftly climbing Mount Parnassus,
Drinking of its crystal springs,
Roaming through the temple of learning,
Flying on celestial wings.

To be crowned with learning's laurels
He exerted every nerve,
Not to satisfy ambition,
But that he might better serve;
Consecrated to his mission
He considered all as loss,
All to be bestowed as trophies
In the service of the CROSS.

CHAPTER VI.

A Letter from the Rev. John Peter.

"INDEPENDENT COLLEGE,
BALA,
January 12, 1871.

Risiart Ddu o Wynedd as Student, Poet, Preacher, and Christian.

One of the peculiarities, as well as one of the good qualities, of Risiart Ddu was his completeness in all things. Take him in whatever light you may, he was superior, and won your admiration and affection. In his earthly tabernacle alone was his weakness. While at Bala he did not enjoy much health; but through all his weakness he was quite energetic. Many a man of his ambition, but afflicted with physical debility, would have given up and broken his heart..

Many think that melancholy is an indication of a great poet. Mr. Edwards was a laborious and prolific poet, and sometimes showed signs of deep study, but I have never seen him languish. This was one secret of his conversational power. He felt such interest in topics, especially in poetry; and had such perfect self confidence, that he would converse lively for half a day with any one of kindred spirit. Indeed he sometimes would be so taken up with his subject that it was amusing to persons of cooler temperament to watch him. But he in no wise lacked discretion; great as his conversational power was, he could also keep silent as well as anybody. He composed his Awdl on 'Ioan yn Ynys Patmos,' which won the Chair of the National Eisteddfod, without any one of his fellow students—not even those who boarded in the same house with him—suspecting that he had anything particular on hand. He could keep a secret as well as the grave itself; and nobody could pump anything out of him either. That was his nature. Much as he expressed of his mind, it was evident that he had secret recesses in his heart, to which the public had no right to enter, and that he knew well how to keep the key.

As student he was very regular and industrious. With all his literary work, he never absented himself from the class, and never neglected to prepare his lessons. Perhaps it took him not so long as some of his fellow students to prepare them. He had received good education in his youth, and had been always so used to read and think, that he was ready for work. This gave him less labor, so that he could get more time for himself than his less fortunate friends. In his recitations he displayed not such brightness of mind as might be expected of him; but he was always equal to his class, and doing his part readily in the class. Some are inclined to neglect the elementary classes; but he was determined to be consistent in all his duties—and that upon principle. Though proficient in English when he first entered College, he never neglected the English grammar class, because he thought it his duty to go through the College curriculum thoroughly. This was strange when we consider that so many other calls took up his time. There was hardly a meeting of any kind in town that he did not attend, as if he had nothing else to do. He acted as adjudicator at the literary meetings at Bala and the surrounding country; arranged the lectures of those who visited the place, and reported them in the respective papers. Among the families of the town he had many friends, and was often invited out to tea. He would compose an englyn, or a poem, or an elegy appropriate to any circumstance, or words to any popular tune that was to be sung. In a word, he was ready with every movement, and present at every gathering. Nevertheless he was careful to fulfil all his duties as a student.

He was also very faithful to attend church meetings. He was present in almost every *society* and prayer meeting. It does not require much virtue in old women to be present at church meetings when they have not much else to think about. Others excuse their absence from week evening meetings because of the multiplicity of their labors; but Risiart Ddu, with all his engagements, conscientiously attended church; this was a great virtue in him, and a bright crown for him. This was an indication of the spirituality and devotion of his mind. Despite bodily feebleness and all intellectual work, he neglected not to worship God in his house with his people. His greatest defect in public worship was his marked inability to sing. He had no idea about music, either as a science or as an art. He neither understood its principles, nor was able to practice it. I think, though, that he sometimes tried to follow the congregation in its praise; and am sure that his spirit sang, though he was not gifted with ear and voice to render vocal music. As preacher I have not much to say about him, because I have had only few opportunities to hear him preach. The churches wanted to hear him; but I attributed that largely to the curiosity of strangers and the favor of friends. But I believe he preached simple and acceptable truths, and that in a very desirable way. His delivery was rather laborious, which was to be attributed, perhaps, to his bodily weakness. He aimed not at popularity and greatness; but said good things, and that with energy and seriousness. At the same time, had he lived to enter the ministry, I believe he would have made a splendid pastor and a famous preacher. He had enough sense and knowledge, and his mind was so flexible that permanent growth in his preaching ability could be expected. He would never become an *intonator* of sermons (canwr pregethau); but his voice was strong enough, and his speech so clear, that he could use it effectually to express his thoughts, and make a deep impression upon an audience.

I mentioned already that he had plenty of confidence in himself; but that did not make him thoroughly self possessed. Sometimes he looked a little excited in taking part in anything in public. There was no boldness in his nature. In the class he always acted most gentlemanly, and was so modest and obedient that it was a pleasure to hear him recite, and to give him instruction. This is to be attributed in great measure to the way he was brought up; but it was also an indication of strong sense, and of good natural disposition.

His character, in every respect, was such that to remember that he is buried saddens the mind and sets the heart longing. But I have, I believe, simply expressed, not only my own personal opinion of him, but the general impression his character left on all his acquaintances, and that in the most simple and unadorned way."

CHAPTER VII.

Anxious to enter Glasgow University.

MANY a young man preparing for the ministry is too impatient to finish the regular course of studies, so anxious is he to receive a call from some church, and be ordained. But not so Risiart Ddu. Such was his belief in a thorough training for the ministry, that on finishing his course at Bala College he was planning to enter Glasgow University. But as his father was already under heavy financial burdens through long illness in the family, he could not afford to send his bright and ambitious son to Glasgow. Risiart, knowing this, worked exceedingly hard to earn a scholarship to defray his expenses at the University, and in his anxiety and indefatigable study to accomplish this worthy object, his health broke down. When overwhelmingly busy preparing for a London examination, he took a severe cold; and instead of going up to London, as intended, we find him resting on the sea shore at Towyn, Merioneth. "Man proposeth, God disposeth." This is one of those things in the providence of God that are difficult to understand. Here is a spiritual-minded, talented, educated, and ambitious young man, anxious to qualify himself for the glorious work of a worthy minister of Christ; and yet his commendable plans are thwarted, and he is smitten down in the middle of his hopes. But we can say this much, that he had worked too hard—did not take the rest that nature required—and nature, as usual, has been relentless and inexorable in her retribution.

The following tender letter, from Towyn, to his parents in Wisconsin, explains the situation.

"TOWYN,

MERIONETHSHIRE,

September 24th, 1866.

My Dear Parents—

When I wrote to you last I was busily engaged in preparing for the London examination, which is to come off on the 3rd and 4th of next month. I am very sorry that I must now say that illness has put a stop to my designs, and that I cannot expect to win either of the six vacant scholarships, as I shall not be able to stand the examination. While I was studying my hard best, I took cold in returning from the country one cold evening, and unfortunately I did not pay any attention to it, as the time of the examination was fast approaching, for I had only one month more, which I intended to spend in reviewing my past labors,—an exercise which is essentially necessary to be performed before standing an examination. The cold, however, got worse and worse, and I was laid up for upwards of a fortnight, and was in a very weak state. As soon as I was able to get up, and go about a little, the doctor told me that the best thing I could do under the circumstances was to go to the sea shore for some time, and keep myself as quietly and contentedly as I could. In accordance with that advice I came here about a fortnight ago, and am glad to say that I am much stronger than when I left Bala. . . . Dr. Hughes was of opinion that I would have been laid up in consequence of over-exertion, even if I had not had the cold, and he thought that the cold, after all, was a blessing, inasmuch as it compelled me to give up my studies a little sooner, before I got weaker. But I cannot help feeling very sorry indeed that I shall not be able to stand the examination for the scholarship, as I am so anxious to go to Glasgow before entering the ministry; and as I am not able to maintain myself there without a scholarship. The term at Glasgow begins Nov. 1, and continues 6 months. I do not think I shall be strong enough to spend next term there, so I shall remain at Bala until March, when my time shall be up. I do, however, *greatly* hope that I shall have the privilege of going to Glasgow before entering the ministry, if it were only for one term. The ministry *must* keep up with the age; and a learned minister, in these days, is much more respected, can occupy a far more important position, and can do much more good than an ignorant minister.

With kindest regards to yourselves and all the family.

I am, dear parents,
Your affectionate son,
R. FOULKES EDWARDS."

How eager he was to go to Glasgow is expressed in pathetic language in the above letter; but his intense desires were never realized! He did not recover as fast as he expected, for in two months after writing the above he was quite sick at Rev. Ezra Johnson's house at Chester. He had preached at Chester the previous Sunday, and in a couple of days a blood vessel burst. In his letter to his parents he praises Mr. and Mrs. Johnson for their great kindness to him.

At this time there was much sickness in the Edwards' family, accompanied, as it always is, with heavy expenses. The whole family except Risiart Ddu and his sister Emily, had emigrated to Wisconsin. Emily had been an invalid for several years, and was entirely dependent on her father. And as she was often moving from place to place for the sake of her health, her expenses must have been considerable. As she and Risiart Ddu were particularly fond of each other, and always corresponding, she caused him much care and anxiety. And should her quarterly allowance in any way be delayed, he always furnished her with money out of his own limited means until her remittance should come. But now R. Ddu's health was nearing the danger point, which made him and Emily dearer to each other than ever. Their sympathy for each other, always great, had grown intense during the years the health of both had become shattered. Their souls were knit together as the souls of Jonathan and David. This was very natural when both were in a weak state of health, and over four thousand miles from the rest of the family.

Risiart Ddu was very reluctant to give up the idea of going to Glasgow, but under the circumstances he had to do so. And after completing his studies at Bala he received and accepted a call from the Congregational Church at Mynydd Islwyn, Monmouthshire. This church was so anxious to secure his service as her pastor that she agreed to hold the position for him while he travelled for health. But when he found that his health was not recovering, and that he had kept the church long waiting, he was honorable enough to state the facts to the friends at Mynydd Islwyn. His letter was so pathetic! It made one think of Moses viewing the promised land he had toiled so hard and so long to reach, yet was not allowed to enter.

The tribes had Moses led;
With manna they were fed
  By heavenly hand;
The forty years spent!
And though on Canaan bent,
To Nebo he was sent
  To view the land.

So our poet did pray,
And labor every day,
  With all his might;
When sin was rude and rife,
He fully equipped his life
To enter on the strife
  For God and right.

But when the goal was nigh,
And his ambition high
  To reach the mark,
His day turned unto night,
He left his prospects bright,
And sailed for realms of light
  Within the ark.

⁂

CHAPTER VIII.

In Quest of Health.

HIS physician at Chester, having done all he could for him, advised him to take a voyage. So in the spring of 1867 he crossed the atlantic on a visit to his parents at the family home in Rosendale, Wisconsin.

Though his departure from his native land was not intended to be for good—only a trip for his health—yet it was most heartrending for him to part with his sister Emily; and it was still more agonizing for her, as he was the last of the family on the same side of the ocean with her, and was also her dearest friend and comforter.

We shall not try to describe his long journey of four thousand five hundred miles from Wales to Rosendale, nor shall we try do depict the cordial welcome given him on his arrival; suffice it to say that the change of scenery, and the splendid nursing and tender care of mother and sisters, enlivened his spirit, if not increased his strength. So anxious was he to recover, however, that, after a long rest with his dear ones at Rosendale, he took a trip to try the drier climate of Minnesota. He left in the spring of 1868; and let his affectionate letters to his parents speak for themselves.

Quotation from a letter to his mother, written from Minnesota, September 10, 1868—"Dr. Davies is going to examine my lungs, and if he pronounce me too weak to take a pastoral charge just now, I shall write to that effect to Mynydd Islwyn, so that the friends there may choose some one else to be their pastor. I should like very much to go to Wales, if it were only for sister Emily's sake.

If I do not return to Wales this fall, I shall not be in a hurry to return to Wisconsin, and I may probably stay here till November. It will be no use for me to go to the old country unless I be able to discharge my duties as a minister."

Nineteen days after writing the above letter he wrote another one to his mother, a portion of which we insert here:—

"At Evan Bowen, Esqr., Mankato,
Blue Earth Co., Minn.,
September 29, 1868.

My Dear Mother,—

I received your letter, and also the card, both conveying the mournful news of my dear sister's death. When I received them I was on the point of starting for Minneapolis to attend the Presbyterian Synod, in compliance with an invitation which had been kindly given me; but I was so overwhelmed with grief and sorrow when I got your letter, that I felt too disheartened to go. It was undoubtedly great gain for poor afflicted Emily to be removed from the world of woe to her happy and eternal home; still it grieves me very much that I was not with her during her last moments upon earth, to whisper some word of consolation to her weary spirit as she passed through the cold and dark waters of death.

Before I received your letter I felt much perplexed. Dr. Davies of this town had examined my lungs, and had written a statement which positively declared that I was not then physically strong enough to assume charge of a congregation, and perform all the arduous duties devolving upon a minister of the gospel. But before I performed the painful task of writing to the friends at Mynydd Islwyn to say that I could not possibly return to Wales this year, I was suddenly made conscious of the awful fact that one of the closest ties that bound me to my native country had already been torn asunder by unsparing death . . . .

I am going to spend a month with the Rev. J. Jenkins, where I have been for several weeks before. I have heard several invalids saying that they experienced greater benefit in Minnesota during winter than they did during summer. Friends are very pressing, wanting me to stay here for next winter; and I feel anxious to do so, only I do not like to depend entirely on the liberality of kind friends for such a long time."

What a sad and beautiful letter!

In it we are confronted by two important facts. The first, that, after a medical examination, it was revealed to him that he was physically too weak to take charge of a church! Poor Risiart Ddu! After years of preparation, self-denial, and much anxiety, to see the dream of his youth, and the hope of his young manhood snatched so mercilessly from him by the cruel hand of science, and that when the coveted prize seemed almost within his grasp. It was like a man, after weathering the storms of the ocean, drowning in sight of his home. But he bore everything so manly! The second fact is his undying love for his sister Emily, who had just passed away in Wales. They were both invalids, of the same taste, the same inclinations, and the same purpose in life—he wanted to be a minister, she a missionary. Even

Wales had not the same attraction for him after dear Emily was gone! And soon after her death he was known to take out his first papers in order to become an American citizen.

In a subsequent letter to his parents from Minnesota, in October, 1868, he says that Dr. Davies told him he ought to spend the coming winter in the dry air of that state, in order to give the climate a fair trial. And though it was a cross for him to remain so far from home, yet so anxious was he to regain strength that he did spend that winter in Minnesota; and its dry climate proved beneficial to his health.

With all his ambition to live that he might serve the Master, he could have said:—

"Let the thick curtain fall,
I better know than all
How little I have gained—
How vast the unattained.

Others shall sing the song,
Others shall right the wrong—
Finish what I begin,
And all I fail of, win.

What matter I or they?
Mine, or another's day?
So the right word be said,
And life the sweeter made.

Ring bells in far off steeples
The joy of unborn peoples,
Sound trumpets far off blown—
Your triumph is my own."

Emily Sarah Edwards.

conscience for all in my house.' So Emily became a member of the Calvinistic Methodist church at Waen, Bodfari. She would often refer with gratitude to her father's action as having brought her great relief in a trying time. In after years, during her stay at Bala, Dr. Lewis Edwards administered to her the Sacrament at Mr. Evan Jones's house—Emily at that time having become unable to attend the chapel service.

Before health failed her, Emily had become a 'burning and a shining light' in the home, and her influence over the younger members of the family was very great. Her strong conscientious scruples and firm adherence to principle reflected on all of them, and the married ones have perpetuated the name of Emily, in affectionate remembrance of their sainted sister. Her influence in church and Sabbath School was also great. So we picture her in our memories as surrounded by a halo which even the idiosyncrasies of invalidism could not efface. For twelve years she was a sufferer from spinal trouble —'Whom the Lord loveth he chasteneth.'"

Emily was buried in the family vault at Llanefydd, Denbighshire, with another brother and sister. Risiart Ddu composed the following epitaph for her, and recommended the first englyn to be engraved on her tombstone—

I'm cystudd blin meddyginiaeth—luddiwyd,
Do! am flwyddi helaeth;
Er hyny cefais driniaeth
Llyw y nef, a'm gwella wnaeth.

O! Emily fwyn, aml fu—dy boenau
Di beunydd nes trengu;
Gwenaist wrth fyn'd dan ganu
Yn fywiog iach drwy'r nef gu.

Nothing could portray Risiart Ddu and Emily, in life and death, better than these four lines:—

They grew in beauty, side by side,
  They filled one home with glee—
Their graves are severed far and wide
  By mount and stream and sea.

—MRS. HEMANS.

And the following ten lines are particularly true of Emily—

"Thank God He sometimes lets a soul
Become so free from sin's control,
So purged from earthly stain and dross,
Recovered so from Eden's loss
That like cathedral windows dight
Down through it shines a heavenly light."

The element of beauty which in thee
  Was a prevailing spirit, pure and high,
And from all guile had made thy being free,
  Now seems to whisper thou canst never die.

—HENRY THEODORE TUCKERMAN.

So live that when thy summons comes to join
The innumerable caravan that moves
To the pale realms of shade, where each shall take
His chamber in the silent halls of death.
They go not like the quarry-slave at night,
Scourged to his dungeon, but sustained and soothed
By an unfaltering trust; approach thy grave
Like one who wraps the drapery of his couch
About him and lies down to pleasant dreams.

—WILLIAM CULLEN BRYANT.

conscience for all in my house.' So Emily became a member of the Calvinistic Methodist church at Waen, Bodfari. She would often refer with gratitude to her father's action as having brought her great relief in a trying time. In after years, during her stay at Bala, Dr. Lewis Edwards administered to her the Sacrament at Mr. Evan Jones's house—Emily at that time having become unable to attend the chapel service.

Before health failed her, Emily had become a 'burning and a shining light' in the home, and her influence over the younger members of the family was very great. Her strong conscientious scruples and firm adherence to principle reflected on all of them, and the married ones have perpetuated the name of Emily, in affectionate remembrance of their sainted sister. Her influence in church and Sabbath School was also great. So we picture her in our memories as surrounded by a halo which even the idiosyncrasies of invalidism could not efface. For twelve years she was a sufferer from spinal trouble —'Whom the Lord loveth he chasteneth.'"

Emily was buried in the family vault at Llanefydd, Denbighshire, with another brother and sister. Risiart Ddu composed the following epitaph for her, and recommended the first englyn to be engraved on her tombstone—

I'm cystudd blin meddyginiaeth—luddiwyd,
Do! am flwyddi helaeth;
Er hyny cefais driniaeth
Llyw y nef, a'm gwella wnaeth.

O! Emily fwyn, aml fu—dy boenau
Di beunydd nes trengu;
Gwenaist wrth fyn'd dan ganu
Yn fywiog iach drwy'r nef gu.

Nothing could portray Risiart Ddu and Emily, in life and death, better than these four lines :—

They grew in beauty, side by side,
  They filled one home with glee—
Their graves are severed far and wide
  By mount and stream and sea.

—MRS. HEMANS.

And the following ten lines are particularly true of Emily—

" Thank God He sometimes lets a soul
Become so free from sin's control,
So purged from earthly stain and dross,
Recovered so from Eden's loss
That like cathedral windows dight
Down through it shines a heavenly light."

The element of beauty which in thee
  Was a prevailing spirit, pure and high,
And from all guile had made thy being free,
  Now seems to whisper thou canst never die.

—HENRY THEODORE TUCKERMAN.

So live that when thy summons comes to join
The innumerable caravan that moves
To the pale realms of shade, where each shall take
His chamber in the silent halls of death.
They go not like the quarry-slave at night,
Scourged to his dungeon, but sustained and soothed
By an unfaltering trust ; approach thy grave
Like one who wraps the drapery of his couch
About him and lies down to pleasant dreams.

—WILLIAM CULLEN BRYANT.

conscience for all in my house.' So Emily became a member of the Calvinistic Methodist church at Waen, Bodfari. She would often refer with gratitude to her father's action as having brought her great relief in a trying time. In after years, during her stay at Bala, Dr. Lewis Edwards administered to her the Sacrament at Mr. Evan Jones's house—Emily at that time having become unable to attend the chapel service.

Before health failed her, Emily had become a 'burning and a shining light' in the home, and her influence over the younger members of the family was very great. Her strong conscientious scruples and firm adherence to principle reflected on all of them, and the married ones have perpetuated the name of Emily, in affectionate remembrance of their sainted sister. Her influence in church and Sabbath School was also great. So we picture her in our memories as surrounded by a halo which even the idiosyncrasies of invalidism could not efface. For twelve years she was a sufferer from spinal trouble —'Whom the Lord loveth he chasteneth.' "

Emily was buried in the family vault at Llanefydd, Denbighshire, with another brother and sister. Risiart Ddu composed the following epitaph for her, and recommended the first englyn to be engraved on her tombstone—

I'm cystudd blin meddyginiaeth—luddiwyd,
Do! am flwyddi helaeth;
Er hyny cefais driniaeth
Llyw y nef, a'm gwella wnaeth.

O! Emily fwyn, aml fu—dy boenau
Di beunydd nes trengu;
Gwenaist wrth fyn'd dan ganu
Yn fywiog iach drwy'r nef gu.

Nothing could portray Risiart Ddu and Emily, in life and death, better than these four lines :—

They grew in beauty, side by side,
They filled one home with glee—
Their graves are severed far and wide
By mount and stream and sea.

—MRS. HEMANS.

And the following ten lines are particularly true of Emily—

" Thank God He sometimes lets a soul
Become so free from sin's control,
So purged from earthly stain and dross,
Recovered so from Eden's loss
That like cathedral windows dight
Down through it shines a heavenly light."

The element of beauty which in thee
Was a prevailing spirit, pure and high,
And from all guile had made thy being free,
Now seems to whisper thou canst never die.

—HENRY THEODORE TUCKERMAN.

So live that when thy summons comes to join
The innumerable caravan that moves
To the pale realms of shade, where each shall take
His chamber in the silent halls of death.
They go not like the quarry-slave at night,
Scourged to his dungeon, but sustained and soothed
By an unfaltering trust ; approach thy grave
Like one who wraps the drapery of his couch
About him and lies down to pleasant dreams.

—WILLIAM CULLEN BRYANT.

CHAPTER X.

His Testimonial and Ordination.

ON March 1, 1869, the good people of Minnesota presented him with a testimonial, as a tribute of respect to his splendid talents and blameless character, and as an expression of sympathy with him in his affliction. At a large public meeting, held at Mankato, amid speeches and songs and cheers, Mrs. Bowen presented the poet with a purse of gold; for which he thanked the audience in a very eloquent and pathetic speech, and read the following englynion he had composed for the occasion :—

Diolch, a diolch heb dewi—fy holl
  Gyfeillion, byth ichwi;
 A gem eich anrheg imi
 O law serch—mor dlos yw hi!

Cu rodd anwyl cywir ddynion—i fardd
  Dan faich o drallodion;
 Serch gwir yw rhoi help tirion
 I was Duw, tra is y don.

Y rhodd hon fedd uwch urdduniant—na thâl,
  Mae'n iaith haeledd pendant;
 Allor i serch llawer sant—
 Coron gan wŷr a'm carant.

Eich rhodd chwi i mi hyd fy medd—gofiaf
  Fel rhyw gyfoeth glwyswedd;
 Yna'n myd yr hyfryd hedd
 Uwch haul caf gofio'ch haeledd.

O! na allwn yn hollol—ad-dalu
Eich teilwng serch bywiol;
A thrysor rhagorol—y goleuni
Drwy gyhoeddi'r efengyl dragwyddol.

Duw fy Ior hwyrach adfera—awch gwych
I'r afiach gorph yma;
A'r llais sy'n floesg arllwysa—nef daran
I wanu Satan yn Minnesota.

Diolch! a Duw y duwiau—drwy fwynder
Ei fendith a'i rasau,
Wir ddibrin roddo wobrau—i chwi i gyd—
Coronau bywyd uwch cur na beiau.

On July 21, 1869, we find him writing to his father from Pine Hill, Wis., a portion of that letter we insert here:—

Dear Father,—

I feel sorry that I have been so long without answering your letter. It came to hand when my ordination was on the point of taking place, and I found it difficult to set my mind on anything else. I think the pure, dry, and bracing air of Minnesota has helped me much, and though it has not cured my disease, I think it has been the means of extending my life. . . . . I came to this locality about a month ago, in order to be under the treatment of BigNose, a celebrated Indian Doctor, who has effected some extraordinary cures amongst white folks. I am afraid the old gentleman will not be able to cure me, but he does certainly help me a good deal. My appetite is better, my face is not so pale, and my

voice is stronger. As the charge is twenty dollars a month, I shall not be able to remain here much longer. . . . .

With kindest regards to mother, yourself, and all at home.

I am, dear father,
Your affectionate son,
R. F. EDWARDS.

As he refers in this letter to his ordination we may as well append the certificate of it here:—

A Copy of the Certificate of Risiart Ddu's Ordination:—

We, the undersigned, Ministers of the Gospel of Christ, in the Branches of the Evangelical Protestant Church, do hereby certify and attest, that on the 16th day of May, A.D. 1869, in the Congregational Church, South Bend, Minnesota, we, in the capacity of a Council of Evangelical Ministers, solemnly set apart and ordained to the office of the Christian Ministry (as an evangelist, or sine titulo), the Rev. R. F. Edwards, recently from Wales, and a licentiate or probationer for the Ministry under the care of the Congregational Conference of Denbighshire, in North Wales; and we hereby, from our personal acquaintance with him, and our knowledge of his antecedents, his reputation and standing in the aforesaid branch of the Church of Christ in his native country, cordially recommend him to the notice and fellowship of the Evangelical Churches and Ministers of Christ in this country, and also to any Ecclesiastical Judicatory, Conference of Churches, or Ministerial Association, with which Divine Providence may render it, at any time, expedient for him to unite, as a person endowed with all the gifts and Christian virtues,—

(personal piety, natural capacity, mental culture, knowledge and aptness to teach), which are necessary to constitute a worthy and able minister of the New Testament.

JENKIN JENKINS, Presbyterian N.S.
WILLIAM WILLIAMS, Baptist.
RICHARD W. JONES, Calvinistic Methodist.
J. M. PRYSE, Presbyterian O.S.
ROBERT D. PRICE, Episcopal Methodist.

It seems that Risiart Ddu spent the summer of 1869 in Northern Wisconsin. Several letters passed between him and his parents during the summer months, some of which came to our hands. In each of them he either asks his parents for money order, or thanks them for money received; in all of them he manifests such affectionate, filial spirit. In every letter his great anxiety to recover his health is more conspicuous than anything else. Evidently, he, like most consumptives, labored under the delusion that he was always improving, though it was plain to others that he was gradually growing weaker. Is not this a kind compensation of nature to keep consumptives cheerful?

About the end of October we find him at Bangor, Wisconsin, writing to his father that, in accordance with his advice, he is not going back to Minnesota. As the following letter is one of the last he wrote to his parents before going home, we shall give it here:—

"Bangor, La Crosse Co.,
Wis., Oct. 29, 1869.

Dear Parents,—

I received mother's kind letter and the order for —— dollars, for which I beg to return my warmest thanks.

Dr. Weaver told me, before I left Black River Falls, that I ought not to think of spending the winter in Minnesota or Wisconsin—that the climate was too cold for me in my weak state, and that I ought by all means to go to one of the Southern States. I have just received a letter from my freind, Mr. J. Meredith Davies, containing a pressing invitation for me to spend the winter with him at St. Louis, as the climate there is much milder. Mr. D. is willing to come after me himself; and I could go there much easier than I could go to Rosendale, as I would only have to step into the boat at La Crosse, and out of it at St. Louis. I feel strongly inclined to accept the invitation; but I should like to have a word from you on the subject. With kindest love to you both, and to all at home.

I am, dear parents,
Your affectionate son,
R. F. Edwards.

P.S.—The good people of Bangor intend making me a donation next week."

" To live is to do what must be done,
To work and be true, for work is soon done;
'Tis living for others, to lighten their load,
'Tis helping your brothers, and trusting in God."

* * *

CHAPTER XI.

Llew Llwyfo's Letters.

MUCH as he wished to spend the winter with his friend Meredith Davies at St. Louis, he decided to return home to his family at Rosendale; for, on the 6th of November, he wrote his sister from Bangor, Wis., that he expected te reach Rosendale at a certain date, requesting someone to meet him there. So Risiart Ddu o Wynedd went home—*home to die!*

But before mentioning his last illness, some remarks of his old friend, Llew Llwyfo, which appeared in the "Herald Cymraeg," come in very appropriate here. It seems that Llew went on a concert tour through the Welsh settlements of Minnesota the winter after Risiart Ddu's death, when his memory was fresh in the minds of the people, among whom his gentlemanly demeanor and Christian conduct had made so many friends. We quote from Llew's articles :—

"In the spring of 1868 Risiart Ddu went to Minnesota, hoping that the clear air and dry climate of that State would benefit his health. He remained there and in Wis. until the fall of 1869, when he returned to his home and relatives at Rosendale. Minnesota helped him. I heard his friends say that he loved that State; and when I went there last winter I found that all the Welsh loved the name of Risiart Ddu o Wynedd. The Minnesotans did everything in their power for him in his hard struggle against death; and very pleasant to me was to hear his friends there speaking of him—Glan Dyfi, Cheshire A. Jones, Mr. & Mrs. Percy, Mr. & Mrs. Bowen, and many others. Mr. & Mrs. Bowen would never get tired of speaking of him; they loved him as they would have loved an angel. Mrs. Bowen said much about his inexhaustible power to converse—especially on literary, moral, and religious subjects. When excited, if left alone, he would speak on any important subject for an hour or two, until he tired himself, without tiring any one who listened to him. Mrs. Bowen wept for him like a mother weeping for her child.

When Risiart Ddu was already nearing the dark valley of the shadow of death, he competed for the Chair of the Gordovigion at Liverpool, on an elegy for the late Rev. Henry Rees—one of the brightest seraphs of the Welsh pulpit—and won the Chair (though never sat in it) a little before going to sit in the chair of the "good and faithful servant" in heaven.

I never saw Risiart Ddu after the Llandudno Eisteddfod in 1864. I believe that his last literary public service was adjudicating the elegies for the late Dr. Rowlands at the Utica Eisteddfod, Jan. 1, 1870. I thought there was a mistake or two in his adjudication (he was one of the keenest adjudicators in the world), and called his attention to it. He answered my letter, and probably that was one of the last letters he ever wrote. I value it above a precious pearl; and copy it here. Reader, see how he could face death!

'Rosendale,
Fon-du-lac, Wis.,
Jan. 13, 1870.

Llew Llwyfo.

Dear old Friend:—

Many thanks for your kind letter. I must be short, as writing pains me. I congratulate you from my heart on your literary victory at the Utica Eisteddfod. I sent to the Secretary for the adjudication to correct it a little before it is published. You mistake, dear brother, regarding the words—'Pwy bynag a ddel' (whosoever cometh.) They are neither a verse nor a part of a verse. Turn to your Bible and you will be satisfied. But I must proceed. You ask, is there any hope for us to meet? Yes, no doubt, if you come here to see me, and come before I leave this earthly tabernacle, which, very likely, will take place in a few months, if not sooner. But HE alone knows; I take the human view.

The Welsh settlement is ten miles south of Oshkosh, and we are five miles further in the same direction. I have not been to the Welsh settlement for many weeks; and it is not likely I shall ever go there but once more—to sleep quietly by the side of sister Louisa in Soar cemetery. So you must come here, or we shall never see each other in this world. Brother Wynn will fetch you and Miss Lewis in a cutter, and we shall make you both as happy as we can. My strength fails, God bless you.

Shall we meet in heaven, dear brother? Indeed you are so dear to me that I cannot believe, somehow, that even heaven will be right without you.

Best wishes. With kindest regards,

Yours truly,

H R. F. EDWARDS.'

It would be worth living if it were only to gain the best wishes and affection of one so pure as Risiart Ddu o Wynedd. It is worth suffering a few blows, whether a person deserves them or not."

I already mentioned his tenacity of life. The above letter shows it was not fear of death. In a letter I received from his brother John, I find the following phrases:—"By this time his health was failing fast, despite all efforts; yet he fought courageously for life. He took medicine, went out every day, and expected surely to go to Florida the coming spring with Mr. and Mrs. Elias Williams, Welsh Prairie, who kindly visited him a few weeks before his death."

Mr. & Mrs. Williams's recollection of that visit is a mixture of solemn longing and tender comfort. They never tire of speaking of him. I have seen Mrs. Williams weeping copiously when mentioning that visit, and relating some of the sayings of our afflicted friend. One time he made Mrs. Williams a present of his book, the "Blaenffrwyth," and in so doing opened it and turned to his solemn song to the *Graveyard*, putting his thin finger on the last stanza, saying—"This stanza will soon be verified." This is the stanza:—

"Buan bydd fy oes yn darfod,
  Buan, buan daw y dydd
Caf fy rhoddi yn y beddrod—
  Yn y fynwent dawel, brudd;
Hwyrach y gwna ffrynd wrth deithio
  Edrych ar fy medd yn gu,
Ac fe ddywed wrth fyn'd heibio,
  'Dyma feddrod Risiart Ddu.'"

Yes, my friend, that has been already done! Thy old friend has been weeping over thy dust in the little, beautiful Soar cemetery, where, according to thy prediction, thou sleepest "by the side of thy sister Louisa."

Mr. John Edwards, R. Ddu's brother, says: "When he saw that the unavoidable hour had come, he acquiesced; and as his agonies increased, he prayed eagerly for the coming of the Lord Jesus. The night before he died, he spoke much to his sisters about death; of the communion of souls in the other world; and of what they may know there about this world. He also expressed a desire that his works be published after his death, if someone would undertake the task. Shall we not have the works of Risiart Ddu o Wynedd? It would be a blessing to the world. Only a few poets ever won so many Eisteddfodic prizes as he. His essay on Eben Vardd is one of the best, maturest, most rational, precise, and critical prose compositions I ever read.

He could versify as simple as a plebeian or a shepherd; while he also possessed strong imagination and high culture. But time will not permit me to make any further critical remarks upon him.

A life of love was the life of the Bard. He was loved of all while he lived; his memory is loved now; and he enjoys the felicity and the essence of love: for 'God is love.'

Consumption had taken hold of his delicate body, but he fought hard for life. I have never seen any one more anxious to live: not for the sake of living only, but for the sake of working. He knew nothing about idleness. To him life was work, and work was life. He always planned for some new work. I heard Wells, the New York phrenologist, telling a Welsh poet that it would take a thousand years to accomplish his plans. I believe this was true of Risiart Ddu. My friend always planned and worked. He was one of those spirits that could not be still."

* * *

CHAPTER XII.

Last Illness and Death.

IT is evident that Risiart Ddu was very popular among his fellow countrymen in Wisconsin and Minnesota. They were anxious to hear him preach, but the state of his health allowed not any exertion in public speaking, consequently he preached only a few times. Once he delivered an English sermon. He was introduced as a young preacher who had newly arrived from Wales; at the close of the service some Americans said, "We are surprised that he is just arrived from Wales, for we could understand every word he said." Several of the best Welsh people of Minnesota were exceedingly kind to him, and none more so than Mrs. Bowen of Butterunt Valley.

After returning home in the first part of November 1869, he still persisted in taking little exercise and doing some literary work; but he was gradually growing weaker, until the end came in about four months.

His last illness is described in pathetic words by a member of the family:—"Risiart Ddu always took a manly view of his illness, holding himself in readiness to either live or die as his Heavenly Father might will. Being young he would have chosen to enter the pastorate and serve his Savior for a while here on earth; but he never murmured—was willing to depart.

For the first part of the last night of his earthly pilgrimage a brother and sister were placed in charge of the sick room; for the last part another sister took their place and watched alone with him through those ever-memorable hours into which R. Ddu crowded so many of his heart's yearnings for those whom he was about to leave. He spoke of the spiritual state of his brothers and sisters, discussing them one by one.

His grief at the loss of his sister Emily had been greatly intensified on account of its being impossible for him to be at her side when the last summons came, as he had promised to be. Speaking of his father, he said,—'My one desire for him now is that I might be near to help him when the hour comes for his departure.' Speaking of his great physical weakness, he said 'Some men have such strong bodies that no amount of mental exertion can harm them.' 'But you worked harder with your brains than your little body could stand,' said the sister at his bedside. 'Yes, I did, admitted Richard. I did at one time toil for fame; my only desire now is to spend and be spent in the Master's service.' His sister loved to hear him talk, but feared it might be too exhaustive for him. After awhile he began again,—'I cannot tell how long or short a time I have to live, but I feel that weak that I might die right here with you before morning.' Then alluding to his sister Emily who had pre-deceased him, he said,—'I think I shall see Emily very soon; before another night, perhaps.'

Next day, however, his brother John, as usual, carried him in his arms downstairs, and placed him in the easy chair. After an early tea with the parents he sat dozing in the chair.

The watcher of the night before kept watching still. Seeing a change come over him, she said, 'Richard, you look so tired, had'nt you better go to bed?' 'Perhaps I had," he replied faintly, and his brother John carried him upstairs and laid him on the bed. Then he fainted. Recovering from that, he was tenderly put to bed and the physician immediately sent for. The messenger found the doctor at work setting a man's limb. That caused delay, and an hour at least must have elapsed before the physician arrived. During the long wait he gasped for breath. The pain was agonizing; yet he prayed incessantly, and his face shone radiantly as he repeated again and again the words, 'Iesu anwyl.'—'Come, Lord Jesus, come quickly.' The gasping and the praying continued until the physician arrived. Dr. Hall, taking R.'s hand in his, asked, 'Are you in pain?' 'Bodily, yes,' he replied; 'I am suffering terribly.' 'Are you happy?' 'Perfectly happy! perfectly happy!' 'How about the Savior?' 'He is everything to me now.' Dr. H. then said, 'I can give some carbonate of ammonia. It will stop the gasping if you choose to take it.' Richard replied, 'Yes, anything so it will ease the bodily pain.' So the doctor gave it him.

The sisters had taken turns at sitting at his back, propping him up with pillows; now, at his request, he was laid down on his right side, gasping having ceased. Placing his hand under his head, as though he were composing himself to sleep, he remained quietly in that position without moving again. At 7 p.m. the physician signalled that all was over. Thus passed away the beloved, lamented Risiart Ddu, 'extolling with his tongue' his Savior, while strength lasted."

The same writer also pays the following tribute to the devotedness of Risiart Ddu's mother to him in his last illness:—

"With heart and soul the mother loved her poet son as her very own. So when he returned to the old home after his wanderings in search of health, he found her waiting there with hand and heart to welcome him. 'For love can never lose its own.' She had made life harder for Richard and the rest of us by frustrating the family plans, but her devotion now, when health had failed him, more than atoned for all the past. She assigned to us our duties. The sisters meant to do their best. But their inexperienced best would have been poor indeed, had not the mother's watchful care supervised it all.

She had her weak points; but she was strong in affection, her motherly solicitude constantly showing itself in her untiring vigilance lest we might fail to do all that could be done for Richard's comfort. In this hour of trial she shone forth at her best, and seemed lovelier than ever, because the chastening hand was upon her, which left her meeker and lowlier of heart—more Christlike than before.

'The light of home hath a constant flame
  And pure as a vestal fire,
It burns, it burns for ever the same
  For nature feeds the pyre.

The sea of ambition is tempest tossed
  And its hopes may vanish like foam,
But when sails are shivered and rudder lost
  Then look to the light of *home*.'

Thus passed away the beloved Risiart Ddu o Wynedd! March 8, 1870, aged 34. We believe that the experience of the dear relatives who watched with him in his last hours is expressed in the following pathetic lines of Alice Cary:—

"Sweetly his pale arms folded my neck in a warm
embrace
As the light of immortal beauty silently covered his
face,
And when the arrows of sunset lodged in the tree-
tops bright,
He fell in his saint-like beauty asleep by the Gates
of Light."

The remains of Risiart Ddu were enclosed in a metallic coffin. His funeral was a large one, many having come from long distances to follow the hearse to Soar Church, where the ministers of the neighborhood took part in the services, after which the interment took place in the cemetery, and he was laid to rest beside his sister Louisa, Anticipating a large gathering at the memorial services to be held some Sunday later, the Peniel brethren offered their house of worship (which is larger than Soar), for the occasion. And there at Peniel church the Rev. Lewis preached the funeral sermon, taking for his text the words—" He was a burning and a shining light," &c.

In Soar Congregational Cemetery, Rosendale, Wisconsin, stands the Edwards's monument. On its western face is the following inscription:—

Rev. RICHARD FOULKES EDWARDS
(Risiart Ddu o Wynedd),
SON OF
HUGH AND MARY EDWARDS.

Born, January 14, 1836.
Died, March 8, 1870.

I guro, daeth llaw trugaredd—at ddôr
Risiart Ddu o Wynedd;
Am hyny'r sant, o bant bedd,
Waredir i anrhydedd.

Llonydd yw'r bardd a'r llenor—a dyn Duw
O dan dalp o farmor;
Bydd gwae dwfn i'r bedd gau dôr
A thoi dros y fath drysor.

EOS GLAN TWRCH.

On the south face of the monument is the inscription for the parents; and on the eastern face that of the eldest brother whom R. Ddu loved, John Edwards (Mafoniog); and on the north side, Louisa.

The writer, on a visit to the United States in 1880, preached for a Sunday at Soar, Rosendale; enjoyed the hospitality of Risiart Ddu's relatives; and had the sad pleasure of shedding tears on his grave. The writer had not seen him for fourteen years, and he had been for ten years in his grave. The following lines of Cawrdaf came forcibly to his mind—

"Awenawg ŵr o Wynedd—o hiraeth
A yrwyd i'r llygredd,
I arall dir i orwedd—
Dyma fan fechan ei fedd!

Fe allai deuai ar daith,
Damwain, ryw hen gydymaith
I ymdeithio heibio i hon
Ag wylo ar ei galon;
Darllenai'r pedair llinell
Yn iaith fad ei burwlad bell;
Minau a'm bron yn llonydd—
Fy Nuw fry ai felly fydd!"

Some writers have complained that the National Eisteddfod never offered a prize for an elegy for Risiart Ddu, but the Gordofigion, in their Eisteddfod, Christmas, 1870, offered a prize for the best epitaph for him, and this is the successful Englyn:—

Mawr gŵyn fu rhoi mor gynar—weinidog
O nodwedd mor lachar
At feirwon, mewn estron âr—
Y Bardd Du i bridd daear!

HYWEL TUDUR.

The following was the best Englyn at the Niles, Ohio, Eisteddfod, January 1, 1872—

O! 'r waedd oedd ei ddaearu—un enwog
Yn noniau hen Gymru;
Awr ei ddirfawr waith ddarfu—
Ber oedd y daith i'r Bardd Du.

Hyde Park. **GWILYM CURWEN.**

Eto

Yma yr huna mewn hedd—un o ddawn
Risiart Ddu o Wynedd;
Gwr enwog—ei wir rinwedd
O ŵydd byd ni chuddia bedd.

Plymouth. **NATHAN.**

DEIGRYN

Ar fedd Risiart Ddu o Wynedd, yn mynwent Soar, Rosendale, Wis.

Fan tawel o fewn tywod—ai'n llenor
Yn llonydd sydd ynod?
Ai'n bardd o'th fewn sydd yn bod—ai Risiart Ddu,
Gu was i Iesu gwiw sy isod?

Ie, mae'n wir ac mae'n arw—meddwl,
Mae addef yn chwerw;
Mae'r awen oedd mor hoew
Mwy yn y llawr yma'n llwm!

Bellenig unig anedd—os ti gest
Y gwir fardd o Wynedd,
Sai'i eirianawl lwys rinwedd,
Fe'th heria fyth, oeraf fedd.

Ow! y lle tywyll tawel,—ti gefaist
Gyfoeth gwerth ei arddel;
Rhyw drysor fydd ddydd a ddel—gan Dduw Ior
Yn hyfawl euro'r nefol oriel.

RHISIART DDU O FON.

Chicago, Ill.

Eto.

Risiart Ddu oedd gu, oedd gall,—oedd ddoniol,
Oedd ddinam ei ddeall;
Ac wrth fydru bu'n ddiball
Yn curo cynyg arall.

IONORON GLAN DWYRYD.

◆

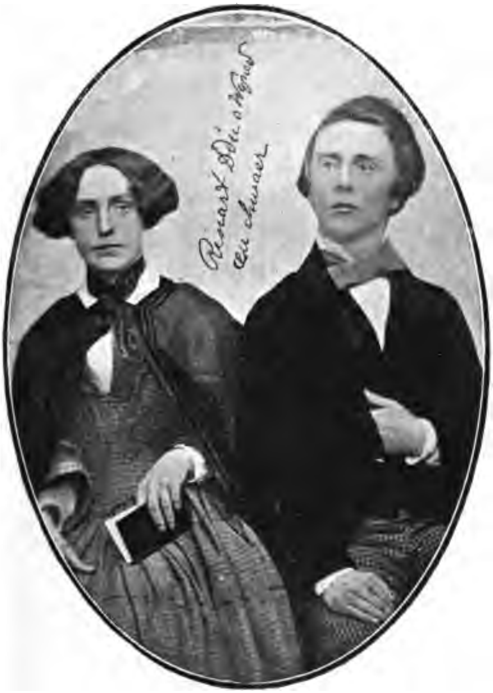

CHAPTER XIII.—Recapitulation.

A FEW words in recapitulation. Physically, Risiart Ddu had a small, delicate, beautiful, and, barring his lameness, very symmetrical body. He was of very fine grain. Risiart Ddu had a good face—fair to look at. The English word face is a poor, weak word in comparison with the splendid Welsh word *gwyneb*. *Gwŷn* in Welsh means passion; and the word *gwyneb* means the expression of the passions (gwŷn ebydd). Our face tells the tale of our lives. Our eyes are the windows to the inside of the house. Whatever thoughts or passions men indulge in for a number of years, can be read on their countenance. How easy it is to know a graduate of the saloon! His diploma is printed in red ink on his nose.

In his portrait, taken with his sister Emily, when a boy at Plas Llanychan, Risiart Ddu has a most angelic expression on his face—the very essence of spirituality. It reminds one of Burns and of Byron, but more spiritual-minded than either of them. He had light complexion, yellow hair, most beautiful blue eyes which clearly expressed the innocent, honorable, pure, and poetical soul within. His forehead was high and full; his nose, mouth, and chin rather small than strong. He possessed a very expressive and spiritual face. Generally he looked cheerful and happy—the natural expression of deep tranquility emanating from inward peace with God. But when thoroughly aroused those deep blue eyes would be converted to electric batteries, flashing lightning; and on those frowning eyebrows hung the blackest thunderclouds. A phrenologist would pronounce him of mental temperament, with the moral and intellectual faculties predominating.

A good companion he was; entertaining and convival; and often indulged in a hearty laugh. While attending Bala College, four of us boarded in the same house for some time—Risiart Ddu, Dr. Pan Jones, Mostyn; Rev. John Lewis, Bagillt (Llew Clarach); and the writer—four poets—enough to raise pandemonium!

As a student he was conscientious and persevering; always stood high at the examinations; and that is surprising when he accomplished so much literary work.

His qualifications for preaching were above the average. He had a clear, penetrating voice; though it lacked pleasing musical qualities, as Mr. Peter mentions. As a composer of good sermons, he was superior to most preachers; but he did not excel as a public speaker. The intellectual and spiritual predominated over the physical. Had he lived to spend several years in the ministry, he, undoubtedly, would have been the author of excellent sermons. He had a strong desire to bring souls to Christ.

His success as a poet is evident from the following list of prize compositions:—1859, Englynion i Gastell Newydd Emlyn; 1861, Awdl Farwnad Carn Ingli; 1862, Rhiangerdd Harri Fwyn, Englynion i Gastell Caernarfon, yn Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon; 1864, Awdl Ioan yn Ynys Patmos, Eisteddfod Genedlaethol Llandudno; 1865, Traethawd ar Eben Vardd, Eisteddfod Genedlaethol Aberystwyth; 1868, Marwnad y Parch. S. Griffiths, Horeb, Eisteddfod Genedlaethol Rhuthyn, ac Englynion i Foel Famau; 1869, Marwnad Gwilym ap Ioan, Utica; 1869, Awdl Farwnad y Parch. Henry Rees, Cadair y Gordofigion, Liverpool; Pryddest Ddiodl, Marwnad Glan Alun; Englynion—y Llaw, y Llew, y Fyfyrgell, yr Ysgrifbin, yr Areithfa, y Fagnel. There are other compositions not contained in the above list: some of them unsuccessful in Eisteddfodau, and some that were never meant for competition. How to account for his wonderful poetical success?

He had neither the natural flow of Caledfryn, nor the power of Eben Vardd; many of his *cynghaneddion* are weak and far fetched; and some of his thoughts are commonplace. How was he so successful? He was a born poet; highly educated; as busy as a bee, and a living proof of the proverb, "Perseverance surmounts all difficulties:" took great pains with his best compositions; read everything he could find on the subjects; meditated on what he had read; worked at it incessantly day and night; had unerring judgment; was always neat and tasty; was master of language and of metres; had visions of a prophet; and took good care that his adjudicators could not find any glaring faults in his compositions. If he did not generally soar like an eagle among the highest peaks of genius, he took care to be always high enough above ground that nobody could shoot him. Evenness and dignity run through his compositions. He combined accuracy of facts with poetical conception. Mr. Gladstone—the greatest statesman of the ages, and the prodigy of the last century—in his studies on Homer, says—"By a false association of ideas, we have come to place accuracy and genius in antagonism to one another. It is Homer who may best undeceive us. The later poets have too often torn asunder what in him was harmoniously combined." Risiart Ddu, like Homer, could infuse poetical life into historical facts. Many great poets are good delineators of character; such was Tennyson in Claribel, Lilian, Ida, Psyche, Maud, Arthur, &c. Risiart Ddu also had great power to delineate character; and half a dozen of his best compositions are on great men. And the same Gladstone says that "this is the crowning gift of the poet—the power of conceiving and representing man."

He was a natural critic. His qualities as a poet; with his extensive general knowledge; his hawk-eyed keenness to find faults; and his inviolable conscientiousness, made him one of the best adjudicators in the whole land.

But above his laurels; and above all the learning and talents that, like flowers, adorned the path of his earthly career, he was a young man of spotless character, and a decided Christian. A responsible person in the "Herald Cymraeg" a few weeks after his death wrote—"One who knew him well, who was for years in the same office with him, and that when he was in good health, said, that Risiart Ddu was the most pious young man he ever knew." But it seems that his religious experience broadened and deepened wonderfully in his last years. A sister who nursed him by turns during his last sickness writes—"I wish I could picture him to you as he was during the last months of his life, after he had become purified through suffering. From what he himself said, he had, spiritually, attained to heights he knew not of when you and he were college-mates at Bala. He grew in Christian experience as a result of his affliction. One day he was pointing out to me the mine of Christian experience we possessed in the Psalms of David, adding, 'I had no experience worth mentioning before I became sick.' 'Now,' he continued, 'I cannot open anywhere in the Psalms but I find my own experience there.' One morning, when his breakfast was taken up to him, he seemed to be in great ecstary as he pointed, with radiant face, to the words he had been feasting on. It was Wesley's hymn,

'Oh, for a thousand tongues to sing.'"

But Risiart Ddu o Wynedd worked too hard; and was taken away at the early age of thirty four! Into few years he crowded the work of a lifetime! Physically he was never strong; and Emrys' words to Ieuan Gwynedd are applicable to his case—

"Rhy wan oedd ei babell i'r enaid mawreddog."

But the intensity with which he worked would have killed the most robust man. The following words of Dr. Carr's are true of him—"Every man is apt to pursue to an extreme the peculiar life he is living. He goes too fast; is too intense. Finally the limitation of his powers bring him to a halt. What such a man needs is a change." Had he taken it easier, he would have, probably, lived much longer.

As we close this sketch of our friend and brother minister, Risiart Ddu o Wynedd, we lovingly recall the happy time we spent together when students at Bala —

"Let fate do her worst, there are relics of joy,
Bright dreams of the past, which she cannot destroy;
Which come in the night-time of sorrow and care,
And bring back the features that joy used to wear:

J

Long, long be my heart with such memories filled,
Like vase in which roses have once been distilled;
You may break, you may shatter, the vase if you will,
But the scent of the roses will hang round it still."

Terfynwn ein sylwadau gyda'r Englynion canlynol i'n brawd a'n cyfaill:

RISIART DDU O WYNEDD.

Gwir gyfaill, gŵr i'w gofio—oedd Risiart
    Ddu rasol; mae wylo,
  Yn ei fedd, am dano fo—
  Calon cariad clyw'n curo!

Risiart Ddu oedd gu ei gân,—oedd enwog,
    O farddonol anian;
  Yn goeth oll gweithiai allan
  Gynlluniau teg yn llawn tân.

Ac y'ngenau cynghanedd—rhoes eiriau
    I siarad gwir fawredd;
  Llon odlau llawn hyawdledd
  Eiliai fyth hyd ael ei fedd.

Ei englyn, pryddest orchestol,—a'i awdl
    Ddyhidlant wlith nefol;
  O'i gywyddau ceir gwaddol,
  A gwir wres o'i gynes gôl.

Ei lathr, olau athrylith—ei ddysg
    A'i ddawn oeddynt fendith;
  Dwyfron ei gân sydd dewfrith
  O berlau mân, glân fel gwlith.

GWEITHIAU byw er gwaetha' bedd oroesant
Risiart Ddu o Wynedd;
Ei enw saif ar bena' sedd
Meib enwog yn mhob anedd.

Llenor yn deall hanes,—a beirniad
Heb wyrni na rhodres;
O'i dirion fywyd eres
Erys i'r llu wers er lles.

Ei bur, goethaf bregethau—gynwysent
Gynesaf deimladau:
Sain hudol ei syniadau
Goleddai'r gwir, gladdai'r gau.

Agorai'i enau, gwirionedd—lifai
Fel afon arabedd;
Ys amlwg oedd ei symledd—
Ac yn y tir cenad hedd!

Am orau addysg ymroddodd,—llawn aidd
Llenyddol ddanghosodd;
Gwastadol teg astudiodd—
A'r asbri drwy'r ysbryd rodd!

Gysegredig oes! gwrida—dyhirod
O herwydd ei yrfa;
Ei oes lafurus lefara
Heb lid a dig o blaid y da.

Darfu'r loes i'r dirfawr lu—filiynau
Folianant yr Iesu;
Nid cwynion mwy, ond canu
Uwch ing dwys—uwch angau du.

MAWDDWY.

EBEN FARDD:

TRAETHAWD BYWGRAFFYDDOL A BEIRNIADOL AR EI FYWYD A'I ATHRYLITH.

Buddugol yn Eisteddfod Aberystwyth, 1865.

Beirniaid: Y PARCH. W. JONES (Myfyr Môn), a'r PARCH. LEWIS EDWARDS, D.D.

Derbyniwyd tri o draethodau, a marwnad gan "Hen Wr Penwyn."

1. Traethawd "Gwallawg ab Llenawg" sydd gyfansoddiad galluog a medrus. Amlwg yw fod yr awdwr yn hynod o gydnabyddus â'r bardd o Glynog. Y mae hefyd wedi darllen ei waith gyda llawer o graffter a manylwch. Odid fod rhaglith y traethawd yn rhy faith, er y gellir honi ei fod yn dwyn perthynas â'r prif bwnc. Gellir tybied y bydd llawer yn anghymeradwyo y meithder, tra y bydd rhai yn cael boddhad yn y nodweddiad hwn o'i eiddo. Ymddengys fod y traethawd wedi ei gyfansoddi gyda llawer o frys, ac y mae hyn yn dyfod i'r amlwg yn mhob tudalen mewn rhyw ddull; ond addawa yr awdwr, os bernir ei draethawd ef yn oreu, "doccio a thacluso ei waith." Byddai hyn yn orchwyl pur angenrheidiol. Er mor haeddbarch yw galluoedd a chraffder yr ysgrifenydd, nid all y beirniaid gytuno ag ef yn ei olygiad ar Bryddest y bardd ar yr Adgyfodiad. Y mae efe yn ei chondemnio yn drwyadl, Ond nid ydym ni, ac nis gallwn wneyd hyny. Ar yr un pryd nid ydym yn anwybodus o'i gwallau, nac yn anghofio fod ynddi efelychiadau o Polock ac o Milton, ond nid ydym yn ystyried efelychiad yn ddinystyr ar werth Pryddest yn yr oes ddiweddar hon o'r byd, yn arbenig pan y gwneir hyny mewn iaith wahanol i'r un y dichon fod y cyfansoddiad a ddilynir wedi ymddangos ynddi; ond os ceir un fwy gwreiddiol dylai hono gael y flaenoriaeth, os mewn ystyrion ereill, y bydd yn meddu cyfartaledd. Onid efelychiad o Josephus ac awduron ereill, *o ran syniadau*, yw yr Awdl ar Ddinystyr Jerusalem, yr hon a folir mor fawr. Efelly hefyd yr Awdl ar Job. Y mae peiriannau y gwaith, o angenrheidrwydd, wedi eu cymeryd o'r Llyfr Dwyfol, ac felly hefyd y mae y prif addurniadau. Gwisgo y cyfan a wnaeth Eben Fardd mewn gwisg newydd, ïe, mewn tynion gadwynau. Yr ydym ni yn barnu mai y Bryddest ar yr Adgyfodiad yw

yr orchest benaf a gyflawnodd bardd Clynog. Hyderwn fod yr awdwr wedi gadael ar ei ol adysgrif o'r Bryddest yn cynwys gwelliadau, yn y mrydryddiaeth yn neillduol, ac mewn pethau ereill a fernid yn anmherffeithiau. Ond er nad ydym yn cydfarnu â "Gwallawg" ar rai pethau yn ei draethawd, ac er fod llawer o waith tacluso ar ei ysgrif, eto yr ydym yn meddu syniadau cymeradwyol o'i alluoedd, ei lafur canmoladwy yn ei efrydiaeth ar ei destyn, yn gystal ag o herwydd haeledd yr ysbryd a ganfyddir, yn gyffredinol, yn ei waith.

Yr ail draethawd a dearllenasom sydd wedi ei arwyddo "Gwyneddwr." Y mae ei eiddo ef yn rhywbeth tebyg i fywyd dyn megys Eben Fardd. Deuai pethau ar ol eu gilydd, yn rhyw ddigwyddiadol, ac nid megys o dan lywodraeth rheol. Rhywbeth tebyg iawn yw hyn i fywyd un o'r teulu dynol. Ac felly nid oes drefn ddilynol yn mhob man, yn y traethawd gan "Gwyneddwr." Dygir pethau i ymyl eu gilydd weithiau a gymerasant le flynyddoedd ar wahan. Gwelir hyn yn y tudalenau canlynol, sef 335 a 359. Geilw gonestrwydd arnom i fynegu fod tipyn o ddiofalwch yn ymddangos yn y cyfansoddiad drwyddo oll. Er hyny cynnwysa gasgliad helaeth iawn o ffeithiau nodweddiadol o'r bardd galluog. Ymddengys syniadau y bywgraffydd i ni yn gywir, oddeithr y gellir ei gyhuddo o ormod edmygedd gyda golwg ar wrthdrych y cofiant. Gwir yw ei fod yn nodi allan ei ddiffygion, i raddau, yn gystal ag yn arddangos ei ragoriaethau. Yn arbenig gwna wasanaeth bwysig i lenyddiaeth ei wlad trwy ei sylwadau helaethion a doniol o barth y Bryddest ar yr Adgyfodiad. Y mae ei amddiffyniad yn gampus a boddhaol o'r gwaith gorchestol hwnw. Hyderwn nad â traethawd hwn ar goll, ond y ca y wlad y fantais o wybo ddrwyddo hanes buchedd, a gwybod yn helaeth am weithiau amrywiog y bardd talentog. Meddu y traethawd hwn lawer o ragoriaethau, a haedda y wobr addawedig.

Y trydydd traethawd sydd wedi ei arwyddo â'r enw "Ioan." Ysgrifena yr awdwr hwn oddiar wybodaeth fanwl o wrthddrych ei destyn. Y mae efe yn dilyn y bardd o'i febyd i'w fedd yn hynod o ffyddlon. Pe na buasai dau o draethodau ereill yn y gystadleuaeth yn rhagori buasem gyda hyfrydwch yn cymeradwyo i'r wobr gael ei rhoddi i "Ioan." Yr ydym yn sicrhau iddo mai nid ychydig o ddyddordeb a gawsom yn y darlleniad o'i waith, a hyfryd fyddai genym weled y traethawd mewn argraff. Yn y gwaith hwn ceir gweled ymdrechion y bardd yn nghanol anhawsderau, a'i lwyddiant yn y gorchfygiad o honynt, mewn modd goleu ac argraffiadol. Fe allai fod yr ardeb, ar y cyfan, dipyn yn rhy aruchel. Un o feiau y Cymry yw dyrchafu ychydig o beth Cymreig fel pe byddai yn aruthrol o fawr. Yn lled aml gwneir mynydd o grugyn y wâdd. Ni fwriedir cymhwyso y sylwadau hyn, yn eu helaethrwydd, at yr hyn a fynegir yn y traethawd hwn, canys yr ydym yn meddu syniadau hynod o eang, parchus, ac anwyl am Eben Fardd. Er hyny da yw cadw at reolau cymedroldeb yn ein clodforedd o'n llenorion, gan fod llygaid cenhedloedd eraill arnom trwy gyfrwng yr Eisteddfodau. Yr ydym yn wrthddrychau cryn lawer o ddirmyg a gwawd o achos ein hymffrost, pryd nas gallwn ddangos cymaint ag un cyfansoddiad barddonol, neu ryddiaethol, a ellir ei drosglwyddo i iaith estronol, ac y caem anrhydedd oddiwrtho. Ysgrifena "Ioan" yn rhwydd a naturiol, ond nid yw yr atalnodiad bob amser yn ymddangos yn gywir. Ar y cyfan dymuna y beirniaid hysbysu y buasai yn dda ganddynt wobrwyo pob un o'r traethodau hyn ar Eben Fardd, ond hyny nis gall fod. Am hyny nid oes ond rhoddi y wobr i'r traethawd *lleiaf o wallau*, tra yn meddu cyfartaledd mewn teilyngdod. Y traethawd hwnw yw eiddo "Gwyneddwr."

EBEN FARDD!

Dyna enw sy'n anwyl i glust pob gwir Gymro, ac megys olew gorfoledd i'w galon; dyna enw a bery yn fiwsig soniarus rhwng ein bryniau, yn swyn melusber i'n cenedl, ac yn air teuluaidd ar hyd a lled ein gwlad, tra bydd son am "ein gwlad, ein hiaith, a'n cenedl."

Yr oedd Eben nid yn unig yn ddyn mawr, nid yn unig yn ddyn mwy na'r cyffredin o'i gydwladwyr, ond yr oedd hefyd yn ddyn mawr yn mhlith enwogion; yr oedd nid yn unig yn Saul frenin yn mhlith y lliaws, ond yr oedd, ar rai ystyriaethau pwysig, yn dalach o'i ysgwyddau i fyny na llu mawr o ddynion cyhoeddus ein gwlad. Tywysog ydoedd Eben—tywysog yn mysg ein llenorion, a thywysog mewn modd arbenig yn mhlith ein beirdd. Dywed un awdwr, yn ei Alareb i'r diweddar Barchedig John Jones, Talysarn—

"Er fod genym lawer Ioan,
Nid oes genym ond un John."

Felly gellir dweyd am Eben, "Er fod genym lawer Ebenezer, nid oes genym, er hyny, ond un Eben Fardd." Diamheu hefyd y gallwn chwanegu mai un *fydd* genym byth. Nid ydym, mewn un modd, am haeru na chyfyd dynion mor fawr ag yntau yn ein gwlad eto. Na, yr ydym yn gobeithio y bydd i Gymru fagu dynion mwy nag ef yn y dyfodol; ond eto meiddiwn sicrhau mai nid Eben Fardd fydd yr un o honynt. Bydd pob un yn sicr o fod yn dra gwahanol iddo ef mewn llawer o bethau; ac os digwydd i rai o honynt ragori arno mewn rhai ystyriaethau, fel y gwnant yn ddiamheu, byddant yn mhell ar ei ol mewn ystyriaethau ereill. Rhaid i ni ddweyd am dano, yn iaith y digyffelyb Shakespeare:—

> "He was a man, take him for all in all,
> I shall not look upon his like again."

Y mae hanes y cyfryw berson, ynte, yn sicr o fod yn bwysig a dyddorol, a hyny mewn mwy nag un ystyr. Y mae hanes y fath gymeriad yn werthfawr a dyddorol ddigon ynddo ei hun, ac yn rhwym o fod yn dra gwerthfawr a dyddorol hefyd yn ei gysylltiad â hanes ei wlad. Y mae hanes dyn fel Eben yn taflu llawer iawn o oleuni ar hanes ei genedl yn y cyfnod yn mha un y bucheddai. Mae llenyddiaeth cenedl yn arddangosiad o'i chymeriad; ac y mae hanes bywyd y fath wladgarwr trwyadl, y fath lenor gwych, a'r fath fardd penigamp ag ydoedd y prif-fardd Clynnog wedi ei gymmhlethu mewn modd annatodadwy â hanes ei wlad a helyntion ei llenyddiaeth yn ystod ei yrfa lenorol ef.

Dyna ddigon a gormod o raglith ar destyn mor hudol. Awn yn mlaen bellach, ynte, i gyflawni y gorchwyl hyfryd-bruddaidd o "draethu ei oes ef," drwy gofnodi yr hyn a wyddys am amgylchiadau ei fywyd. Os gwir y chwedl fod angel gwarcheidiol pob dyn da, nid yn unig yn gofalu yn ddyfal a thyner am dano, ond hefyd yn gwneuthur cofnodiad manwl o holl helyntion ei oes, er mwyn iddo gael y boddhad hyfryd o'u darllen yn ei sefyllfa berffaith tudraw i'r bedd; os gwir y chwedl, gwyn fyd, meddwn, na byddai i angel gwarcheidiol Eben Fardd roddi benthyg ei gyfrol anmhrisiadwy i ni tra y byddom yn ysgrifenu y rhan hon o'r traethawd. Ond nid oes dim i'w wneyd ond boddloni ar yr ychydig gofnodion gwasgaredig sydd genym wedi eu hysgrifenu gan hwn a'r llall, ar ol ei farwolaeth.

Enw priodol Eben oedd Ebenezer Thomas. Ganwyd ef yn mis Awst, 1802, yn mhlwyf Llanarmon, o fewn cantref Eifionydd, sir Gaernarfon. Y mae hen gwmwd Eifionydd wedi bod yn enwog nodedig am ei lenorion, ac yn enwedig am ei feirdd. Dyna lle ganwyd ac y magwyd y beirdd anfarwol Gutyn Peris, Pedr Fardd, Sion Wyn o Eifion, Robert ab Gwilym Ddu, a Dewi Wyn, yn nghyda lliaws ereill a allem enwi. Cafodd Eben y fraint o gael ei osod gan Ragluniaeth yn mhlith y dorf ddysglaer hon; a chawsant hwythau y fraint nid bechan o gael derbyn Eben i'w cymundeb.

Rhieni ein bardd oeddynt Thomas William, gwehydd, a Catherine Price,* ei briod. Personau isel oeddynt o ran eu hamgylchiadau bydol, ond yr oeddynt eill dau yn uchel a dysglaer o ran eu cymeriad moesol, ac yn aelodau dichlynaidd a pharchus gyda'r Methodistiaid Calfinaidd. Preswylient mewn bwthyn gwladaidd, o'r enw Tan-lan, ar dir y Gelli-gron, yn mhlwyf Llanarmon, ac o fewn tua milldir i bentref Llangybi. Yn y tŷ bach a diaddurn hwn y ganwyd ac y magwyd cadeirfardd Clynnog. Dyma lle y dech-

---

*Catherine *Pierce* medd eraill—pwy all dori y ddadl, tybed?

reuodd floesg-siarad ein hanwylaf iaith, a dyma lle yr anadlodd odlau cyntaf ei fywyd barddonol. Ha! fwthyn breintiedig, nid wyf yn sicr na chusanaf dy furiau, ac na eneiniaf dy lawr â'm dagrau, os caf byth gyfle. Gresyn mawr fod y bwthyn diaddurn ond breintiedig hwn erbyn heddyw yn adfeilion. Cedwir y bwthyn lle ganwyd Shakespeare mewn trwsiad priodol, a thelir ymweliad ag ef gan luoedd o edmygwyr y bardd yn barhaus. Yr ydym yn gobeithio yr adgyweirir y bwthyn lle ganwyd Eben Fardd hefyd, ac nid oes genym yr amheuaeth leiaf na bydd yn gyrchle attyniadol i filoedd lawer o edmygwyr gwresog y cadeirfardd mewn oesau dyfodol. Y mae geiriau Robyn Wyn ar y pwnc yma yn dlysion ac yn dra phriodol. Dyma fel y dywed gyda golwg ar "gyn-gartref ein prif-fardd," yn ei Farwnad fuddugol iddo yn Eisteddfod Gadeiriol y Rhyl:—

"O! le cysegredig i deimlad yr awen,
Paham mae dy furiau yn gorwedd yn garn?
Wel, dyma'r hen aelwyd siriolai ein Eben,
Cyn gartref y prif-fardd, i anrhaith yn sarn!!
Chwi feibion celfyddyd, ail godwch ei furiau,
Cwyd yma ei golofn, O Gymru fy ngwlad;
Gaiff lluest yr awen fod byth yn garneddau?—
Na lwyther ei enw fel hyn â sarhad."

Bu y bachgen Ebenezer yn ysgol ei ardal enedigol am ychydig amser. Bu hefyd yn dilyn celfyddyd enwog ei dad. Ai celfyddyd *enwog* a ddywedasom? Ië, ddarllenydd, canys y mae wedi bod yn gelfyddyd dra enwog yn ein gwlad ni, ac felly i raddau helaeth mewn gwledydd eraill; a hyny oherwydd fod cynifer o ddynion enwog wedi dechreu gyrfa eu bywyd yn ei gwasanaeth. Gallem nodi lluaws mawr o esiamplau i brofi y pwnc; ond bydd cyfeirio at ddwy neu dair o engreifftiau yn ddigon i wasanaethu ein hamcan ar hyn o bryd. Yn mhlith pregethwyr ein gwlad, dyna yr hyawdl Elias o Fôn, gwehydd tlawd oedd ef ar y cyntaf. Yn mhlith ein cerddorion, dyna y gwehydd Handelaidd o Lanidloes, sef y diweddar Richard Mills. Gwehydd hefyd oedd ei nai, y Parch. J. Mills (Ieuan Glan Alarch), yr hwn sydd yn fyw yn awr, ac yn anrhydedd i'w wlad fel llenor, ysgolhaig, a cherddor. Yn mhlith ein geirlyfrwyr a'n hynafiaethwyr, dyna wehydd galluog Llanrhuddlad, sef yr enwog Weirydd ap Rhys—gŵr ag y mae ei wasanaeth llenyddol o werth anmhrisiadwy i'n cenedl. Gallem hefyd nodi lluaws o esiamplau dysglaer yn mhlith ein beirdd, megys Caledfryn ac ereill, ond digon ar hyn o bryd yw Eben Fardd. Bu yntau yn wehydd unwaith, ac fe fyddai yn gwybod pa sut i wau mewn dwy ffordd yr un pryd. Tra yr oedd ei ddwylaw tyner yn gwau yr "ystwff cartref" oedd o'i flaen, yr oedd ei feddwl bywiog yn arfer gwau sidanwe canaid y dychymyg yr un pryd, a dyna lle y byddai y bachgen Ebenezer

"Yn dwys barhau i ganu a gwau,
Tra daliai oriau'r dydd."

Nid oedd ond saith oed pan ddechreuodd geisio barddoni. Cynyrchwyd, neu yn hytrach *cynhyrfwyd* y duedd hon ynddo wrth ddarllen gwaith tanllyd a hedegog y gŵr a fu wedi hyny yn athraw barddonol iddo, sef y seraphaidd Ddewi Wyn o Eifion. Ond bu raid iddo weithio ei ffordd yn mlaen oreu gallai, heb neb i'w gyfarwyddo, hyd nes oedd yn bedair-ar-ddeg oed. Yr oedd, erbyn hyny, wedi cynyddu gymaint yn y "gelfyddyd fawr" nes tynu sylw Dewi Wyn, a Sion Wyn o Eifion, a chafodd y boddhad rhyfedd o gael ei dderbyn yn ddisgybl gwylaidd ac ymofyngar gan yr athrawon barddonol hyny.

Nid oedd gan ei rieni unrhyw wrthwynebiad iddo farddoni, ac felly ni bu raid iddo ddyoddef yr erledigaeth chwerw hono a ddesgrifir mor effeithiol gan Twm o'r Nant yn ei Gywydd ar "Henaint." Pan anwyd ein bardd, yr oedd ei rieni yn disgwyl pethau mawrion oddiwrtho yn y dyfodol, er nad oedd ganddynt un drychfeddwl o gwbl am y llwybr a dorid allan i'w athrylith gan Ragluniaeth ddoeth y nef. Rhoddasant yr enw Ebenezer arno oddiar deimlad o barch i goffadwriaeth yr efengylydd galluog ac enwog, y Parch. Ebenezer Morris o'r Deheudir. Gobeithiai y tad y gwelid ei fab yntau ryw ddiwrnod yn bregethwr mor boblogaidd a dylanwadol a'r hen weinidog parchus a hyawdl hwnw.

Nid hir yr arhosodd Eben yn nghwmni y wenol. Aeth i ysgol yn Abererch, yr hon a gedwid ar y pryd gan Mr. William Owen, yr hwn a symudodd wedi hyny i'r Drefnewydd. Bu Mr. Owen yn pregethu gyda'r Methodistiaid am ryw gymaint o amser; yr oedd hefyd yn fardd gwych, yn gerddor enwog, ac yn meddu ar wybodaeth gyffredinol eang. Gwelodd yr athraw fod Ebenezer yn meddu athrylith, a'i fod yn sychedu am wybodaeth. Ond bychan a feddyliai, yn ddiau, mai y bachgen syml, tawel, a diymhongar hwn a safai rhyngddo ef a chadair farddol ei wlad mewn cyfnod dyfodol. Feallai mai nid anmhriodol mynegu yn y fan hon mai Mr. Owen, un o athrawon cyntaf Eben, oedd yr ail oreu ar "Ddinystr Jerusalem," pan enillodd Eben Fardd y gadair. Yn fuan wedi hyn, darfu i amaethwr o'r enw Mr. Isaac Morris, Pentyrch isaf, gymeryd Eben dan ei nodded, gan ei anfon i ysgol Tydweiliog, Lleyn; a'r ysgol blwyfol gyffredin hon oedd yr ysgol olaf a gafodd cyn myned yn ysgolfeistr ei hunan. Tua'r adeg hon cododd anghydfod rhwng ei dad a brawd crefyddol a berthynai i'r un eglwys; ac er nad oedd pwnc yr ymrafael ond dibwys ddigon ar y cyntaf, eto enynodd y wreichionen fach y defnyddiau oedd o'i hamgylch, nes tori allan yn dân cynhwrf ac anghysur. Parodd hyn i Eben oeri a chadw ymaith o'r capel. Yn y cyfiwr anffodus hwn, cymerwyd mantais arno gan rai tueddol i ddiota. Gan ei fod yn brydydd, gallai, yn ol yr hen arfer, gael faint a fynai o ddiodydd meddwol yn rhad. Syrthiodd Eben yn ysglyfaeth i'r demtasiwn hudoliaethus a ymosodai arno; ac wedi i'r gelyn unwaith gael ei ben i lawr fel hyn, nid rhyfedd fuasai ei weled cyn hir yn engraifft alarus o gymeriad wedi ei ddinystrio, fel y bu gormod o lawer o feibion athrylith yn mhob gwlad ac oes. Ond cyn iddo fyned yn ysglyfaeth i'w chwant, gosododd Rhagluniaeth ef mewn sefyllfa fanteisiol i orchfygu y gelyn, ac adenill y nodwedd hardd a feddai gynt; canys wedi iddo symud i Glynnog Fawr, lle y treuliodd fywyd mor bur a dysglaer, aeth i lettya at Thomas Williams, Cae'r Pwsant, ac yno y gorchfygodd ei arferion blaenorol.

Gwnaeth gynydd anarferol mewn dysg pan yn ysgol Tydweiliog, canys nid oedd ond oddeutu pedair-ar-bymtheg oed pan gafodd ei ddewis i fod yn ysgolfeistr yn Llanarmon, ei blwyf genedigol. Ond nid oedd yr hyn a ddysgodd yn yr ysgol ond megys dim wrth yr hyn a ddysgodd drwy ei ymdrechion personol yn ystod ei fywyd. Nid myfyriwr tra yn yr ysgol yn unig ydoedd, ond bu yn efrydydd caled hyd ei fedd. Dysgodd yr iaith Saesneg yn lled dda tra yn yr ysgol, ond dysgodd hi yn ardderchog wrth dyfu i fyny. Cyrhaeddodd gryn wybodaeth hefyd yn yr iaith Lladin, a rhai ieithoedd eraill, ac mewn celfyddyd rhif a mesur; ac yr oedd ei wybodaeth gyffredinol yn ddiau yn destyn syndod nid bychan, os ystyrir pa mor brin oedd ei fanteision. Medrai ddarllen Cymraeg pan oedd o bedair i bum' mlwydd oed, a bu yn gyfaill calon i lyfrau byth wedi hyny. Y mae yn deilwng o sylw fod Eben, fel y rhan fwyaf o ddynion mawr, yn ddyledus yn benaf i'w fam am ei gychwyniad boreuol. Y hi fu y prif offeryn yn llaw Rhagluniaeth i'w arwain gyntaf i rodio ffyrdd rhinwedd a dysg.

Bu yn cadw ysgol yn ei blwyf genedigol, ac yn y plwyf nesaf, Llangybi, am oddeutu pum' neu chwe' blynedd. Yn ystod y cyfnod hwn y cynrychodd y cyfansoddiad a'i dygodd i sylw ei gydwladwyr gyntaf —y cyfansoddiad a fu yn foddion i'w arwain yn ddisymwth o ddyblygion gwyll dinodedd i ganol goleuni dysglaer enwogrwydd a bri. Dywedir nad oedd eto erioed wedi ymgeisio am un math o wobr o gwbl. Ond rhyw ddiwrnod canfu restr testynau yr Eisteddfod Genedlaethol a fwriedid gynal yn y Trallwm. Ar ben y rhestr canfyddai destyn y gadair. Digwyddai fod yn destyn oedd yn taro ei chwaeth i'r dim. Aeth ei galon i guro, a'i ddwylaw i led-grynu. Penderfynodd ganu, yna dechreuodd gyfrif y draul, a gwenodd wrth feddwl am ei ffolineb rhyfygus pan yn meddwl anturio i gystadleuaeth mor bwysig, yn yr hon y byddai prif awenyddion Cymru yn debyg o wneyd eu hymddangosiad. Eto, methai ymysgwyd oddiwrth y peth. Yr oedd y testyn yn ymrithio i'w feddwl o hyd, ac yn goglais tannau ei ddychymyg yn ddiorphwys. Ymwrolodd eilwaith, a dechreuodd gyfansoddi yn nghynhyrfiad annesgrifiadwy y foment. Dyna yr englyn cyntaf ar y papur, dyna yr ail yn ei ddilyn yn ddisymwth, a'r trydydd a'r pedwerydd wedi hyny. Mae y bardd ieuanc yn gafael yn ei destyn, a'i destyn yn gafael ynddo yntau. Mae yn cael hwyl—hwyl o'r iawn ryw—ac yn yr hwyl wresog hono mae yn anghofio y wobr, y gadair, y bri, a phobpeth—pobpeth ond ei bwnc. Ymgyll yn gyfangwbl yn ei destyn; ac er fod gwadnau ei draed yn sangu tir Eifion, a'i enau yn anadlu ei hawyr iachus, y mae ei enaid yn byw ac yn bod ar "glogwyn eglurlan" gerllaw y ddinas sanctaidd, yn edrych arni, i ddechreu, yn "degwch bro" ac yn "llawenydd yr holl ddaear," ac wedi hyny yn cwympo yn chwilfriw i drueni a dinystr ofnadwy. Llefara y bardd drwy yr holl awdl yr un fath a phe buasai pobpeth yn cymeryd lle o flaen ei lygaid; a dywedir ddarfod iddo gyfansoddi rhanau helaeth o honi mewn coedwig gerllaw Llangybi. Yr oedd dychymyg bywiog y bardd yn gallu gwneyd i'r pentref bersonoli Jerusalem, ac yn gallu gwneyd i'r ffrwd a furmurai rhwng y pentref a'r goedwig bersonoli afon Oedron. Byddai ambell un yn digwydd gweled y bardd, ac yn gofyn i gyfaill, "Beth mae y llanc acw yn ei wneyd yn y fan draw?" A'r ateb yn gyffredin fyddai, "Ho! rhyw lencyn o fardd ydyw, neu un sydd yn tybio ei hun yn fardd, ond barna llawer nad ydyw yn ben llathen." Bychan feddylient hwy pa beth oedd yn cymeryd lle ar y pryd yn meddwl galluog Eben. Cyfansoddodd ei awdl yn ddystaw bach; ac fel yr oedd yn eithaf naturiol, danghosodd ranau o'r cyfansoddiad i'w athraw barddonol, Dewi Wyn, er mwyn cael ei farn ef arno cyn ei anfon i'r gystadleuaeth. Beirniad llym oedd Dewi. Yr oedd braidd yn anmhosibl gwneyd dim allai enill ei gymeradwyaeth ddigymysg ef. Ond cafodd ei foddhau mor fawr yn awdl ei ddisgybl ieuanc, nes y rhdododd ganmoliaeth uchel iddi, ac anogodd ei hawdwr i fyned yn mlaen i'w pherffeithio, er mwyn ei hanfon i'r gystadleuaeth. Anfonodd y bardd ieuanc ei awdl i'r gystadleuaeth, ac ni raid mynegu pa beth a fu y canlyniad. Nid aeth efe i'r Eisteddfod ei hunan, ond cynrychiolwyd ef ar yr achlysur gan y Milwriad Parry o Fadryn. Cafodd wedi hyny ei wahodd i Fadryn i dderbyn ei wobr, ac i fwynhau croesaw y Milwriad haelionus. Nid oedd Eben ond dwy-ar-hugain oed pan enillodd y gadair, ac nid oedd ond un-ar-hugain pan yn cyfansoddi ei Awdl. Teimlai ei athraw barddonol, Dewi Wyn, foddhad mawr wrth weled ei ddisgybl addfwyn a gostyngedig yn llwyddo i enill prif anrhyded llenyddol ei wlad, a hyny mor ieuanc; a chroniclodd ei longyfarchiad brwdfrydig yn yr englyn canlynol—englyn teilwng o neillduolrwydd yr amgylchiad cynhyrfus, a theilwng hefyd a athrylith uchel ei awdwr:—

"Ebenezer, o bu'n isel—godwyd
I gadair aruchel;
Uwch, uwch ei rwysg, uchach yr êl,
Dringed i gadair angel!"

Yr oedd rhai o hen feirdd, fodd bynag, yn teimlo yn anfoddlawn i gael eu curo gan fardd mor ieuanc; ond nid oedd dim gobaith y llwyddent i ddadymchwelyd y feirniadaeth, canys yr oedd hono yn gynyrch meddwl prif feirniad barddonol Cymru ar y pryd—gŵr ag yr oedd ei *ddyfarniad* bob amser yr un fath a chyrfaith y Mediaid a'r Persiaid, yn un nas gellid ei newid—heb wneyd anghyflawnder; a gŵr ag y byddai ei feirniadaeth hefyd bob amser yn alluog, ac ar y cyfan yn gywir. Mewn gair, nid oedd y beirniad yn neb llai na'r llenor gwych, y bardd clasurol, a'r beirniad medrus Gwallter Mechain. Gwelodd epil cenfigen nad oedd dim gobaith iddynt allu gwyrdroi dedfryd na beirniadaeth Gwallter, ac nid oedd dim i'w wneyd bellach, ond cymeryd mantais ar ieuenctid a dinodedd blaenorol yr ymgeisydd llwyddianus, a cheisio perswadio y cyhoedd i gredu mai Dewi Wyn ac nid Eben oedd gwir awdwr yr Awdl fuddugol; ac er mwyn i'r chwedl ymddangos mor drwsiadus fyth ag y byddai modd, cyfeirient at rai llinellau yn yr Awdl, y rhai, meddent, oeddynt yr un ffunud a gwaith Dewi.

Mae yn anhawdd peidio tynu dau neu dri o gasgliadau oddiwrth yr ymosodiad iselwael a dirmygus hwn. Gallwn weled, yn y lle cyntaf, fod cenfigen yn medru siarad yn drai afresymol. Os Dewi oedd wedi cyfansoddi yr Awdl, paham na buasai yn ei harddel? Ai nid oedd y gwaith yn eithaf teilwng hyd yn nod o Dewi Wyn? Ac oni chafwyd digon o brofion yn flaenorol fod yr anrhydedd o gael eistedd yn nghadair farddonol Cymru ddim yn nôd rhy isel i gynhyrfu uchelfrydedd y prif-fardd o'r Gaerwen? Ai nid oedd Dewi wedi ymgeisio am y gadair ei hunan, a hyny fwy nag unwaith? Ac oni theimlai yn siomedig ddigon pan attaliwyd hi yn anghyfiawn oddiwrtho yn Eisteddfod fythgofiadwy Dinbych? Gwelwn, yn yr ail lle, fod cenfigen yn gibddall. Rhaid ei bod wedi colli ei dau lygad, neu ynte yn mynu cau y ddau, cyn y buasai yn meiddfo dweyd mai Dewi oedd awdwr "Dinystyr Jerusalem"—cyfansoddiad ag y mae ei gynllun a'i arddull yn brofion eglur a diymwad fod yn anmhosibl i Dewi fod yn awdwr iddo. Gwelwn, yn y trydydd lle, fod cenfigen, wrth geisio lladd y diniwed, yn gorfod talu gwarogaeth i'w deilyngdod diamheuol. Wrth haeru mai Dewi Wyn oedd awdwr yr Awdl, addefent yr un pryd (er yn hollol anfwriadol) fod y gwaith yn deilwng o awen danllyd Dewi. Rhaid i gyfansoddiad fod yn lled wych cyn yr ä neb i'r drafferth o geisio creu amheuaeth yn meddyliau y cyhoedd gyda golwg ar ei awduriaeth. Pa hwys pwy fydd wedi cyfansoddi sothach? Amheuwyd awduriaeth Arwrgerddi anfarwol Homer. Bu llawer o ddadleu yn nghylch awduriaeth gwaith Shakespeare. Profodd rhai ysgrifenwyr, a hyny mewn dull tra boddhaol iddynt hwy eu hunain, mai Bacon, ac nid Shakespeare, oedd y gwir awdwr; ac felly profent fod gwaith y prif-fardd Seisnig yn deilwng nid yn unig o'r bardd a'i cyfansoddodd, ond hefyd yn deilwng o alluoedd y prif athronydd. Amheuwyd awduriaeth gorchestwaith Mrs. Stowe hefyd; ac nid Eben ydyw yr unig gadeirfardd Cymreig a gafodd yr anrhydedd uchel o gyfansoddi gwaith digon pwysig i demtio rhywrai i godi dadl mewn perthynas i'w awduriaeth. Cyn gadael y pwnc hwn, nis gallwn lai na dyfynu yr ohebiaeth ganlynol, yr hon a ymddangosodd yn y "Cymro" rai blynyddau yn ol. Yr ydym yn ei dyfynu, nid yn unig er mwyn penderfynu awduriaeth "Dinystr Jerusalem," ond hefyd am y credwn y bydd gohebiaeth a gymerodd le rhwng y fath awdwyr enwog yn dra dyddorol, hyd yn nôd mewn oesau i ddyfod. Dyfynwn y llythyrau yn hollol fel yr ydym yn eu cael, heb gyfnewid dim ar yr orgraff na'r attalnodau:—

[1]

"AT DEWI WYN O EIFION.

"ENWOG FARDD,—Hysbys i chwi er ys dyddiau yw hanes Eisteddfod y Trallwng, pa fodd y cadeiriwyd y Milwriad Parry o Fadryn, megis cynrychiolydd eich cymydog o Lan Gybi. Yr oedd yn sibrwd ym mhlith y Beirdd, a pheth anfoddlondeb, mai gweinidog cyflog yn y Gaer Wen oedd Ebenr. Tomas! Y nos cyn yr Eisteddfod derbyniais bapuryn, yn mynegi i mi hyny, heb enw wrtho;—ond ni sylwais ar y newydd, gan ei ystyried megys ar fagl i'm tramgwyddo. Teithi yr Awdl yn unig yr oeddwn i yn eu golygu, heb ofalu pwy oedd ei hawdwr, ai bonheddig ai gwreng, ai uchelwr ai gweinidog. Newydd arall yno oedd—eich bod chwi, a'ch cyfaill, R. ab Gwilym Ddu, wedi gweled yr Awdl fuddugol cyn ei hanfon i Bowys, a'ch bod eich deuodd yn ei chymeradwyo yn fawr. Nid oedd dim i'w feio yn hyn chwaith. Bellach, os argrephir yr Awdl hon, yn mysg yr wyth eraill, ar ddinystr Jerusalem, mi a ddymunwn beth gwell diwyg arni, o ran dystewi dadwrdd cenfigen. Canys er ei bod, i'm barn i, yn rhagori, ac ynddi amrai fanau a phenillion cedyrn hynod, y mae er hyny ynddi rai bannau lled weiniaid a chyffredin. Gan hyny, er mwyn eich cymydog, anfonwch am dano i ymweled â chwi gynted ag y byddo cyfleustra, a gosodwch ger ei fron ef y pigion canlynol, i edrych a ydynt wrth ei fodd ef, neu gystal ar na ddichon gwell:—

"1.—A ydyw yr ail Englyn wrth ei fodd ef? Gwell i'm golwg i a fyddai yr Awdl hebddo—ac ni byddai ball cydiad hebddo. Pa fodd y gellir galw Jerusalem yn ei nherth a'i phrydferthwch yn "garnedd grog?"

"2.—Yn y 3ydd englyn,—'Yn ei bri hon wnai barhâu,'—ai nid oes yma fath ar broest odliad? Crych a llyfn hefyd?

"3.—Yn y 4ydd englyn, â bardd i ben clogwyn, 'Af yn awr,' &c.; 'Jerusalem fawr islaw i'm fydd,' ac yna, yn y pummed englyn, 'I'r hon mynydd af.' Y'm deall i, y mae yma beth cymysgedd—'gwel'd' ym mhob un o'r ddau englyn yn lle gweled. Geill gwel'd wneud y tro, er hyny cwttog-air cyffredin ydyw.

"4.—Yn yr ail golofn,—"Dysgedigion ymrodient mewn mawrydi,'—ai nid gwell fyddai mawrhydi? 'Yw ei thrwyawl athrawon,' ac '*efryd* ar y gyfraith.' Gwneir *efryd* yma yn berwyddiad neu ferf, yn lle efrydu, myfyrio, astudio, &c.

"5.—Yn y 3ydd golofn, 'dail dillynion,' '*tra iachusol at rai achosion*,' go wan a chyffredin yw y llinell ddiweddaf.

"6.—Ail golofn, 'Fan orhoff orlawn o fwn a pherlau.'

"7.—'Caer Salem sicr ei seiliau.' Y mae *sicr* yn ysgrythyrol, ond a ydyw yn air Cymreig? Ai nid o'r Saesneg *secure*?

"8.—Adgof gennyf nad gwarantedig yw llusgiad o'r 5ed i'r 6ed sill, o ran eu bod yn sathru eu gilydd. Dylai y sill lusg gyntaf fod yn ail, drydedd, neu bedwaredd. Gwelir yn yr Awdl, 'Ar Jerusalem tremiaf,' 'Yna'r march luoedd floeddiant.' Y mae yn ddilys nad yw y sain mor beraidd a phe byddai sill neu ddwy rhyngddynt.

"Ni chwanegaf sylwadau yn rhagor, ac nid oedd achos am hyn i chwi, nac, efallai, i'ch cymmydog; ond pryderus ydwyf i'r Awdl, pan argrephir hi, ymddangos yn ei gwisg oreu; canys dir gennyf y bydd llawer o sylwi arni, a beio hefyd, os gellir. Y mae rhai o'r brodyr tra hunanol wedi gyrru am eu hawdlau ar y testun, ac yn rhyfeddu at eu siomedigaeth. Gan hyny, bwriwch olwg gofalus dros ysgwydd eich cymmydog pan fyddo yn ysgrifenu adysgrif newydd i'w gyrru i mi.

"Yr wyf yn adnabod eich gwaith ym mhlith cant, er nad wyf etto yn eich adnabod chwi; ond gobeithio y caf hyny cyn hir, naill ai yn wyddfodol, ai trwy lythyr di-ymgel. Gwelais 'Elusengarwch' o ddau fath; yr oedd un yn rhagori tu hwnt i bob cyfartalwch; ond nid oes achos i mi yn awr ddywedyd pa un. Gwelais amryw bethau eraill, a gormod o honynt yn dra sarrug eu naws. Fe allai bod rhyw achos am hyny i'r dyn anianol: ond ymddyrchafed Bardd cyfaddefedig uwch dylion llymion y llwch. Bydded foneddigaidd yn ei ymarweddiad, llariaidd mewn hunan-amddiffyniad, a geill yn ddiogel ymddiried i'r byd am iawn farn. Wrth y byd yr wyf yn meddwl y dynion deallgar ynddo; ac os ceir y rhai hyny o'n plaid ni waeth am eraill.

"Cyhoeddwyd yn ddiweddar waith y llithrig-fardd o Geiriog, Huw Morus, mewn dau lyfr deuddeg-plyg, pris 12s. Myfi a gymerodd y boen a'r drapherth o'u casglu ynghyd, am hynny dymunwn i'r Argraphydd, Painter, o Wrexham, fod yn ddigolled. Os gellwch gymeradwyo y gwaith i hoffwyr barddoniaeth Gymreig, gwaith y prydydd goreu yn ei oes, i rywrai o'ch cydnabyddiaeth, byddaf ddiolchgar i chwi.

"Cofiwch fi yn garedig at eich cymmydogion, R. ab G. Ddu a Chybi o Eifion, a chredwch fy mod i chwi ac i bob Cymro o'ch bath,

"Eich ufudd wasanaethydd ac ewyllysiwr da,

"WALTER DAVIES.

"*Manafon, near Welshpool, Hydref* 13*eg*, 1824.

"Dylai pob bardd fedru cadw cyfrinach—a phaham na fedr prif-fardd Eifion yn anad neb."

[2]

"CAERWEN, Hydref 25, 1824.

"ANRHYDEDDUS GYMRO,—Daeth eich llen i law yn brydlawn, ac i'ch gwneyd yn ddiofal na chaiff neb ei gweled mewn amser dyfodol dyma hi yn ol i chwi. Dangosais hi yn unig i Ebenezer Thomas, yn ol eich gorchymyn. E allai fod y chwedlau gweinion wedi peri i chwi led dybio fod rhyw gydweithrediad rhyngwyf a'r Bachgen, ond gwybyddwch mai dyfais gelwyddog oedd y cwbl. Mae'n wir i'r Bachgen ymddiddan â mi o berthynas i'r gwaith; a dangos peth o hono i mi cyn ei anfon, ond ni welais erioed mo'r gwaith i gyd. Addawsai ddyfod ag ef i mi i'w olygu cyn ei yru ymaith, ond brys i achub yr amser a wnaeth iddo frystio ei anfon heb i mi gael golwg arno. Y ffordd fyraf am hyn yw dyweyd, nad oes yn yr Awdl gymaint ag un llinell o'm gwaith i ac yr wyf bron yn sicr o waith neb arall chwaith.

"Dichon eich bod chwi ag y bydd eraill yn gweled rhyw bethau yn yr Awdl yn debyg i'm gwaith i, yr atteb i hyn ydyw fod awen y Bachgen o'r un rywiogaeth a'r eiddof fy hun, o herwydd wrth ddarllen fy marddoniaeth i yr ymhoffodd yn y gelfyddyd, ac myfi yn ganlynol a fu ei Athraw, a'r ffordd a gymerais i'w gyfarwyddo oedd ei gynghori i ddarllen Gorchestion Beirdd Cymru a phethau eraill, rhag iddo ymlithio ac ymlynu yn ormodol wrth fy null i, yr hwn os yw yn ardderchog mewn rhyw beth nid yw yn dda ym mhob peth, &c. Dydd Sadwrn y bu'r Bachgen yma, ac ymddadleuais ag ef yn y modd mwyaf cyfeillgar, addawodd wneyd ei egni i ddiwygio, ond ni ddywedodd pa un a wnai ai dyfod yma i'w hadysgrifio a'i peidio. Ni ddarfu i minau gymell gwneud, rhag ofn iddo fy nhybied yn rhy swyddgar e allai fod y chwedlau celwyddog fy mod i yn ei gynorthwyo wedi briwio peth ar ei feddwl, gan nad oedd un math o gyfeillgarwch rhyngoch chwi a'r Bardd gymaint a'i adnabod yr oedd yn annichon i chwi fod yn bleidgar iddo, ac felly hyderaf fod eich dedfryd yn gywir, ac nad rhaid i chwi na phryder na chywilydd oblegid eich Barn. Yr wyf yn cofio i mi ddywedyd wrth y Bachgen pan welais i y gwaith ei fod yn dra thebyg o lwyddo, ac bron yn sicr os na fyddai rhyw hen walch cryf iawn wedi canu, canys meddwn, yr wyf yn sicr fod hon yn llawer cryfach Awdl nag eiddo Gwilym Cawrdaf yr hon a enillodd yn Aberhonddu.

"Darfu i'r Bachgen wedi hyny wellhau peth ar y gwaith ond ni welais byth mo hono. Dywedodd yr ad-anfonai yr Awdl i chwi cyn bo hir, perais i iddo beidio a ffwdanu, er mwyn iddo gyflawni eich dymuniad yn dda, ac os cais genyf fi ei golygu byddaf ddigon ewyllysgar i hyny a'r cwbl yn gyfrinach. Buaswn wedi ysgrifenu atoch er's blynyddau, oni b'ai ofn ymddangos yn rhy feiddgar a swyddgar, i'ch annog i gyhoeddi eich Barddoniaeth sef pigion eich gwaith prydyddol yn Llyfryn, er mwyn eich anrhydedd eich hun, lleshad a diddanwch cenedl y Cymry, heb olygu enill na cholled oddi wrth yr Argraphiad. Canys beth yw ychydig Bunoedd i wr yn eich sefyllfa chwi?—Am waith Huw Morus nid wyf yn meddwl y medrwn werthu cymaint ag un llyfryn canys haws o lawer a fyddai gwerthu cadachau esgidiau yn y wlad yma nag un math o Farddoniaeth. Methu genyf werthu cymaint ag un o "Fel Awen" Pedr Fardd.

"Pe cyfrifaswn chwi yn elyn o'm heiddof, yr wyf yn meddwl fod ynof gymaint o waelod ac anrhydedd, ac y cadwasom eich cyfrinach, ond gan fy mod yn eich ystyried yn ewyllysiwr da, mae fy rhwyman cyfrinachol yn ddeublyg. Hefyd yr wyf yn dueddol i feddwl mai barn gyfiawn yw eich unig ymgeisnod fel Pen beirniad yn yr Eisteddfodau, ac yr wyf yn cydymdeimlo a chwi, oherwydd pwysigrwydd eich gorchwyl, a'r anhawsder i ddiengyd oddi wrth bob math o annymunoldeb wrth weithredu. "Wyf, yr eiddoch yn iselfryd,

"DEWI WYN O EIFION."

"Diolch yn y modd mwyfaf teimladwy ichwi am fy ngwahawdd i alw yn eich Ty; mae ynof duedd gref ryfeddol i rodio oddi cartref;—mae hyny yn dygymod yn llawer gwell a'm heichyd, na syfrdanu fy ymenydd yn ceisio prydyddu. Ac os oes hoedl a llwyddiant, dichon y caf ryw adeg i rodio y wlad yna, ac os dawaf, bydd dda genyf gael cyfeillach a llety genych chwi."

Tra yn son am yr Awdl ar "Ddinystr Jerusalem," nis gallwn ymattal rhag crybwyll ffaith ddyddorol mewn perthynas iddi. Pan oedd Eben yn darlithio ar "Addysg" yn Liverpool flynyddau yn ol, dywedai Hiraethog, yn ei araeth agoriadol fel llywydd y cyfarfod, mai Awdl Eben Fardd ar "Ddinystr Jerusalem" oedd wedi bod yn foddion i ysgogi ei feddwl gyntaf erioed at geisio barddoni. Cyn iddo ddarllen yr Awdl dan sylw, nid oedd, meddai, yn gwybod y gwahaniaeth rhwng buwch ac englyn! Ond effeithiodd barddoniaeth danllyd Eben gymaint ar ei feddwl, nes y penderfynodd geisio cyfansoddi rhywbeth tebyg i waith bardd ieuanc ag oedd yn digwydd bod oddeutu yr un oed ag yntau. Digwyddodd yn fuan wedi hyny weled rhestr testynau Eisteddfod Aberhonddu, a disgynodd ei lygad ar y wobr a gynygid am y Cywydd goreu ar "Frwydr Travalgar." Gwyr y darllenydd pa beth fu y canlyniad. Bu Awdl Eben yn foddion nid yn unig i achlysuro cyfansoddiad un o'r Cywyddau goreu yn ein hiaith, ond hefyd yn foddion i roddi cychwyniad dysglaer i yrfa farddonol y prif-fardd Hiraethog. Nid rhyfedd i'r fath gyfeillgarwch gwresog a didwyll gael ei ffurfio rhwng y beirdd enwog hyn, cyn gynted ag y daethant i feddu adnabyddiaeth bersonol o'u gilydd.

O Lanarmon aeth Eben i Glynog Fawr, i gadw ysgol yn "Eglwys y Bedd," hen adeilad petryal yn ymyl yr Eglwys, ac fe'i gelwir yn gyffredin yn "Gapel Beuno." Defnyddid y "Capel" y pryd hyny i gadw ysgolion dyddiol a Sabbathol. Lletyai, fel y sylwasom eisoes, gyda Mr. Thomas Williams, Cae'r Pwsant. Cyn hir ffurfiodd gymdeithas â Mary Williams, y ferch, yr hon wedi hyny a briododd; ac yr oedd yn un o'r gwragedd mwyaf cynil, diwyd, a darbodus a fu yn ein byd erioed. Yr oedd hefyd yn feddianol ar duedd dra chrefyddol, ac yn nodedig o ofalus am ei phriod a'i phlant. Dywedai Eben, wrth ymddyddan â chyfaill, nad oedd holl draul ei dŷ dros bymtheg punt yn y flwyddyn am flynyddau. Yr oedd ganddo gyfrifon, meddai, yn dangos hyny. Bu iddynt bedwar o blant, sef un mab a thair o ferched. Ymddengys i helyntion y byd, ar ol iddo briodi, roddi cryn attalfa ar ffordd ei awen. Ond pan ystyriom cyn lleied o amser oedd ganddo i fyfyrio a chyfansoddi, mae yn rhyfedd fod cynyrchion ei ysgrifell wedi bod mor doreithiog. Nid yn unig cadwai ysgol, ond arferai hefyd rwymo llyfrau am flynyddoedd. "Y *day book* cyntaf a feddais fel meddyg," ebe Ioan ap Hu Feddyg, "sydd o rwymiad Eben Fardd. Rhyw wladaidd, ond hynod o gref a threfnus, fel ei eiddo ei hun, oedd y wisg a roddai am ei gyfeillion y llyfrau." Llyfrgell fach oedd ganddo, ond rhoddodd ei sefyllfa fel llyfr-rwymydd gyfle iddo ddarllen llawer llyfr heblaw yr ychydig gyfrolau oedd yn ei feddiant. Nid oedd ei fywyd yn ddim llai trafferthus ar ol iddo roddi i fyny ei alwedigaeth fel rhwymwr llyfrau, canys yr oedd ganddo ysgol, siop, a llythyrdy i ofalu am danynt. Byddai hefyd yn cyflawni cymwynasau lawer i bobl eraill, megys cadw cyfrifon y plwyf, ac ysgrifenu llythyrau dros hwn a'r llall. Gan fod Clynog ar y brif-ffordd sydd rhwng Caernarfon a Phwllheli, ni byddai odid ddiwrnod yn pasio heb i rywrai alw gydag ef, er mwyn cael yr anrhydedd o weled y bardd, a mwynhau twysged o'i gymdeithas. Ond pa un bynag ai darllen, cyfansoddi, neu ynte beirniadu y byddai ar y pryd, gadawai bobpeth yn ebrwydd a siriol, er mwyn boddio cywreinrwydd y naill, neu er mwyn mwynhau cymdeithas y llall, neu wneuthur cymwynas iddo. Tra yn magu y plant, gwnai lawer o fân-orchwylion er mwyn cynorthwyo ei briod; canys nid oedd ganddynt yr un forwyn tra bu ei wraig byw. Pan ystyriom y pethau hyn, mae yn anhawdd credu braidd fod Eben wedi gallu chwareu ei ran fel y gwnaeth ar esgynlawr ein llenyddiaeth.

Ar ol cyfansoddi "Dinystr Jerusalem," ni chanodd un cyfansoddiad maith am flynyddau. Ond erbyn Eisteddfod Frenhinol Beaumaris, yr hon a gynhaliwyd yn 1832, oddeutu deng mlynedd ar ol Eisteddfod y Trallwm, cyfansoddodd ar ddau destyn, sef Chwe' Englyn i Bont Menai, ac Awdl ar destyn y gadair, sef "Drylliad y Rothsay Castle." Bu yn llwyddiannus ar y cyntaf, ac yr oedd ei gyfansoddiad yn oreu o driugain a dau o gyfansoddiadau a anfonasid i'r gystadleuaeth; ond ni lwyddodd i enill y gamp ar yr olaf, a'r pwysicaf o lawer. Diamheu ei fod, fel rhywun arall, yn teimlo yn siomedig; eto teimlai yn hollol foddlawn i'w dynged. Credai fod cyfiawnder wedi cael ei wneud, a chredai fod dedfryd Gwallter Mechain yr un mor deg pan y trodd y fantol yn ei erbyn yn Beaumaris, ag ydoedd pan y gogwyddodd yr un fantol ddiwyrni o'i blaid yn y Trallwm. Y mae yn ffaith gwerth ei chofnodi na ddarfu i Eben, yn ystod ei holl yrfa farddonol, ymosod gymaint ag unwaith ar ei feirniaid, er ei fod lawer tro wedi digwydd "colli." Gwyn fyd na byddai llawer o feirdd ein gwlad yn debycach iddo yn hyn, yn gystal ag mewn llawer o ystyriaethau pwysig eraill. Nid y dynion hyny a gwynant yn wastadol eu bod wedi cael "cam," a hyny cyn iddynt gael cyfle i ddarllen y cyfansoddiad buddugol, nid y dynion hyny, meddwn, yw y rhai y gellir ymddiried fwyaf yn eu gonestrwydd a'u huniondeb, pan ddigwyddant gael eu dyrchafu i orsedd beirniadaeth eu hunain. Mae y dyn twyllodrus a dichellgar yn barod i gredu fod pawb fel efe, ac o ganlyniad yn barod i amheu pawb. Mae y dyn gonest a didwyll, o'r ochr arall, yn barod i gredu fod pawb fel yntau, ac o ganlyniad yn barotach i ymddiried yn eraill nag i'w hamheu. Mae y Saeson yn gallu ymgeisio, a boddloni ar eu tynged, er iddynt golli y wobr, a phaham nas gall y Cymry wneyd yr un peth? Cynygiwyd haner can' gini o wobr am y gân Seisnig oreu i goffadwriaeth y bardd Ysgotaidd Robert Burns. Yr oedd dros chwe' chant yn cystadlu, a llawer o honynt yn feirdd o radd uchel. Dyfarnwyd y wobr i Isa Craig —merch ieuanc, ac awdures oedd heb enill haner yr enwogrwydd a enillasai rhai o'i chydgystadleuwyr. Diamheu fod y canoedd ymgeiswyr aflwyddianus yn teimlo yn siomedig—mor siomedig ag y teimla y Cymro ar ol colli y gamp yn yr Eisteddfod Genedlaethol; eto yr oedd ganddynt ddigon o barch i degwch a boneddigeiddrwydd i fod yn ddystaw. Ni ddarfu i gymaint ag un o honynt ddarostwng ei hun drwy ymosod ar ei feirniaid. Ond pan fydd haner dwsin o Gymry, wedi ysgrifenu ar destyn, dilynir y gystadleuaeth am wythnosau, fe allai, gan ryfel bapyr o'r fath ffyrnicaf. Dygid cyhuddiadau pwysig yn erbyn y pwyllgor, a haerir fod y beirniaid yn ddynion hollol amddifad o bob egwyddor onest a chyfiawn, a dywedir yn hyf eu bod wedi gwneyd "cam" erchyll a diamheuol. Ond, fel rheol gyffredin, ni bydd neb yn dwyn y cyhuddiadau difrifol hyn yn mlaen heblaw yr ymgeiswyr siomedig, a'r rhai hyny heb gael cyfle o gwbl i weled y cyfansoddiadau buddugol! Y mae cymaint o niwed wedi ei wneyd yn

Nghymru, yn yr ystyr yma, nes y barnodd rhai dynion teilwng fod melldith yn rhwym o fod yn gysylltiedig â phob *cystadleuaeth*, ac y buasai yn well alltudio yr egwyddor gystadleuol allan o'n Heisteddfodau ac o'n holl gyfarfodydd llenyddol. Ond y mae ymddygiad y Saeson, feddyliem ni, yn profi mai nid ar yr egwyddor gystadleuol y mae y bai, eithr yn hytrach ar y cystadleuwyr; ac y mae ymddygiad clodwiw ambell Gymro addfwyn a boneddigaidd fel Eben Fardd yn profi yr un peth.

Ni chynyrchodd ein hawdwr yr un cyfansoddiad maith rhwng Eisteddfod Beaumaris ac Eisteddfod Llynlleifiad, ysbaid o wyth mlynedd. Ond cyfansoddodd liaws o fân ddarnau, a rhai o honynt yn meddu cryn deilyngdod. Un o destynau Eisteddfod y Feni am 1839 oedd "Deuddeng Englyn i Arch Noah." Yr oedd Eben yn ymgeisydd, ond ni bu yn fuddugol, er y rhestrid ei gyfansoddiad yn ail oreu. Gan nad oedd awdwr yr Englynion buddugol yn deilwng o'i gymharu am foment ag Eben fel bardd, yr oedd llawer yn teimlo yn lled amheus gyda golwg ar ddyfarniad y wobr. Er mwyn i'r cyhoedd gael cyfleusdra teg i farnu y pwnc, cyhoeddwyd y ddau gyfansoddiad yn gyfochrog yn y "Gwladgarwr;" ac ni phetruswn ddweyd ddarfod i gydymgeisydd Eben enill y flaenoriaeth arno yn ddigon teg y pryd hyny. Nid rhyfedd, chwaith, oedd i'r mawr gael ei drechu gan un llai, mewn cystadleuaeth ag oedd yn cyfyngu yr ymgeiswyr i gylch mor fychan a deuddeng Englyn, tra yr oedd y testyn yn un mor ëang. Y mae rhai beirdd bychain yn nodedig o ffodus mewn darnau byrion, tra nas gall llawer bardd mawr ddim dangos ei allu o gwbl heb gael digon o faes i'w athrylith. Y mae llawer bardd israddol yn Lloegr wedi bod yn fwy hapus yn ei *sonnets* na'r prif-fardd

Milton; a chafwyd ambell fardd o'r trydydd dosbarth yn Nghymru allai ganu Englyn neu "bwt o gân" yn llawn cystal os nad rai graddau yn well na phrif-fardd Clynnog.

Bu Eben yn fuddugol ar ddau o destynau Eisteddfod y Gordofigion yn Llynlleifiad, yr hon a gynhaliwyd yn mis Mehefin, 1840, dan lywyddiaeth yr Anrhydeddus E. M. Lloyd Mostyn. Beirniaid y farddoniaeth oeddynt Ieuan Glan Geirionydd, ac Ellis Owen, Ysw., Cefn y Meusydd, Eifionydd. Barnwyd Eben yn fuddugol ar y Toddeidiau ar "Esgyniad Elias i'r Nef," ac y mae y cyfansoddiad yn anrhydedd i'w enw. Efe hefyd a enillodd ar destyn y Gadair, sef "Awdl ar Gystuddiau, Amynedd, ac Adferiad Job." Dyma yr ail waith iddo esgyn i'r Gadair Farddol. Bychan a feddyliai y bardd, pa fodd bynag, ei fod, wrth gyfansoddi yr Awdl odidog hon, yn ysgrifenu ei gofiant effeithiol ei hun yr un pryd. Cyfansoddodd Milton yn effeithiol odiaeth ar ddallineb Samson yn ei "Samson Agonistes," ac aeth wedi hyn yn ddall ei hunan. Cyfansoddodd Handel hefyd ddernyn cerddorol godidog ar yr un pwnc, a therfynodd yntau ei fywyd yn ddall. Bu yn debyg i hyny gydag Eben. Canodd yn ardderchog ar gystuddiau arswydus Job, ac wedi hyny portreadodd y cystuddiau hyny yn fwy effeithiol fyth yn ei fywyd trallodus ei hun. Yr oedd ganddo ef a'i briod bedwar o blant, sef tair merch a mab; a phan yr oedd gyda'i deulu hoff o'i amgylch, yn ymddangos fel un o'r dynion dedwyddaf a fu erioed yn sangu y ddaear; tra yr oedd llwyddiant tymhorol yn coroni ei babell, a bendith y Nef yn tywynu ar ei enaid, dyna ystorm erchyll yn cyfodi yn ddisymwth, ac yn ysgubo ymaith ddwy o'i ferched hoff, yn nghyda'i anwyl briod; a buan iawn drachefn y cafodd ei ymddifadu o'i fab athrylithgar a rhinweddol, James Ebenezer Thomas, yr hwn a garai fel ei enaid ei hun. Cyn i'r daran groch ddystewi, a chyn i'r cymylau duon adael y wybren dywyll, dyna'r bardd ei hunan yn myned ymaith, a'i gydgenedl yn wylo yn ddolefus o'i ol. Bellach nid oedd ond un o'r teulu yn aros tu yma i'r bedd, sef Mrs. Ellen Davies, merch hynaf y bardd. Ond nid hir y cafodd hithau ei gadael yn myd y galar, canys ymadawodd â'r fuchedd hon ar y cyntaf o Fawrth diweddaf, ac hebryngwyd ei gweddillion marwol i fynwent Beuno, gan dyrfa alarus, ar y chweched dydd. Yr oedd yn meddu tuedd gref at lenyddiaeth a gwybodaeth gyffredinol eang, ac yr oedd yn ofalus i roddi addysg dda i'w phlant, y rhai, fel ei phriod galarus, a amddifadwyd gan angeu o'u prif gysur daearol. Ymddengys fod Mrs. Davies, Hendre Bach, yn deilwng ferch i'r prif-fardd, a phrif addurn ei bywyd oedd ei chrefydd bur a dysglaer.

Ar ol Eisteddfod Llynlleifiad atelid Eben yn fynych rhag ymgystadlu, drwy gael ei benodi yn feirniad. Y prif Eisteddfodau y bu efe yn feirniad ynddynt oedd Eisteddfod Freiniol Aberffraw, 1849; Eisteddfod Madog, 1851; Eisteddfod Cymreigyddion Llundain, 1855; Eisteddfod Cymreigyddion Merthyr Tydvil, 1859; Eisteddfod Genedlaethol Dinbych, 1860; Eisteddfod Genedlaethol Aberdar, 1861; ac Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon, 1862.

Dyna y prif Eisteddfodau y bu yn barnu ynddynt, ac fe allai mai mewn cysylltiad a'r Eisteddfodau hyn y cyfansoddodd ei brif feirniadaethau; ond nid ydyw y beirniadaethau hyn, wedi'r cyfan, yn arddangos ond rhan fach o'i lafur beirniadol. Bu yn barnu mewn lliaws mawr o Eisteddfodau lleol, ac mewn ugeiniau lawer o gyfarfodydd llenyddol. Dywed y Parch. R. Hughes, Uwchlaw'r Ffynon, mai o'i frwdfrydedd a'i ymdrech i godi'r Ysgol Sabbathol y tarddodd y Cyfarfodydd Llenyddol, sydd erbyn heddyw yn bethau mor gyffredin, nid yn unig yn ein gwlad ni, ond hefyd yn mhob gwlad arall lle y ceir Cymry yn trigianu. I Eben, gan hyny, y perthyn yr anrhydedd o fod yn sylfaenydd i un o'r sefydliadau mwyaf buddiol sydd yn perthyn i ni fel cenedl. Efe, mewn gair, yw tad ein holl Gyfarfodydd Llenyddol. Bu yn dra llafurus gyda'r cyfarfodydd hyn hyd ei fedd, a byddai yn arfer beirniadu eu cynyrchion mor fanwl ac mor ofalus a phe buasent yn gynyrchion Eisteddfod Genedlaethol.

Mae yn anhawdd credu na bu'n beirniadu, mewn rhyw gylch neu gilydd, cyn Eisteddfod Aberffraw, er mai at ei feirniadaeth yn yr Eisteddfod hono y cyfeiria efe yn y *Critic*, fel yr unig feirniadaeth a wnaethai cyn 1853. Efallai y dylid mynegu, yn y fan hon, ddarfod i grynodeb o'i fywyd ef, ac amryw lenorion Cymreig eraill, ymddangos yn y *Dictionary and Directory of Living Authors and Artists*, yn y *Critic* am y flwyddyn a nodwyd (1853).

Yn mhen deng mlynedd ar ol Eisteddfod Llynlleifiad, canfyddwn ein harwr yn dyfod allan, fel bardd, mor nerthol, ac yn wir yn fwy nerthol, i'n tyb ni, nag erioed. Cynhaliwyd Eisteddfod Frenhinol yn Rhuddlan yn 1850, dan lywyddiaeth Arglwydd Mostyn. Testyn y Gadair ydoedd "Yr Adgyfodiad"—ar unrhyw fesur oddieithr yr un diodl. Y beirniaid oeddynt yr Archddiacon Williams, Tegid, a Gwrgant, y rhai a ddyfarnasant y llawryf i Ieuan Glan Geirionydd. Ymddangosodd Pryddest odidog Eben yn y "Traethodydd" am 1851, a chafodd dderbyniad croesawus gan y cyhoedd, a barn ffafriol ac uchel gan y gwahanol adolygwyr. Oddeutu 1844—5 yr oedd ein bardd wedi troi ei feddwl i raddau helaeth at brophwydoliaethau y Beibl, ac mewn cysylltiad â hyny wedi penderfynu cyfansoddi Awdl ar "Adferiad Jerusalem," fel math o gyferbyniad, mae'n debyg, i'r Awdl gyntaf a gyfansoddodd yn ei fywyd. Ond oedodd roddi ei fwriad mewn gweithrediad hyd nes ymddangosodd rhestr testynau Eisteddfod Rhuddlan, pan y llyncwyd ei fryd yn gyfangwbl gan bwnc mawreddus "Yr Adgyfodiad" — testyn oedd yn dwyn cysylltiad agos â'r pwnc a ddewisasai efe ei hun.

Yn mhen wyth mlynedd ar ol Eisteddfod Rhuddlan, cawn Eben yn ymgeisio eto am Gadair Powys, yn Eisteddfod fawreddog Llangollen. Y testyn ydoedd "Awdl ar Frwydr Maes Bosworth," a'r beirniaid oeddynt Hiraethog, Nicander, a Chaledfryn. Barnai y ddau gyntaf mai Eben oedd y buddugoliaethydd, a'i fod yn deilwng o gael eistedd am *y drydedd waith* yn Nghadair Farddol ei wlad—anrhydedd nad oedd neb o'i gydoeswyr yn feddianol arno. Cynhaliwyd yr Eisteddfod hon yn 1858, ac yr oedd Eben ar y pryd yn 56 oed.

Yr oedd ein bardd bellach yn myned yn hen, ond yr oedd ei awen, er hyny, yn parhau yn fywiog eto, er gwaethaf tymhestloedd profedigaethus a ddisgynasent ar ei ben. Yr ydym yn ei gael, gan hyny, yn ymgeisio am y Gadair Farddol am y chweched waith yn Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon (1862), yn *drugain* mlwydd oed. Y testyn ydoedd "Awdl ar y Flwyddyn," a'r beirniaid oeddynt Nicander, Caledfryn, a Gwalchmai. Barnai y cyntaf mai bardd Clynnog a ddylasai gael y gadair, ond yr oedd y ddau ddiweddaf yn barnu yn "unfryd unfarn" mai Hwfa Môn oedd y buddugoliaethydd, ac efe gan hyny a gadeiriwyd. Barnai llawer fod y siomedigaeth a gafodd Eben ar y pryd wedi prysuro ei farwolaeth, gan i'r amgylchiad galarus gymeryd lle mor fuan ar ol Eisteddfod Caernarfon; ond dywedai ef ei hun na ddarfu i hyny ei niweidio o gwbl. Dywedai hefyd mai nid ei amcan yn gymaint oedd ennill y Gadair, ond ei fod yn cyfansoddi er mwyn difyru ei hun yn nhrymder y gauaf, yn nghanol ei unigedd athrist; canys bu am amser maith heb neb yn y ty gydag ef, gan fod ei forwyn yn dyoddef dan glefyd trwm ar y pryd. Credai ei fod wedi cyrhaedd yr amcan oedd ganddo mewn golwg; ac yr oedd hefyd yn hyderu na byddai ei Awdl yn un dianrhydedd i'w enw pan gaffai ei chyhoeddi.

Cyhoeddodd gasgliad bychan o'i gyfansoddiadau barddonol yn 1841, dan yr enw syml a dirodres, “Caniadau.” Cynwysai y llyfr hwn ei Awdlau Cadeiriol ar “Ddinystr Jerusalem” ac “Amynedd a Chystuddiau Job,” Galarnad y diweddar Barch. J. Elias, yn nghydag amryw fân ddarnau eraill.

Cyhoeddodd gofiant Robert Williams *(Robert ab Gwilym Ddu o Eifion)*, yn y flwyddyn 1846. Efe hefyd a gyfieithodd y rhan fwyaf o'r gyfrol gyntaf o “*Chamber's Information for the People*” (Addysg Chambers i'r Bobl), yr hon a gyhoeddwyd yn Mhwllheli; a dywedir ddarfod iddo gyfieithu llawer o'r ail gyfrol hefyd, a gyhoeddwyd wedi hyny yn Nghaernarfon.

Ysgrifenodd lawer i wahanol gyhoeddiadau ei wlad. Yn nechreu ei oes, ysgrifenai yn achlysurol i'r “Seren Gomer,” “Y Dysgedydd,” a'r “Gwyliedydd;” wedi hyny i'r “North Wales Chronicle,” a'r “Gwladgarwr;” ac yn ddiweddarach i'r “Carnarvon Herald,” “Y Cymro,” “Yr Amserau,” “Yr Athraw,” “Y Drysorfa,” “Y Geiniogwerth,” “Y Traethodydd,” a'r “Archaiologia Cambrensis,” “Yr Herald Cymraeg,” “Baner ac Amserau Cymru,” “Golud yr Oes,” “Y Brython,” &c.

Efe ysgrifenodd ran fawr o gofiant Dewi Wyn, sydd yn nechreu "Blodau Arfon." Cawn ysgrifau Seisnig o'i eiddo yn y "Memoir of the Rev. John Elias," gan y Parch. E. Morgan, M.A., Syston; ac yn un o honynt rhydd ddesgrifiad tra hyawdl o ddull Elias yn pregethu. Cawn sylwadau o'r un natur ganddo hefyd yn *Mywgraffiad Cymraeg* Elias, gan y Parch. J. Roberts, Liverpool. Yn 1862 cyhoeddodd Mr. Gee lyfr bychan o'i eiddo, dan yr enw *Hymnau gan Eben Fardd*. Cynwysai y llyfr hwn ddwy emyn hefyd o waith mab y prif-fardd, sef James Ebenezer Thomas.

Yn 1863, ychydig wedi marwolaeth y bardd, ymddangosodd "Cyff Beuno, sef Awdl ar Adgyweiriad Eglwys Clynnog Fawr." Yr Awdl hon, mae'n debyg, yw yr olaf o'i gynyrchion barddonol. Heblaw yr Awdl, cynwysa y llyfr "Nodiadau Hynafol, Achyddiaeth, Daiaregaeth y Plwyf, Rhestr o'r Beirdd a'r Llenorion," &c. Cynwysa hefyd "Nodion a Hynodion y Bardd," gan Ioan ab Hu Feddyg.

Yr ydym hyd yma wedi sôn am Eben yn benaf fel bardd a llenor, ond cyn terfynu y rhan hon o'r traethawd rhaid i ni ddweyd rhywbeth am dano fel dyn a Christion, gan ymdrechu tynu sylw neillduol at ei brif ragoriaeth—rhagoriaeth ag oedd yn gwasgar gogoniant nefol dros bob camp arall a berthynai iddo—sef ei dduwioldeb diamheuol a phur.

Fel *dyn*, yr oedd yn dra nodedig am ei ostyngeiddrwydd a'i addfwynder, ac yr oedd yn gyfaill didwyll a ffyddlawn. Nid oedd yn rhy barod i ddechreu cyfeillach, a hyny o herwydd fod rhyw wylder neillduol yn perthyn iddo, a bu y gwylder hwnw yn fagl iddo ar lawer achlysur. Ond unwaith yr elem dros wrthglawdd y gwyleidd-dra hwn, ac y ffurfiem gyfeillach bersonol â'r prif-fardd, teimlem yn uniongyrchol ein bod yn mhresenoldeb cyfaill o'r iawn ryw

—cyfaill tirion a diymhongar hollol, heb y gronyn lleiaf o chwydd na rhodres yn perthyn iddo. Yn wir, clywsom rai yn cwyno ei fod yn rhy ostyngedig a diymhongar, ac y teimlasent yn fwy cysurus yn ei gyfeillach pe buasai ychydig yn fwy ymwybodol o'i fawredd fel bardd a llenor. Gwyn fyd na byddai rhai o'n llenorion yn debycach iddo yn hyn o beth. Cyn gynted ag y bydd ambell un yn alluog i gynghaneddu rhyw fath o Englyn, teimla mor chwyddedig a phe byddai wedi creu byd, a chymer ofal, ar bob achlysur, i ddangos i bawb ei fod yn ystyried ei hun yn rhyw un mawr anarferol. Ond yr oedd bardd Clynnog yn yr eithafnod cyferbyniol. Gallasai dyn dieithr ymddyddan ag ef am haner diwrnod, heb gael un gair o'i enau, na gweled dim yn ei ymddygiad, ag a roddasai yr awgrym lleiaf fod Mr. Thomas, y *Post Office*, yn fardd nac yn llenor o gwbl.

Nid oedd ein bardd yn areithydd. Yr oedd ei wyleidd-dra anghyffredin yn rhwystr anorfod o'i flaen, pan gynygiai ddweyd gair yn gyhoeddus. Nis gallai siarad na sefyll fel areithiwr. Byddai ei ystum yn debycach i ystum cardotyn yn erfyn am elusen nag i ystum llefarwr cyhoeddus yn cyfarch ei wrandawyr. Pan yn darlithio ar "Addysg" yn Liverpool, flynyddau yn ol, gwnai i bawb feddwl yn fach am yr areithiwr, tra y coleddent y syniadau uchaf am y meddyliwr. Darllen ei ddarlith, fel plentyn, a wnaeth; ond yr oedd yr hyn a ddarllenai yn arddangos y fath feddwl cawraidd a meistrolgar, nes oedd y gynulleidfa liosog a goleuedig yn gorfod gwrandaw ar yr oll a ddywedid gyda'r dystawrwydd dwysaf, a chyda theimladau o barch ac edmygedd trwyadl a digymysg.

Gall rhai ddysgleirio mewn cwmni, pan nas gallant ddweyd dim yn gyhoeddus; ond nid oedd Eben, mewn un modd, yn feddianol ar y cymhwysder arbenig hwnw sydd yn gwneyd dyn yn ymddyddanwr gwych. Gall tawedogrwydd, mae'n wir, fod yn gydymaith dylni, yn gystal ag y gall fod yn gydymaith athrylith. Ond yn gyffredin dynion arwynebol yw y personau hyny sydd yn meddu galluoedd meddyliol neillduol i ymddyddan. Dylem gofio, pa fodd bynag, fod gwahaniaeth rhwng ymddyddan yn *dda* ac ymddyddan yn *effeithiol*. Y mae llawer o ddynion mawr yn gallu llefaru yn dda mewn cwmni, ac eto, rywfodd, bydd y dylanwad a'r "myn'd" yn eisieu. Ac o'r ochr arall, bydd dynion cyffredin iawn yn gallu ymddyddan gydag effeithiolrwydd anghyffredin, tra nas gellir dweyd eu bod, mewn un modd, yn llefaru yr hyn sydd ddoeth a da. Dyn dystaw a difywyd mewn cyfeillach oedd Addison; ac yr oedd Goldsmith mor ddiffygiol yn hyn, fel na byddai ei ymddyddan, ambell dro, yn ddim gwell na lol. Nid oedd Eben chwaith yn ymddyddanwr gwych, ond yr oedd yn ddiau yn ymddyddanwr doeth. Ni siaradai ond ychydig iawn, ond byddai yr ychydig a ddywedai yn dra theilwng, bob amser, o wrandawiad astud ac ystyriaeth ddifrifol. Nid oedd dim o blentynrwydd Goldsmith yn perthyn iddo; ond diau ei fod mewn cyfeillach yn tebygu cryn lawer i Addison, yn gystal ag i luoedd o ddynion mawrion eraill.

Ymddengys ei fod yn meddu cymhwysderau neillduol fel ysgolfeistr. Ni byddai yn arfer disgyblaeth lem, eto byddai y plant yn ufudd iddo, ac yn teimlo parch mawr tuag ato. Ond gyda y "bechgyn mawr" yr oedd ganddo fwyaf o ddylanwad. Byddai gwŷr ieuainc awyddus am wybodaeth yn derbyn ei addysg gyda'r rhwyddineb a'r boddhad mwyaf; a theimlent anwyldeb mawr tuag ato ar ol gadael ei ysgol. Bu yn ysgolfeistr am yr ysbaid maith o un mlynedd a deugain; ac yr oedd ei ysgol yn Nghlynnog Fawr wedi enill y fath ddylanwad yn mhlith y cyhoedd, nes y byddai teuluoedd parchus yn anfon eu meibion yno o bellder mawr. Daeth yr ysgol hon mor bwysig, o'r diwedd, nes y penderfynodd y Trefnyddion Calfinaidd roddi ugain punt yn y flwyddyn i'r athraw, fel y gallent hwythau anfon pregethwyr ieuainc yno i dderbyn addysg ragbarotoawl cyn myned i Athrofa y Bala. Mae y ffeithiau hyn yn myned yn mhell i brofi fod Mr. Thomas yn ysgolfeistr galluog, a'i fod, fel yr addefir yn gyffredinol, yn cyfranu "addysg dda" mewn gwybodaeth, moesau, a duwioldeb.

Yr oedd yn dra gofalus rhag rhoddi achos tramgwydd i neb, a rhag dolurio teimladau mewn un modd. Yr oedd ei olygiadau am ei gyd-ddynion mor ryddfrydig, fel mai anhawdd iawn oedd ganddo ddywedyd na meddwl yn galed am undyn. Gallai oddef mewn cariad, pan na byddai yn cymeradwyo. Diamheu fod hyn wedi bod yn achlysur i rai ei gamddeall. Tybient ei fod yn cymeradwyo, pan na byddai ond yn goddef yn unig. Dyma yr achos, mae'n debyg, fod cynifer o wahanol farnau yn cael eu coleddu a'u datgan yn nghylch ei olygiadau crefyddol. Ceisiodd un ysgrifenwr yn y "Brython," brofi mai Eglwyswr ydoedd Eben; ond dadleua Ioan ap Hu Feddyg, yn "Nghyff Beuno," fod "ei argyhoeddiad yn cydweddu yn fwy âg egwyddorion y *Brodyr* na neb arall mewn gwirionedd;" a dyfyna un o lythyrau y prif-fardd i brofi y pwnc. Nid ydym yn deall fod undyn wedi meiddio dyfod allan i brofi mai Annibynwr ydoedd, er y buasai gan hwnw gystal rheswm o blaid ei osodiad, feddyliem ni, a'r ddau frawd a nodwyd; canys dyma fel yr ysgrifenai Eben at gyfaill mewn llythyr dyddiedig Mawrth 23, 1840,—dealler mai Eben sy'n gyfrifol am y geiriau Italaidd:—

"I have long prescribed a rule for myself, not to adhere *strictly* to any *Body of Divinity*, *confession of the faith*, *or creeds*, *or articles*, pretending to arrange the Holy Scriptures into a structure of futile opinions, to be called a *system*, and inposed upon mankind as a digest of Holy Writ. All I have to hold is—'*That a condemned sinner has no way of being reconciled to an offended Deity, but through the merits of Jesus Christ;*' and if this be thoroughly beleived, the result of course will be to embrace Jesus; and dedicate our souls and bodies to his service and keeping."

Yr ydym ni, pa fodd bynag, ar ol rhoddi ystyriaeth ddifrifol i'r pwnc, yn credu nad oedd Eben, mewn ystyr grefyddol, ond yr hyn y proffesai fod, sef aelod gyda'r Trefnyddion Calfinaidd. Gallai nad oedd yn gwbl yr un farn a'r cyfeillion hyny yn mhob peth; ond diameu ei fod yn credu yn gydwybodol eu bod hwy yn agosach i fod yn berffaith nag un blaid grefyddol arall, onide ni buasai yn parhau i fod yn aelod yn eu plith. Pe credasai am foment fod rhyw enwad arall yn fwy cywir o ran ei olygiadau crefyddol, y mae'n ddiau y buasai yn ymuno ar unwaith â'r enwad hyny; canys nid dyn a gredai un peth, ac a broffesai beth arall, oedd efe. Er cymaint oedd ei dynerwch a'i oddefgarwch Cristionogol, ac er mor lân ydoedd oddiwrth bob math o ragfarn a phleidgarwch, eto dangosai y penderfyniad cryfaf, os ceisid ganddo weithredu yn groes i argyhoeddiadau ei gydwybod. Fel prawf o hyny, ni raid ond cyfeirio at ei ymddygiad yn gwrthod myned yn offeiriad, pan roddwyd cynyg mor deg iddo; a gellir cyfeirio at ymddygiad arall o'i eiddo, fel prawf nerthol o'r un peth. Mewn ysgrif alluog ar Eben Fardd, yr hon a ymddangosodd yn y "Faner" am Chwef. 25, 1853, dywed yr awdwr, yr hwn oedd yn dra chydnabyddus a'r bardd, fel y canlyn:—

"Bu Eben Fardd yn cadw ysgol yn Nghlynnog Fawr am hir flynyddoedd heb un gwrthwynebiad; ac mewn rhan o hen Eglwys Gadeiriol Clynnog y bu yn ei chadw am amser maith. Ond tua naw neu ddeng mlynedd yn ol, meddyliodd yr Eglwyswyr fod yr Ymneillduwyr wedi cael eu rhwysg yn ddigon o hyd yn Nghlynnog i ddysgu'r plant: a bod yn bryd iddynt hwythau bellach ddechreu meddwl am ysgol i wneud disgyblion pendant i'r Eglwys o'r plant; ac yn gyson â'r syniad yma, adeiladasant ysgoldy dirfawr ei faint, yn ymyl ty y bardd, i gadw ysgol Eglwysig ynddo. Dylid sylwi yma fod yr ysgol a gadwai y bardd yn hollol rydd o ran ei hegwyddorion crefyddol—rhoddi *addysg dda* i'r ieuenctyd oedd dan ei ofal oedd pwnc y bardd rhyddfrydig, gan adael rhwng eu cydwybodau hwy a'u rhieni am eu crefydd. Gwyddai yr Eglwyswyr fod dylanwad Eben Fardd fel dyn, fel athraw, fel bardd, ac fel Cristion, bron yn ddiderfyn yn ei gymydogaeth; ac y buasai yn gofyn dyn nad oedd yn hawdd ei gael yn Nghymru i fod yn athraw yn ymyl Eben Fardd. O'r tu arall, yr oedd yn edrych yn ddigon tywyll ar y bardd ei hun; canys er ei fod yn cadw tipyn o siop, a'i fod yn swyddog y llythyrfa yn y lle; eto ar yr ysgol yr oedd ei fywioliaeth ef yn ymddibynu yn benaf. Yn y cyfamser, cynygiodd y gwyr Eglwysig i'r bardd gael dyfod yn athraw i'w hysgol hwy. Gwyddai yr Eglwyswyr fod y bardd yn Ymneillduwr cadarn a chydwybodol, er mor ddidwrf ydoedd gyda'i egwyddorion; canys yr oeddynt wedi cael prawf o hyny o'r blaen, pan y gwrthododd y bardd, fwy nag unwaith, gynygion llawer mwy manteisiol yn nglyn â'r Eglwys Sefydledig, na bod yn athraw ysgol. Gwyddent ei fod yn ddiacon ffyddlawn a defnyddiol, er's blynyddoedd meithion, gyda'r Methodistiaid Calfinaidd yn Nghlynnog Fawr; ac yr oedd ganddynt barch mawr iddo fel dyn, ysgolhaig, a bardd; a diau hefyd fod amryw o honynt yn parchu ei sefydlogrwydd diwyro fel Cristion. Yn ngwyneb hyn, rhoddent y telerau esmwythaf o'i flaen er iddo ddyfod yn athraw yr ysgol Eglwysig; sef, dim ond cymeryd y cymun unwaith yn y mis yn unig yn yr Eglwys Sefydledig. Ymddengys na bu'r bardd (y Cristion cywir a fyddai y gair mwyaf priodol yma) ddim munyd yn penderfynu pa fodd yr ymddygai. Pa fodd bynag, meddyliodd y byddai yn gymhwys iddo osod y pwnc o flaen ei frodyr yn eglwys y Methodistiaid yn Nghlynnog cyn datgan ei benderfyniad wrth ei gyfeillion o'r Eglwys Sefydledig. Pan ddeallodd ei frodyr fod y telerau mor esmwyth; a chan eu bod hefyd dan ddylanwad ofn colli eu prif arweinydd o'r gymydogaeth, penderfynasant yn unfryd, mai doeth, yn ngwyneb yr amgylchiadau, a fyddai i'r bardd dderbyn y cynygiad. Ar hyn, cyfododd y bardd (y 'Blaenor') i fyny, yn nghanol ei frodyr, a'i lygaid fel 'tân byw yn tanio 'n ei ben' (canys er nad oedd ganddo dafod llithrig, yr oedd ganddo 'lygad eryr'), a dywedodd gyda phwyslais nad anghofir gan neb a'i clywodd yn eu hoes—'*Na!* ni chymeraf fi byth mo gymun fy Ngwaredwr er mwyn arian.' Gwyddai pawb yn y lle fod y peth wedi ei benderfynu am byth yn awr; canys yr oedd *gair* Eben Fardd yn *llw*."

Pa beth bynag a ddywedir am *eiriad* y dyfyniad uchod, rhaid i bawb addef ei fod yn cynwys ffeithiau sydd yn eglur brofi mai *Ymneillduwr* gonest oedd ein bardd, a'i fod hefyd yn dra phenderfynol i ymddwyn yn ol argyhoeddiadau ei gydwybod.

Yn mhen rhyw gymaint o amser ar ol y dygwyddiad uchod, cymhellwyd ef i fyned i gadw Ysgol Ramadegol yn nhref Pwllheli. Teimlai yntau awydd cryf i dderbyn y cynyg; ond tra y meddyliai am adael ei hen gymydogaeth, dyryswyd yr amcan yn llwyr gan brofedigaeth o'r fath chwerwaf, sef cystudd a marwolaeth ei unig fab, James Ebenezer Thomas.

Pan oedd y bardd oddeutu deg-ar-hugain oed, teimlai raddau o anhawsder gyda golwg ar wirioneddau yr Efengyl. Yr oedd o'r braidd yn gogwyddo at drobwll peryglus amheuaeth. Cynghorwyd ef i ddarllen *Paley*, *Butler's Analogy*, a *Hall on Modern Infidelity*. Ar ol darllen y llyfrau hyn, addefai wrth eu dychwelyd, eu bod wedi rhoddi esmwythdra mawr i'w feddwl. Darllenodd *Scott's Force of Truth* hefyd; ac ymddengys i'r llyfrau hyn fod yn foddion, yn llaw Ysbryd Duw, i lwyr chwalu ei holl ofnau a'i amheuon gyda golwg ar wirioneddau mawrion Cristionogaeth. Parhaodd am flynyddau wedi hyn heb wneud proffes gyhoeddus o grefydd; ond tua'r flwyddyn 1840, digwyddai gwr ieuanc, ag oedd yn gryn gyfaill iddo, bregethu yn y Capel Uchaf, a'i destyn ydoedd, "Paham y sefwch chwi yma ar hyd y dydd yn segur?" Teimlodd Mr. Thomas yn ddwys dan y bregeth, ac nid hir y bu heb ymuno â'r Methodistiaid yn nghapel Seion. Bu yn aelod hardd o'r eglwys hono hyd nes yr adeiladwyd capel newydd yn y pentref, oddeutu deuddeng mlynedd cyn ei farwolaeth. Dyma yr adeg y dechreuodd o ddifrif ar ei yrfa grefyddol, yr hon a fu mor ddysglaer byth ar ol hyny. Wedi i'r capel newydd gael ei adeiladu, etholwyd yntau yn ddiacon; a chyflawnodd y swydd hono yn y modd mwyaf ffyddlawn hyd ei fedd. Nid oedd dim yn ormod ganddo i'w gyflawni gydag achos mawr y Gwaredwr. Ei dŷ ef oedd y tŷ capel; ac yno y derbyniai gweision yr Arglwydd yr ymgeledd mwyaf tirion a chroesawgar.

Yr oedd ganddo allu mawr i ddeall yr Ysgrythyrau, ac i gyfranu ei wybodaeth grefyddol i eraill. Ni wnai fawr ddefnydd o esboniadau; a chredai mai synwyr cyffredin, a phrofiad personol o wirioneddau y Beibl, oedd y moddion effeithiolaf i gael gafael ar ei drysorau cuddiedig. Ystyrid fod yn Eben gryn lawer o'r "crefyddwr hen ffasiwn."

Yr oedd ganddo reolaeth ardderchog ar ei deulu ei hun; ac yr oedd yn ofalus iawn am ddysgu ei blant i iawn ymddwyn, ac i fod yn gynil a darbodus, ac uwchlaw'r cyfan, yr oedd yn ofalus neillduol am eu meithrin yn addysg ac athrawiaeth yr Arglwydd. Ac ni bu ei lafur yn ofer. Gallwn dystio, gyda'r pwyslais cryfaf, mai teulu crefyddol, yn mhriodol ystyr y gair, oedd teulu Eben Fardd. Yr oedd hefyd yn llafurus a defnyddiol iawn gyda'r Ysgol Sabbathol; ac yn barod bob amser i gefnogi unrhyw symudiad daionus mewn ystyr gymdeithasol neu grefyddol.

Nis gwyddom pa bryd y gorphenem y rhan hon o'r traethawd, pe yr elem yn mlaen i gofnodi yr holl bethau a wyddom am y prif-fardd; ni wnawn, gan hyny, ond cofnodi hanes ei ddyddiau diweddaf, ac yr ydym yn credu nas gallwn wneud yn well, gyda golwg ar hyn, na dyfynu geiriau un o gyfeillion mynwesol Eben Fardd, sef y Parch. R. Hughes, Uwchlaw'r Ffynon. Dyma fel y dywed yn "Y Drysorfa," am Ebrill, 1863:—

"Nid oedd terfyn ar ei ofal gyda'r capel. Nid yn unig yr oedd yn gofalu am ei gyfrifon, yr hyn a gedwid ganddo yn y modd mwyaf rheolaidd a destlus, ond gofalai am bobpeth a berthynai iddo. Nid oedd dim yn ormod ganddo i'w wneud na dim yn rhy fychan. Yr ydym yn cofio iddo unwaith fyned adref prydnawn Llun o Gyfarfod Misol, rhag ofn na byddai yr un o'r blaenoriaid eraill yno i ofalu am y Cyfarfod Gweddi, ac 'i'r achos drwy hyny,' fel y dywedai, 'gael ei iselu yn ngolwg y gymydogaeth.' Efe a fyddai yn myned â'r allwedd i agor drws y capel, ac nid gormod na rhy fychan ganddo oedd ysgubo y llawr a goleuo y canwyllau, eithr yr oedd gwneud hyn yn bleser calon iddo, fel y cawn adrodd yn ei eiriau ef ei hun eto.

"Sabbath, y 23ain o fis Tachwedd diweddaf, oedd y tro cyntaf iddo fethu myned i'r capel gan ei waeledd; ac yr oedd yn teimlo yn bur anfoddlawn i aros adref, am fod swper yr Arglwydd i gael ei weinyddu y noson hono. Yr oedd yr olwg adfeiliedig a gaem arno yn peri i ni feddwl fod amser ei 'ymddatodiad' yn agos. Pan y cyfeiriem yn gynil at ei wasanaeth i grefydd, dywedai gyda golwg difrifol, nad oedd, wrth adolygu ei oes grefyddol y dyddiau diweddaf, yn meddwl cymaint o ddim a wnaeth â'i fod pan yn fachgen wedi cael y fraint o fyned â cheffylau y pregethwyr o Ysgoldy Pencaenewydd i Pentyrch isaf (ei dad oedd yn gofalu am y ceffylau yno). Meddyliai fod hyn yn rhywfaint o wasanaeth i weision Iesu Grist; ac ychwanegai, 'Yr wyf yn falch fy mod wedi cael y fraint o ysgubo y llawr a goleu canwyllau yn nhy fy Nuw. Byddwn yn amheu fy nghymhwysder gyda pethau eraill a ystyrir yn gyffredin yn fwy pwysig, ond yr oeddwn yn sicr y gallwn i wneud y pethau hyn yn ddiragrith, a chyda phleser.' Onid ydyw hyn yn engraifft nodedig o ras Duw yn 'trwsio' y dyn 'oddi mewn â gostyngeiddrwydd?' Ni buasai yr uchel ei ffroen byth yn meddwl am i'r bardd mawr fyned i'r fath le â llwch llawr y cysegr i gael rhai o'r pethau dysgleiriaf yn ei goron Gristionogol. Pethau rhy isel a distadl gan y bydol-ddyn i'w codi sydd yn cyfoethogi y Cristion am byth. Mae yn 'ymgyfoethogi mewn gweithredoedd da.'

"Ionawr 6ed, yr oedd yn llesg a nychlyd yr olwg arno. Dywedai, 'Ni bum erioed mor falch o'r hen Fethodistiaid ag yr ydwyf y dyddiau hyn. Mae llawer o roi arnynt gan eraill; a bum yn cwyno oherwydd eu diffygion fy hun lawer gwaith, heb feddwl mai anmherffaith yw y goreu yn y byd drwg presenol Erbyn i mi gymeryd hamdden yn fy salwch i adfyfyrio ac i gymharu y naill beth â'r llall ac â'r Beibl, ni wn i am yr un enwad crefyddol â'i amcan yn gywirach am wneud daioni i bechaduriaid, na dim pobl debycach i'r hyn ag y mae y Beibl yn gofyn i bechadur edifeiriol fod; ac yr wyf yn falchach o honynt nag y bum erioed.'

"Tuag wythnos cyn iddo farw, pan ymwelodd cyfaill âg ef, wylai yn hidl am ei fod yn rhy wan i ymddyddan. Pan y daeth ato ei hun, sylwai, 'Oes o ryfel caled a gefais i yn y byd. Yr wyf yn meddwl fod rhyw fwy o dueddiadau drwg ynof fi na neb, ac onide na buasai eisieu cymaint o ymdrech i'w darostwng am gymaint o flynyddoedd. Bydd yn bur chwith i mi fy lle wedi myned i'r nefoedd i gael llonyddwch.' Dywedai wrth gyfaill, ychydig ddyddiau cyn marw, 'Mae yn gysur i'm calon heddyw na ddefnyddiais yr awen i lygru neb trwy ganiadau masweddol' Cymered beirdd ieuainc Cymru Eben Fardd yn esiampl yn ei burdeb hwn.

"Yr oedd fel y Salmydd ag 'ofn angeu wedi syrthio arno' o'r dechreu, sef, ofn ei ddirdyniadau; ond nid ydym yn gwybod iddo gymaint ag unwaith amheu diogelwch ei gyflwr. Yr oedd ei ffydd yn Nghrist yn ddiysgog. Tystiai yn fynych nad oedd waeth ganddo pa un ai byw ai marw a wnai, oni bai am loesion angeu. Tybygem fod yn anmhosibl i neb, yn ol trefn natur, gael ei waredu yn llwyrach oddiwrth yr hyn a ofnai nag efe. Bu farw mor dawel a difraw ag y cysgodd erioed ar fron ei fam Do! gwybu Eben Fardd trwy brofiad pa beth yw 'huno yn yr Iesu.' Ychydig cyn ei ymadawiad, dywedai mewn cynghanedd,

'Y nefoedd fydd
Yn berffaith ddydd
O bob goleuni i'w ddysgwyl sydd.'

'Mae yr awen yn eich canlyn o hyd, 'nhad bach,' ebai ei ferch. 'Ydyw, hyd angeu,' ebai yntau gyda gwên, 'yn y nefoedd y canaf yn iawn!'

Fel yna, am haner awr wedi wyth o'r gloch y boreu, Chwefror 17eg, 1863, yr ymadawodd Eben Fardd â'r fuchedd hon; ond nid heb yn gyntaf wasanaethu ei genedl yn y modd ffyddlonaf fel llenor, bardd, a Christion. Claddwyd ef y dydd Llun canlynol yn mynwent Clynnog Fawr.

Yr ydym yn awr yn gadael y rhan fywgraffyddol o'r traethawd, ac yn prysuro yn mlaen at y rhan bwysicaf, yn ein tyb ni, sef y rhan sydd i ddwyn cysylltiad ag athrylith Eben Fardd. Nid yw bywyd Eben yn hynod, ar waban oddiwrth ei yrfa lenyddol. Yn wir, y mae bywyd llawer dyn di-athrylith hollol wedi bod yn llawer mwy amrywiol a rhyfedd. Ond rhaid addef, wedi y cyfan, fod athrylith yn gwisgo pethau cyffredin â rhyw swyn arbenig ac annesgrifiadwy. Y mae miloedd yn caru cael trem ar gap Burns, ac ar y canhwyllbren a ddefnyddiai pan yn cyfansoddi llawer o'i ganiadau; a bydd miloedd yn hoffi cael syllu mewn boddhad ar goler a wisgai Byron pan yn blentyn. Nid yn fuan chwaith y bydd i'r bwthyn diaddurn lle y ganwyd Shakespeare golli ei ddylanwad cysegredig ar galonau y lluoedd a'i mynychant. Yr ystyriaeth hon yn unig a'n tueddodd i ymdroi mor hir gyda'r rhan gyntaf o'r traethawd. Bydd yr oesau a ddelant yn darllen gyda hyfrydwch am holl amgylchiadau bywyd ein prif-fardd; ond bydd yr amgylchiadau hyny yn ddyledus am eu dyddordeb i'r hyn sydd yn awr yn hawlio ein sylw, sef ei athrylith.

Er fod darnodiad Dr. Johnson o athrylith yn ei gosod allan fel rhyw allu mawr cyffredinol sydd yn cael ei droi i gyfeiriadau neillduol gan yr amgylchiadau neillduol ag y bydd dyn athrylithgar wedi ei osod ynddynt; eto gellid dwyn lluoedd o engreifftiau yn mlaen i ddangos mai er gwaethaf amgylchiadau neillduol eu bywyd y mae dynion athrylithgar yn gyffredin wedi cyrhaedd eu nod. Daeth y naill yn arlunydd, nid oherwydd fod dim yn ei amgylchiadau yn ffafriol i hyny, ond er gwaethaf yr amgylchiadau mwyaf anffafriol. Rhagorodd y llall fel rhifyddwr, pan y mynai amgylchiadau iddo ddilyn galwedigaeth hollol wahanol. Daeth y llall yn fardd enwog, pan yr oedd amgylchiadau neillduol ei fywyd yn gwahardd iddo sangu o gwbl ar derfynau cysegredig yr awen. Daeth llawer un yn bregethwr mawr a defnyddiol yn Nghymru, pan yr oedd ei rieni wedi amcanu iddo lenwi swydd arall, ac wedi ei osod yn y cyfryw amgylchiadau ag a dueddent i ysgogi ei feddwl at y swydd hono, ac a dueddent yn uniongyrchol i'w gymhwyso i gyflawni y swydd hono. Heb ymhelaethu ar hyn, credwn fod Rhagluniaeth yn cymhwyso dynion ar gyfer galwedigaethau neillduol. Ond yr ydym yn ofni fod llawer yn camgymeryd eu gwaith, ac yn lle cyflawni y swydd fydd yn ateb i'w cymhwysderau, yn dewis galwedigaeth na fwriadodd Rhagluniaeth erioed iddynt ymaflyd ynddi o gwbl. Yr ydym yn credu fod cryn lawer o wirionedd yn yr haeriad hwnw sydd wedi cael ei ailadrodd lawer gwaith, sef fod aml i draethodwr Cymreig gwych wedi ei ddinystrio, er mwyn gwneud bardd gwael. Yr ydym yn credu fod hyn yn wirionedd diamheuol, a chredwn hefyd nad ydyw ond *rhan* o'r gwirionedd. Nid traethodwyr yn unig a ddinystriwyd i wneud beirdd gwael, neu yn hytrach i wneud rhigymwyr dienaid; ond y mae llawer o ddilledwyr, cryddion, seiri, amaethwyr, a dynion o bob galwedigaeth wedi cyfarfod cyn hyn â'r unrhyw anffawd wir alarus. Hwyrach mai camgymeriad o'r fath yma yw yr achos fod cynifer o epäod barddol yn Nghymru y dyddiau hyn. Nid oes genym ond ychydig o wir feirdd, tra y mae dosbarth y ffugenwau yn rhy luosog i'w rhifo. Rhaid i ni ddim treulio amser i brofi mai fel bardd y cyrhaeddodd Ebenezer Thomas binacl enwogrwydd, ac ni raid ceisio darbwyllo undyn a ddarllenodd ei waith i gredu na chamgymerodd efe ei alwedigaeth; ond ei fod, yn bendifaddeu, wedi dewis y "gelfyddyd fawr" ag yr oedd Rhagluniaeth wedi ei addasu mewn modd neillduol i'w chyflawni. Er mor ddiystyr ydyw enwau dynion yn ein hoes ni, fe addefa pob llenor Cymreig yn rhwydd ddigon fod gan ein prif-fardd *un* enw, beth bynag, ag oedd yn wir nodweddiadol o'r person a gynrychiolid ganddo, a'r enw hwnw ydoedd Eben Fardd. Enw mympwyol hollol, mewn gwirionedd, oedd yr "enw priodol" Ebenezer Thomas, a buasai yr un mor briodol i unrhyw berson arall ag ydoedd i Eben. Ond am y "ffugenw" Eben Fardd, nid oedd dim ffug na mympwy yn perthyn iddo, ond yr oedd yn ddiau yn un o'r enwau mwyaf priodol a wisgwyd gan ddyn erioed.

Cyn sylwi mewn trefn ar gyfansoddiadau y priffardd o Glynnog, dylem yn ddiau roddi atebiad i'r gofyniad pwysig hwn, sef, yn mha bethau yr oedd Eben yn rhagori fel bardd? Mae gan bob gwynebpryd ei nodweddion arbenig a gwahanredol ei hun, ac felly hefyd y mae gan bob athrylith. Yn mha bethau ynte y gwahaniaethai athrylith Eben oddiwrth athrylith pob bardd Cymreig arall? A pherthynas agos i'r gofyniad hwn ydyw y cwestiwn canlynol—Yn mha le y saif Eben mewn teilyngdod cymhariaethol yn mhlith beirdd ein gwlad? Cyn ymdrechu ateb y gofyniadau hyn, byddai yn burion peth i ni, fe allai, osod i lawr ein safon. Cyn pwyso rhaid cael clorian, a chyn barnu rhaid cael safon. Gwell gan ambell fasnachydd gadw ei glorian o'r golwg, heb amlygu dim i'r prynwr heblaw pwysau honedig yr hyn a ddodwyd ynddi. Lled debyg yw ambell feirniad Cymreig. Traetha ei farn gydag awdurdod oracl, tra na sisiala un gair gyda golwg ar ei safon—os bydd ganddo safon o gwbl; canys fel y mae ambell bwyswr diofal yn barod i gymeryd ei fympwy yn rheol, yn lle ei glorian; felly hefyd y mae ambell feirniad yn barnu yn ol ei ddychymyg chwidr ei hun, ac nid yn ol un math o safon. Rhag syrthio i'r unrhyw amryfusedd ein hunain, yr ydym am fynegu yma wrth ba safon y bwriadwn farnu Eben fel bardd. Y mae ambell gyfansoddiad wedi enill y gamp mewn Eisteddfodau Cymreig, oherwydd ei fod yn *wastad dda*, er na byddai ynddo ddim ardderchog; tra y mae ambell gyfansoddiad, o'r ochr arall, wedi colli y dydd, er yn cynwys ceinion o'r radd uchaf, a hyny oherwydd ei fod yn anwastad fel cyfanwaith. Nid ydym, mewn un modd, yn dewis mabwysiadu y rheol hon. Credwn mai nid yr athrylith gryfaf, yn gyffredin, yw yr un gywiraf, a mwyaf gwastad ei cherddediad. Ac y mae rheswm da i'w roddi dros hyn. Mae y dyn athrylithgar mor oludog mewn syniadau ardderchog, fel y mae, ambell waith, yn euog o ddefnyddio y golud hwnw mewn dull anmhriodol. Ond am y di-athrylith, nid oes ganddo ef ddim cyfoeth i'w gamddefnyddio, a gall eistedd yn dawel yn ei gadair wellt, a difyru ei hunan drwy ganu yr hen ddiareb athronyddol—"Diogel yw dim!" Mae gan athrylith adenydd nefol, â'r rhai y gall ehedeg yn hyf, uwchlaw y daearol a'r materol, i ororau heulog y tlws a'r aruchel, ac nid rhyfedd os digwydd gyfarfod ag anffawd ambell dro. Ond nid ydyw y dyn diathrylith byth yn peryglu ei hun drwy ddyrchafu i'r uchelderau o gwbl, eithr teithia yn mlaen mor wastad a rheolaidd a'r gerbydres, ond yn llawer mwy araf a difywyd. Yr ydym ni, gan hyny, yn cydolygu yn hollol â Longinus, pan y dywed y dylid pwyso awdwr yn ol *maint*, ac nid yn ol *rhifedi* ei ragoriaethau. Yr oedd y bardd Groegaidd, Apollonius, awdwr yr *Argonautics*, yn gyfansoddwr dilychwin; ond yr oedd Homer, o'r ochr arall, er ei holl ragoriaethau, yn euog o anafu ei orchestion penaf â llawer gwall; eto cydnabyddir Homer yn brif-fardd gan bawb, ïe, yn un o brif feirdd ein byd, tra nad oes ond ychydig yn gwybod am fodolaeth Apollonius, ac ni bydd yr ychydig hyny byth yn teimlo yr awydd lleiaf i ddarllen ei *Argonautics*, ond o gywreinrwydd yn unig.

Na feddylier oddiwrth hyn ein bod yn cefnogi annhrefn. Y mae cyfansoddiad di-lun, di-reol, a diamcan yn beth nas gallwn ei gymeradwyo. Os bydd y cyfryw gyfansoddiad yn cynwys ambell i syniad gwych, dylid gwerthfawrogi pob teilyngdod o'r fath, ond dylid hefyd gondemnio y *cyfanwaith*. Yr oll y dadleuwn drosto yw, fod cyfansoddiad athrylithgar, er yn cynwys rhai brychau, yn well na'r cyfansoddiad perffeithiaf, os yn amddifad o athrylith; megys y mae yr haul, er fod rhai brychau ar ei wyneb, yn taflu y ser perffeithiaf i'r cysgod. Yr ydym hefyd yn meiddio myned gam yn mhellach, a dywedwn, heb y petrusder lleiaf, fod y cyfansoddiad mwyaf afreolaidd, os yn cynwys rhai syniadau ardderchog, yn well na'r cyfansoddiad trefnusaf, os yn gwbl ddienaid a diwerth. Gwell cael un bathodyn o aur pur, hyd yn nod pe byddai wedi ei gladdu mewn llaid, na phe ceid can' punt o arian drwg mewn pwrs ysblenydd.

Ar ol gosod i lawr ein safon, fel hyn, awn yn mlaen i farnu bardd Clynnog, oreu gallwn, yn ol y safon hono.

Gallem enwi amryw bethau a nodweddent Eben fel bardd, megys ei *ddychymyg toreithiog*; ac hefyd ei *feiddgarwch*, ei *nerth*, a'i *ysplander*—nodweddion a ganfyddir yn eglur yn ei syniadau ac yn ei arddull yr un pryd. Ond yr ydym yn credu y gwnaem gyfiawnder â'r prif-fardd, pe dodem un gair yn unig i gynrychioli ei brif ragoriaethau, sef y gair *arucheledd*. Y mae rhai o'r beirdd Cymreig yn fwy *amrywiol* a *lliosog* yn eu rhagoriaethau nag Eben, ond anhawdd dweyd fod odid neb o honynt yn meddu rhagoriaethau *mwy* nag sydd ganddo ef, yn gymaint a'i fod yn rhagori mewn peth mor bwysig â'r aruchel. Hwyrach y bydd rhywun yn barod i ddweyd mai gallu i greu ydyw prif ragoriaeth bardd, ac fod genym un bardd Cymreig yn fyw yn awr sydd yn meddu y gallu hwnw i raddau helaethach nag yr oedd Eben yn ei feddu; ac yn ei Awdl ar "Farddas," dywed bardd Clynnog ei hun:—

"*Crebwyll* yw prif bwyll y bardd,
Y cryfaf yw y *creufardd.*"

Ond, pa fodd bynag am hyny, fe addefa pawb fod *arucheledd* yn un o orseddfeinciau uchaf yr awen, neu yn hytrach yn un o'r bryniau uchelaf a mwyaf agos i'r nefoedd ag y gallodd un awen erioed ei ddringo, o ddyddiau Job hyd yn awr. Ychydig iawn, yn wir, sydd yn gallu enill un math o glod ar y maes dyrchafedig hwn. Y mae canoedd yn gallu bod yn *dyner*, yn *ffraeth*, neu yn *dlws*, ond rhyw un o bob cant o'r lluoedd hyny sydd yn gallu rhagori yn yr aruchel. Dyma un o brif nodweddion Homer o Milton. Gwelwyd llawer dyn bach ei feddwl a allai ysgrifenu cân doddedig, ambell dro, os byddai ei enaid yn cael ei gynhyrfu gan ryw deimlad dwfn ar y pryd. Ond ni all neb ysgrifenu yn *aruchel* ond y dyn gwir fawr. Ar gyfrif y teilyngdod uchel hwn y mae Eben yn hawlio sefyllfa dra anrhydeddus yn mhlith beirdd, ac yn wir, prif-feirdd mwyaf awenyddol ei wlad. Mae yn wir y rhaid iddo ildiaw y llawryf am lymder gwatwareg i Thomas Edwards o'r Nant, am goethder i Gwallter Mechain, am dlysineb i Alun, ac am angerddoldeb a dyfnder teimlad i Ieuan Glan Geirionydd; ond ni raid iddo byth ildiaw y llawryf am arucheledd, i unrhyw brif-fardd Cymreig. Mae y mawreddigrwydd urddasol hwnw mewn syniad ac arddull, sydd yn dyrchafu yr enaid ac yn ei lethu â syndod a boddhad—mae y gallu nerthol a rhyfedd hwn, a adnabyddir wrth yr enw arucheledd, i'w ganfod yn eglur yn nghynyrchion Eben Fardd. Ac nid rhyw fflachiad amserol, yn awr ac yn y man, oedd arucheledd Eben; ond rhyw afon lydan, ddofn, a lifai yn fawreddog o hyd, er ei bod weithiau yn rhedeg yn llawer cyflymach nag ar adegau eraill. Hwyrach y byddai yn gynhorthwy i ni ffurfio barn am Eben pe gallem ddangos yn mha beth yr oedd yn gwahaniaethu oddiwrth ei athraw barddonol, Dewi Wyn. Diamheu ei fod yn tebygu mwy i Dewi nag i un bardd Cymreig arall; ac eto yr oedd gwahaniaeth mawr rhwng y ddau. Yr oedd Dewi yn fwy *amrywiol* yn ei ragoriaethau nag Eben. Gallai ef fflangellu â gwatwareg ysgorpionog; gallai ganu cân serch digon effeithiol i siglo penderfyniad yr hen lanc mwyaf cyndyn a phenderfynol yn y wlad; gallai ddarlunio tegwch natur gyda'r lliwiau mwyaf dengar a swynol; a gallai hefyd ymddyrchafu ar brydiau i diriogaethau yr aruchel.

Gallai Eben hefyd ragori i raddau yn mhob un o'r pethau hyn, ond yr oedd yn gorfod rhoddi y flaenoriaeth i Dewi yn y cwbl, ond yn yr aruchel; ac yma yr oedd yn rhaid i Dewi roddi y flaenoriaeth iddo ef. Byr a sydyn yw arucheledd Dewi, ond y mae arucheledd Eben yn barhaus ac urddasol. Mewn trefnusrwydd cyfansoddiadol nis gellir cymharu y ddau fardd o gwbl. Gweithiai Eben ei gyfansoddiad yn ol y cynllun a dynai allan cyn dechreu canu; ond nid oedd gan Dewi yr un rheol na threfn o gwbl, heblaw ei ddarfelydd bywiog a nerthol, yr hwn a garlamai fel asyn gwyllt dros randiroedd eang dychymyg, gan ymorfoleddu yn ei ryddid direol. Yr oedd march barddonol Dewi yn dra amrywiol yn ei symudiadau: weithiau yn cerdded yn araf ddigon, os nad yn sefyll yn hollol ddigyffro; ond bryd arall yn cynhyrfu yn anghyffredin, yn neidio yn nwydwyllt tua'r nefoedd, neu yn llyncu y ddaear yn ei gynddaredd. Ond yr oedd march Eben yn fwy rheolaidd yn ei symudiadau; yr oedd yn llai nwydwyllt, ond yn fwy urddasol. Ni byddai, yn gyffredin, yn ymbrancio mor hoew a bywiog a march Dewi, ond ni byddai, o'r ochr arall, byth yn sefyll, ond yn ymsymud yn mlaen yn gadarn, diysgog, ac aruchel. Mewn gair, yr oedd Eben fel "angel yn ehedeg yn nghanol y nef;" tra yr oedd Dewi fel comed wibiog, weithiau yn ymddangos yn drefnus yn mhlith y ser sefydlog, a phryd arall yn ymdroelli yn fympwyol yn ffurfafen ein llenyddiaeth. Rhyw Filtwn Cymreig oedd Eben. Ond na chamddealler ni. Addefwn gyda'r parodrwydd mwyaf fod Milton yn annhraethol ragori ar bob bardd Cymreig. Gwir fod gan Dewi Wyn, Goronwy Owen, a Ieuan Glan Geirionydd, ac eraill, ddarnau barddonol a ddaliant gymhariaeth hyd yn nod â cheinion penaf Milton; ond ni fedd un o honynt gyfansoddiad a ddeil gymhariaeth am foment â'r "Comus," neu y "Paradise Regained," heb son dim am y "Paradise Lost." Ond nid annheg nac anfuddiol fyddai ymholi pa un o'r beirdd Cymreig sydd yn dyfod agosaf ato, a phwy o honynt sydd yn tebygu fwyaf iddo. Y mae un dyferyn o'r môr o'r un natur a'r gweddill; ac felly y dywedwn ninau mai Milton y Cymry oedd Eben Fardd. Yr oedd mor dueddol i ymgartrefu yn yr aruchel, nes y barnodd rhai ei fod yn ddiffygiol mewn teimlad. Dygwyd yr un cyhuddiad yn erbyn Milton. Ond megys y mae erfyniad toddedig Efa yn y 10fed Llyfr o "Goll Gwynfa" yn fwy na digon o amddiffyniad i Milton ar y pen hwn, felly y mae anerchiad torcalonus y fam i'w "phlant bach" yn yr Awdl ar Ddinystr Jerusalem, yn fwy na digon i amddiffyn cymeriad Eben Fardd yn ngwyneb y cyhuddiad o ddiffyg teimlad a ddygodd rhai yn ei erbyn.

Nis gellir dweyd fod Eben yn rhagori yn nosbarth y caneuon. Buasai yn colli y dydd ar y pen hwn wrth ymgystadlu â llawer bardd o'r ail ac hyd yn nod o'r trydydd dosbarth. Yn wir, yr oedd ei feddwl grymus ef mor dueddol i'r aruchel, fel pan geisiai wneud cyfansoddiadau o natur syml a thoddedig, ni byddai yn gyffredin yn cyfansoddi yn deilwng o hono ei hun. Y mae ei Farwnad i'r Parch. J. Jones, Talysarn, yn engraifft o hyn. Er fod ynddi rai desgrifiadau tra nerthol, eto rhaid addef fod y gân ar y cyfan yn ddôf a difywyd, ac yn waelach na rhai Marwnadau a gyfansoddwyd i "Bregethwr y Bobl" gan feirdd llai galluog nag Eben. Mae yr un sylw yn dal yn gywir gyda golwg ar ei Emynau. Er ei fod mewn ambell benill yn canu yn deilwng o'r archemynwr seraphaidd o Bant-y-celyn; eto rhaid i ni ddweyd nad yw y rhan fwyaf o'r emynau hyn ond penillion lled gyffredin—a chyffredin *iawn*, pan ystyriwn pwy yw eu hawdwr.

Mae y golygfeydd naturiol a amgylchant ddyn yn nyddiau ei ieuenctid yn dylanwadu i raddau helaeth ar ei gymeriad fel aelod o gymdeithas; a diamheu fod yr un gallu yn dylanwadu i gryn raddau i ffurfio nodwedd athrylith. Heb ymdroi gyda'r pwnc dyddorol hwn, ni wnawn ond prin gyfeirio at ddau fardd Cymreig sydd yn dangos cywirdeb ein gosodiad mewn modd tra tharawiadol. Y ddau fardd y cyfeiriwn atynt yw Alun a Dewi Wyn. Ganwyd y cyntaf yn Nyffryn swynol Maelor, ar lanau prydferth yr afon Alun, ac yno y treuliodd ei ddyddiau boreuol; ond ganwyd a magwyd Dewi Wyn yn nghanol mynyddau cribog a chreigiau gwylltion swydd Arfon. Wrth ddarllen gwaith y ddau fardd, canfyddwn yr un gwahaniaeth ag a welir yn lleoedd eu genedigaeth. Prydferthwch swynhudol Dyffryn Maelor sydd yn nghaneuon melusber Alun, a gwylltineb aruthrol gwlad Arfon sydd yn awdlau cedyrn Dewi Wyn. Hyfrydwch calon Alun yw son am "wlith Hermon," am "ffrydiau Siloa," neu am y "per-lysiau yn llwyni teleidion; ond mwy dewisol gan Dewi yw synu ei ddarllenwyr drwy sôn am "y bryniau a'r creigiau cerygawg," neu ynte am y "manau crebach uwch meini cribawg," neu ryw olygfeydd mawrion ac aruthrol o'r fath. Y mae Alun, fel ëos cerddber yn ymbleseru wrth ganu gogoniant anwylaidd ei ddyffryn genedigol. Gwrandawer arno:—

"Yna deffrodd awelon y Dyffryn,
A'u si trwy y dolau ac Ystrad Alun,
Haul drwy y goedwig belydrai gwed'yn,
D'ai lliw y rhod oll ar hyn—fel porphor,
A goror Maelor fel gwawr aur melyn."

Ond y mae Dewi, "mal cerub yn mol corwynt," yn taflu trem nwydwyllt ar y rhaiadr taranllyd yn disgyn bendramwnwgl dros y dibyn serth, a dywed mewn iaith briodol i'r testyn:—

"Uchel-gadr raiadr dŵr ewyn,—hydrwyllt,
Edrych arno'n disgyn,
Crochwaedd y rhedlif crychwyn,
Synu, pensyfrdanu dyn."

Mae yn hawdd deall, wrth ddarllen gwaith Eben, mai nid yn nyffryn tawel Maelor, "ar lan hoff yr Alun hen," y ganwyd ac y magwyd ef, ond yn yr un gymydogaeth a Dewi Wyn. Ac er mor wahanol yw Eben a Dewi i'w gilydd, eto y mae y naill mor wahanol i Alun ag ydyw y llall; ac y mae y ddau yn dra thebyg i'w gilydd yn y nerth a'r aruthredd hyny a feithrinid ynddynt mor naturiol gan oror ramantus eu genedigaeth.

Cyn y gall dyn fod yn wir fawr mewn unrhyw beth, rhaid iddo fod yn fawr yn mhobpeth, i raddau. Yr un yw gwybodaeth, wedi y cyfan, er ei bod yn cael ei rhanu yn wahanol ddosbarthiadau, i gyfarfod ag anwybodaeth dynion. Mae yn fantais i ni gael y dosbarthiadau hyn, fel y gallo pob dyn gyflwyno ei oes fer, yn benaf, at fyfyrio y gangen hono fydd yn fwyaf cydweddol â'i alluoedd ef; ond rhaid addef, yr un pryd, fod holl feusydd gwybodaeth yn ymgolli yn raddol yn eu gilydd, nes yr ymddangoshant fel un cyfanfyd mawr o amrywiaeth diderfyn a chysondeb diball. Y mae yn anmhosibl, gan hyny, i unrhyw ddyn fod yn fawr mewn un peth, tra yn anwybodus hollol am bobpeth arall; o herwydd cyn y gellir meistroli unrhyw gangen o wybodaeth, bydd yn rhaid ymgydnabyddu i raddau â changhenau eraill. Yr oedd Homer nid yn unig y bardd penaf yn ei oes—a gadael allan y beirdd ysbrydoledig—ond yr oedd hefyd y dyn mwyaf gwybodus yn ei oes. Nid yn unig yr oedd yn rhagori ar bawb yn nerth ei grebwyll; ond yr oedd hefyd yn hanesydd gwych, yn seryddwr galluog, ac yn athronydd dwfn. Er fod dysgleirdeb awen Milton wedi taflu ei ragoriaethau eraill i'r cysgod, eto rhaid i bawb sydd yn gydnabyddus a'i hanes addef ei fod y dyn dysgedicaf yn ei ddydd, fod ëangder ei wybodaeth bron yn anhygoel, a'i fod, fel ysgrifenwr rhyddieithol, yn rhestru yn uchel iawn yn mhlith prif awduron ei wlad. Yr oedd y Parch J. Elias yn dra dysgedig, ag ystyried drwy ba anfanteision y gweithiodd ei ffordd yn mlaen; ac yr oedd ei wybodaeth gyffredinol mor ëang ac amrywiol, fel y gallai lefaru am bob celfyddyd yr un fath, bron, a phe buasai wedi cael ei ddwyn i fyny yn y gelfyddyd hono. Gellir dweyd yr un peth yn hollol am Eben. Yr oedd yn ddyn tra dysgedig, os ystyrir ei amgylchiadau. Yr oedd yn efrydydd caled ar hyd ei oes. Rhagorai fel hanesydd, hynafiaethydd, beirniad, ieithydd, &c.; ac nid oedd yn anwybodus yn y wybodaeth benaf, sef Duwinyddiaeth, fel y prawf ysgrifau o'i eiddo a ymddangosasant o bryd i bryd yn y "Drysorfa." Nid yn unig yr oedd yn bencampwr fel bardd, ond yr oedd hefyd yn draethodwr gwych, fel y prawf ei ysgrif alluog ar "Addysg," ei feirniadaethau meistrolgar, ac ysgrifeniadau eraill o'i eiddo. Gobeithio y gofelir am ddodi ei gynyrchion rhyddieithol yn mhlith ei gyfansoddiadau, pan eu cyhoeddir; a goreu bo cyntaf y cymero hyny le. Credwn mai un o brif ddiffygion y beirdd Cymreig yw, eu bod yn ymdrechu rhagori fel beirdd, heb fyned i'r drafferth i gasglu gwybodaeth yn gyntaf. Ymddygant yr un fath a phe byddent yn tybio fod yr Awen yn gallu gwneyd i fyny am ddiffyg gwybodaeth yn ei pherchenog, yn gystal ag y gall ysbrydoli y wybodaeth fyddo eisoes yn ei feddiant. Nid amcan Eben oedd cyfansoddi llawer, ac ymffrostio ei fod yn gallu canu hyn o hyn o linellau bob mynyd; ond ei amcan yn hytrach oedd ysgrifenu yn dda. Yr oedd, gan hyny, mor ymdrechgar i gasglu gwybodaeth ag ydoedd i wneuthur defnydd priodol o honi.

Y mae rhai dynion athrylithgar, ac yn wir y rhan fwyaf o honynt, yn ymgodi i sylw yn araf, yr un fath a thyfiad y dderwen, a chyrhaeddant enwogrwydd drwy wthio yn mlaen drwy luoedd o anhawsderau; tra y ceir eraill yn ymsaethu yn ddisymwth o gysgodion tawel dinodedd i ganol cyhoeddusrwydd a mawrhad. Cawn engraifft nodedig o'r dosbarth diweddaf yn y prifardd Hiraethog; canys ei ymgais cyntaf ef at farddoni ydoedd ei Gywydd campus ar "Frwydr Travalgar," yr hwn a'i gwnaeth yn enwog ar unwaith fel bardd, er ei fod wedi myned ar gynydd parhaus ar ol hyny. Daeth Eben Fardd hefyd yn enwog ar unwaith; ond nid drwy ei ymdrech gyntaf fel Hiraethog. Gweithio ei ffordd yn araf, fel y cyffredin o feibion athrylith, ddarfu Eben. Cyrhaeddodd y nod yn ddisymwth, mae'n wir, ond yr oedd wedi bod yn cyrchu yn barhaus at y nod hwnw er ys llawer dydd, er nad oedd y cyhoedd yn gallu gweled ei symudiadau. Yr oedd wedi dechreu rhigymu er pan yn saith oed, fel yr addefai yn ei araeth yn Eisteddfod Madog, pan dderbyniodd ddarlun hardd o hono ei hun, fel arwydd o barch calon ei gydwladwyr tuag ato—amgylchiad yr anghofiasom ei gofnodi yn y rhan gyntaf o'r traethawd. Yr oedd hefyd wedi bod yn ddisgybl barddol i Dewi Wyn a Sion Wyn o Eifion er pan yn bedair-ar-ddeg oed; ac er mai yr Awdl ar "Ddinystr Jerusalem" oedd y cyfansoddiad cyntaf, fe allai, a anfonodd i gystadleuaeth, eto rhaid ei fod wedi cyfansoddi llawer o ddarnau eraill yn y cyfwng o saith mlynedd oedd wedi myned heibio er pan roddasai ei hun dan ddisgyblaeth ei athrawon.

Cysylltir enw Eben braidd bob amser â "Dinystr Jerusalem," fel pe byddai ei fri fel bardd yn dibynu yn benaf ar y cyfansoddiad hwnw; ac y mae dynion a ystyrid yn "feirniaid craffus" wedi meiddio dweyd wrth y byd na chyfansoddodd bardd Clynnog ddim byd cystal a'r Awdl hono. Yr ydym ni, pa fodd bynag, yn cael ein tueddu i farnu yn wahanol; a chredwn mai cam ag Eben yw cyfeirio at "Ddinystr Jerusalem" fel campwaith ei oes. Mae'n wir fod y cyfansoddiad hwn wedi cael llawer gwell mantais i gyrhaedd poblogrwydd nag a gafodd cyfansoddiadau dilynol y bardd. Yr oedd yr awdwr yn ieuanc, yn llawer ieuangach na'r un cadeirfardd a ymddangosasai o'i flaen, ac yr oedd wedi cyrhaedd prif anrhydedd llenyddol ei wlad mewn modd disymwth ac annisgwyliadwy. Yr oedd canmoliaeth ddigymysg y beirniad hefyd yn gynorthwy nid bychan i beri i'r wlad feddwl yn fawr o'r Awdl. Dyma fel y dywedodd Gwallter Mechain am dani:—

"Deuwn yn nesaf at yr Awdl sydd wedi rhoddi hawl i'w hawdwr i eistedd yn Nghadair Powys. Y mae yn agor ei destyn gyda dolefiad byrbwyll:—

'Ah! dinystr! dinystr yn donau—chwalodd
Uchelion ragfuriau——.'

Yna y mae yn dychymygu ei hun yn eistedd ar uchélfan, ac yn golygu *Caersalem* a'r bryniau a'r dolydd a'i hamgylchynai gyda gwresawgrwydd mawrygus. Y mae ei ddoniau darluniadol yn nodedig—prin y gallasai *Hiram* ddesgrifio adeiladaeth addurnawl y Deml gyda mwy o briodoldeb. Wedi arfer ei awen am dro yn y darluniadau prydferthaf, y mae yn ymatal yn fyrbwyll, megis pe byddai wedi ei daro gan ddychryn, wrth fyfyrio ar y trychineb aneisor a ragdybiai fyddai canlyniad ymddygiad gwrthnysig y genedl Iuddewig a 'gair sicrach y prophwydi.' Yn y dyspeidiad pwysig rhwng nwydau gwrthwynebol y meddwl, sef llawenydd a galar, y mae yn deisyf ar wrthddrychau penaf anian i ymddistewi, ac fel i gyfranogi yn ei deimladau pruddaidd. Y mae y *Canolfor*, yr *Iorddonen*, ac hyd yn nod côr chwibanog gwigoedd *Carmel* yn cael eu gosod dan waharddiad tra byddai efe yn darlunio erchylldod dialedd dynesol y Nef ar ddinas a phobl wedi eu diofrydu i ddinystr. Y mae yn darlunio nesâd y fyddin *Rufeinig* gyda chryfder Polybius, a thân Homer. Nid ydyw yn aros cyhyd ar ddychrynfeydd y pla, y rhyfel a'r newyn, a rhai o'i gydymgeiswyr, nac yn dilyn *Josephus* mor gaethiwus a llawer o honynt; ac nid ydyw fel hwy yn rhoddi diweddglo trwy son am adferiad yr Iuddewon, y Jerusalem newydd, a'r mil blynyddoedd. Wedi dilyn ei destyn hyd oni welodd 'Ddinas y Brenin mawr a mynydd ei Sancteiddrwydd' yn garnedd heb drigianydd, a'r bwystfilod ac adar ysglyfaethus yn ymgynull at eu gwledd, y mae yn awr yn diweddu ei Awdl mor fyrbwyll ag y dechreuodd hi. Nid ydym yn ystyried y byrbwylldra hwn yn fai, ond yn hytrach yn ardderchawgrwydd. Ei destyn oedd 'Dinystr Jerusalem,' a dim yn ychwaneg."

Wrth gymharu y feirniadaeth ganmoliaethus uchod â llythyr Gwallter Mechain at Dewi Wyn, yr hwn a ddyfynwyd eisoes, yr ydym, ar yr olwg gyntaf, yn canfod rhywbeth tebyg iawn i anghysondeb. Yn y feirniadaeth ni roddir ond canmoliaeth ddigymysg, ond yn y llythyr cyfeirir at amryw wallau a ystyrir yn bwysig. Pa fodd y gellir cysoni y feirniadaeth â'r llythyr? Credwn mai yr unig ffordd deg i wneyd hyny yw caniatau fod Gwallter yn dueddol i anghofio neu i esgusodi gwallau plentyn athrylith, gan mor fawr fyddai y mwynhad a brofai wrth ddarllen ei waith—diffyg sydd i raddau yn nodweddu y rhan fwyaf o'r beirniaid goreu yn mhob oes. Gan nas gall y crachfeirniad ddarganfod ond ychydig o ragoriaethau cyfansoddiad, y mae ganddo ddigon o hamdden i sylwi ar ei holl ddiffygion; tra bydd y gwir feirniad, o'r ochr arall, yn cael ei foddhau gymaint wrth ganfod dysgleirdeb haul tanllyd athrylith, fel na bydd, ar y pryd, yn gallu gweled y mân frychau a ddigwyddant anurddo ychydig ar ei wyneb. Felly yn ddiamheu y teimlai Gwallter Mechain wrth ddarllen yr Awdl ar "Ddinystr Jerusalem." Yr oedd yn rhagori cymaint ar yr Awdlau eraill oedd yn y gystadleuaeth, ac yn cynwys darnau mor benigamp, fel yr oedd y prif feirniad wedi cael ei orchfygu gymaint wrth ei ddarllen, fel na welai ynddi ddim y gellid ei ystyried "yn fai," ond yn hytrach yr oedd pob peth yn ymddangos "yn ardderchawgrwydd." Ond pan glywodd son am "ddadwrdd cenfigen," a phan aeth i feddwl y byddai llawer o "sylwi" ar yr Awdl, "a beio hefyd," pan argreffid hi, ymddengys iddo ei darllen eilwaith, gan syllu arni gyda mwy o graffder beirniadol na'r tro cyntaf; a chafodd ei bod, "er yn rhagori, ac ynddi amrai fannau cedyrn hynod," eto yn cynwys "rhai bannau lled weiniaid a chyffredin."

Cynwysa yr Awdl, i'n tyb ni, wallau pwysicach na'r rhai a nodir yn y llythyr at Dewi Wyn, er fod ei hawdwr wedi cael y fraint anarferol o gael cywiro ei gyfansoddiad ar ol iddo fod yn y gystadleuaeth. Mae yr ymadrodd "hen bau," yn yr Englyn cyntaf oll, yn dra egwan a dibwynt. Aberthir synwyr i gynghanedd fwy nag unwaith yn y trydydd englyn :—

"Af yn awr i fan eirian—golygaf
O glogwyn eglurlan,
Nes gwel'd yr holl ddinas gàn,
Y celloedd mewn ac allan."

Defnyddiwyd y gair "eirian" yn gwbl er mwyn cynghanedd, ac y mae y bardd fel pe byddai yn gweled ei gamgymeriad, ac yn ymdrechu cael ansoddair mwy priodol yn yr ail linell, a llwyddasai yn ddiau pe na buasai eisieu y terfyniad *an* i odli gyda'r llinell flaenorol. Clogwyn *eglur* a feddyliai y bardd, ac nid clogwyn ag yr oedd ei *lendid* yn eglur. Mae y llinell olaf yn fwy gwallus fyth. Pa fodd y gallai y bardd weled y celloedd *oddi mewn*, tra yn edrych ar y ddinas o ben mynydd neu "glogwyn?" Yn nghorff y deugain llinell gyntaf o'r Awdl, cyfarfyddwn ag amryw ailadroddiadau poenus. Mae y ddinas yn "oludog" yn y pumed englyn, ac y mae yn "ddinas oludog," ac yn "ddinas arianog," yn y penill dilynol. Dechreuir yr Hir a Thoddaid cyntaf drwy son am "hoff balasau" y ddinas, ac ni therfynir y penill agosaf ato heb ddweyd ei bod yn "llawn o balasau." Mae "yr hen bau" yn "sicr ei seiliau" yn yr Englyn cyntaf, yn "gref iawn" yn yr ail Englyn, ac yn "alluog" yn fuan iawn wedi hyny. Cysylltir pethau tra anmherthynasol, er mwyn cynghanedd, megys,—

"Dawnus lywiawdwyr, dinas oludog,
Ei berthawg ranau, hen byrth gorenwog."

Nid ydyw yr Awdl yn lân oddiwrth yr hyn sydd yn sicr o ddifa nerth unrhyw gyfansoddiad, sef geiriau llanw. Mae y tair llinell rigymol a ganlyn yn digwydd yn olynol yn yr Hir a Thoddaid cyntaf :—

"Muriau diadwy, O! mor odidog!
Addien serenawl ddinas arianog,
Cywrain a llawen, ceir hi'n alluog."

Yn y penill nesaf ato, cawn :—

"Lluon i'w 'nabod, llon eu wynebau."

Yr oedd angen am y geiriau "i'w 'nabod," er mwyn iddynt gynghaneddu â'r gair olaf yn y fraich. Yn y darn Cywydd dilynol, ni gawn :—

"Ac efryd yn y Gyfraith
Ddofn a gwir, *Ddeddf* enwog iaith."

Nid yw "ddeddf enwog iaith" eto yn dda i ddim ond i ffurfio cynghanedd. Diweddir y trydydd Hir a Thoddaid gyda llinell o'r fath dlotaf :—

"O! ddinas wiwlon, ddaionus, olau."

Terfynir un penill gyda'r llinell,

"Effro y sylwaf ar ei phreswylydd,"

heb fod un math o angen am dani, ond yn unig i lenwi gwagle. Ychydig yn mhellach yn mlaen, cawn y llinellau canlynol :—

"Do, rhag-draethwyd y rhwygiad i'r eithaf,
Gan Grist, ddwyfol, urddunol hardd Wiwnaf."

Mae yr olaf o'r llinellau uchod yn llanw bron i gyd; a cheir engraifft o'r un peth yn y llinellau canlynol :—

"Lladron, llofruddion yn llu afrwyddawl.
Ysant y ddinas, O! nid dyddanawl!"

Llawer a ganmolwyd ar y llinell,

"Trwst hon clyw acw'r trawstiau'n clecian!"

a diameu y bydd ambell bleidiwr gwresog i'r gynghanedd yn barod i ddweyd ein bod yn rhyfygu pan ddywedwn yn wylaidd nas gallwn yn ein byw ystyried y ddau air cyntaf o'r llinell yn ddim byd gwell na geiriau llanw.

Cynwysa yr Awdl wallau ieithyddol hefyd. Yn y trydydd Hir a Thoddaid symudir o'r trydydd i'r ail berson, ac yn ol i'r trydydd, yn rhy ddisymwth. Yn y llinell,

"Ei air gorenwog wna i'w mur grynu,"

buasem yn disgwyl cael ansoddair mwy priodol na *gorenwog*, er rhoddi cyfrif am y *crynu*. Wrth son am y meirch, dywedir :—

"Eu llygaid tanbaid bob tu
Oll tanynt yn melltenu."

Mae yn amlwg mai er mwyn cynghanedd yn unig y defnyddiwyd y gair *tanynt*. Yn y llinellau canlynol:—

"Ac o furiau y ddinas cyfeiriant
Dua'r mynyddoedd i droi am noddiant,"

defnyddir y trydydd person unig o'r prif-air *duo*, yn lle yr arddodyn *tua*, ac felly dywed y bardd beth hollol wahanol i'r hyn a feddyliai, pan y buasai yn ddigon hawdd osgoi y gwall, a gofalu am y gynghanedd hefyd, drwy ddweyd,

"Tua'r mynyddoedd er troi am noddiant,"

neu,

"Hyd i'r mynyddoedd i droi am noddiant."

Mae y llinell gyntaf hefyd yn wallus. *Oddiwrth* furiau y ddinas a olygid, ac nid *o'r* muriau. Y mae prifair yn eisieu yn yr Englyn sy'n dechreu fel hyn :—

"Aerwyr, ymbleidwyr heblaw,"—&c.

Defnyddir yr ail berson unigol, yn y modd mynegol, yn lle y ffurf anherfynol, yn y llinell a ganlyn :—

"Bonedd a gwreng yn *trengi*." (Yn lle trengu).

Buasai ambell feirniad Cymreig yn collfarnu yr Awdl oll, ar gyfrif y gwallau hyn, a'u cyffelyb; ond yr ydym ni, yn gyson â'r rheol a osodasom i lawr yn y dechreu, yn gallu mawrygu athrylith y bardd, tra yn gorfod condemnio ei wallau. Yr ydym, wedi y cyfan, yn ystyried yr Awdl yn gyfansoddiad godidog, am ei bod yn cynwys darnau o farddoniaeth o'r iawn ryw—

darnau a fyddant byw gyhyd a'n hiaith. Mae y darnau hyny yn ddigon hysbys heb i ni eu dyfynu; ond mae'n debyg mai y darn goreu yn yr holl Awdl yw yr un sy'n dechreu gyda'r llinell :—

> "Ys anwar filwyr sy yn rhyfela,"

ac yn terfynu gyda'r llinell anfarwol :—

> "Môr gwaed ar y marmor gwyn."

Nis gallwn lai nag edmygu chwaeth bur y bardd, wrth gofio ei fod yn canu ar destyn mor erchyll—testyn ag yr oedd mor anhawdd ei drafod heb fyned dros derfynau coethder. Wrth ddarllen y feirniadaeth ar destyn cadair yr Eisteddfod Genedlaethol ddiweddaf, gwelem fod un o'r ymgeiswyr wedi troseddu deddfau chwaeth yn y modd mwyaf eithafol, a hyny pan yn canu ar un o'r testynau tyneraf a phrydferthaf a fu erioed—testyn mor brydferth a hwyrnos ganaid yn y Gauaf, pan fydd lleni y tywyllwch yn gorchuddio y byd ar y naill law, a gogoniant serawg y nefoedd yn ymddangos ar y llaw arall. Dyna fel yr oedd pethau yn bod, dybygem ni, mewn cysylltiad ag alltud Patmos—y ddaear yn tywyllu a'r nefoedd yn goleuo; a gresyn oedd i neb droseddu deddfau y chwaeth buraf wrth ganu arno. Ond anhawdd iawn, yn ddiau, oedd cadw ar hyd canol llwybr chwaeth wrth ganu ar y fath gyflafan arswydus a dinystr y ddinas sanctaidd; ac yr oedd yr ymgeisydd ail oreu wedi troseddu cymaint yn y ffordd hon, fel nas gallai awdwr athrylithgar y "Drych Barddonol" gael engraifft well o ddiffyg chwaeth na'i ddyfyniad o Awdl yr ymgeisydd hwnw. Ond bu Eben yn dra llwyddianus i osgoi y gwall hwn. Yn wir, yr ydym yn credu na chynwysai ei Awdl yr un gair a allai dramgwyddo y chwaeth buraf, pe gadewid y ddwy linell ganlynol allan o honi :—

> "Bu â chig y beichiogion—frasâu gwêr
> Hyd ryw nifer o'r adar annofion!"

Mae yn dda genym feddwl, pa fodd bynag, nad ydyw bri Eben, fel bardd, yn dibynu yn gwbl nac yn benaf ar yr Awdl hon. Nid rhyw lawer o grebwyll a geir ynddi. Rhoddi bywyd barddonol yn adroddiadau hanesyddol Josephus a wneir gan mwyaf; a phan ystyriwn ëangder y testyn, rhaid i ni ddweyd fod y cyfansoddiad yn gywilyddus o fyr. Canodd Homer dros bymtheng mil o linellau meithion ar warchaead Caerdroia, er na chymerodd i'w Arwrgerdd ond oddeutu haner cant o ddyddiau y rhyfel gwaedlyd hwnw. Pa beth ynte ydoedd rhyw bedwar cant ac un ar ddeg a thriugain o linellau i drafod y "gorthrymder mawr, y fath ni bu o ddechreu y byd hyd yr awr hon, ac ni bydd chwaith?"

Sylwn yn nesaf ar yr Awdl ar "Gystuddiau, Amynedd, ac Adferiad Job," sef testyn cadeiriol Eisteddfod y Gordofigion yn Llynlleifiad, Mehefin, 1840. Y beirniaid oeddynt y Parch. E. Evans *(Ieuan Glan Geirionydd)*, ac Ellis Owen, Ysw., Cefn y Meusydd. Dyfynwn y rhan hono o'u beirniadaeth ag oedd yn dal cysylltiad ag Awdl Eben:—

"I *Zerah*, sef awdwr yr Awdl hon, y mae y Beirniaid wedi penodi anrhydedd y Gadair; ac ar y cyfansoddiad y maent yn cynyg y sylwadau canlynol:—

"Yn y llinellau cyntaf y mae yr awdwr yn rhoddi cynwys-drefn o'r holl destun—nodweddiad ei wrthddrych—ei gystuddiau, a'i adferiad. Yna y mae'r awdwr yn myned rhagddo i'w ddesgrifio ef yn y llawn fwynhad o'i fawr gyfoeth a'i lwyddiant. Mae'r rhan yma o'r gwaith yn cynwys darluniad godidog, ac yn amlygu helaethrwydd dawn ddesgrifiadol y cyfansoddydd. Mor ardderchog y mae efe yn gosod allan deleidion amrywiaethol gwlad y pendefig dwyreiniol! Braidd na feddyliem fod yr holl olygfa yn cael ei lledu ger bron ein llygaid, gan nodiannu pob gwrthddrych a ddichon wneuthur y weledfa yn ddymunol ac yn serchiadol. Yna arweinir ein sylw at y Patriarch hybarch, fel penaeth y wlad freiniol hono, yn meddiannu yr amrywiaethol fendithion oedd yn ei amgylchynu, yn ddedwydd ynddo ei hun, ac yn achos dedwyddwch i eraill. Wedi hyn y mae'r Bardd, trwy rin ei athrylith gelfyddgar, yn gwysio ger ein bronau y prif wrthddrychau perthynol i'r rhan yma o hanes y Patriarch. Mor brydferth a dyddorawl yw ei blant—mor fywiog ac ufuddgar ei liosog wasanaethyddion—mor gryfion ei ychain i aredig, a'i gamelod i gludo. Y bryniau a orchuddir â defaid, a'r asynod a branciant ar hyd y dyffrynoedd. Rhyfedd fel ag yr ymbilir âg ef oherwydd ei fawredd, y cerir ef oblegid ei gymwynasgarwch, yr anrhydeddir ef am ei uniondeb, ac yr arswydir ef oherwydd ei awdurdod, fel unbenaeth holl wlad Us.

"Wedi hyn y mae'r awdwr, gyda dirfawr fedrusrwydd a dealltwriaeth, yn gosod allan y cyfnewidiad yn amgylchiadau y pendefig. Tra y mae yn mron bob un o'r ymgeiswyr eraill wedi bod yn ofalus am fanwl adrodd y ddau ymddyddan rhwng Duw a Satan, y mae cyfansoddwr yr Awdl dan sylw yn myned heibio i'r pethau hyny yn unig gyda chrybwylliad ddarfod i'r Arglwydd weled bod yn dda roddi meddianau ac iechyd Job i awdurdod ei elyn. Yna yr amrywiol ganlyniadau o hyny a ddesgrifir yn y dull mwyaf darluniadol a chynhyrfiol. Er bod y gwaith wedi ei gyfansoddi yn ol ein rheolau mwyaf rhwymgaeth, y mae'r dull yn rhwydd a rhedegog, a meddylddrychau yr awdwr yn dryloyw ac eglurlawn. Pe bai dim a gymodai ragfarn tuag at y rheolau caethion, diau mai darllen y rhan yma o'r Awdl a wnai hyny. Mae olyniad cyflym y naill genad ar ol y llall, pob un a'i chwedl drallodus, yn cael ei drin gyda medrusrwydd ac effeithiolrwydd rhyfeddol, a chyda grymusder anhefelydd. Mae nodweddiad ei wrthddrych yn cael ei ddal allan yn gyson gan yr awdwr drwy holl ystod y trychineb a bentyrid arno, a'r amrywiol amgylchiadau cysylltiedig â'r rhan yma o'i hanes a adroddir gydag archwaeth a threfnusrwydd rhagorol, ac mewn dull gwir farddonol. Ond manwl-nodi yr amrywiol ddygwyddiadau a ddygir i mewn yma, y rhai trwy eu bod yn cael eu mynegu gyda'r fath ddeheurwydd gan yr ysgrifenydd, ydynt fel cynifer o addurniadau i'r Awdl, eto a dreuliai ormod o amser y cyfarfod, heblaw bod hyny yn afreidiol i'r Cymry, y rhai a gânt glywed a darllen y y farddoniaeth drostynt eu hunain.

"Y Beirniaid, wedi iddynt fel hyn nodi allan rai o ragoriaethau yr Awdl hon, ar yr un pryd a ystyriant yn ddyledswydd arnynt addef nad yw ychwaith yn hollol lân oddiwrth rai anafau i lychwino peth ar ei bri. Eithr ar yr achlysur presenol annymunol fyddai manylu ar y rhai hyny: y mae yn ddilys ganddynt fod gwallau y gwaith mor ychydig a dibwys mewn cymhariaeth i'w amryfaith ragoriaethau, fel nad ydynt i'r radd leiaf yn lesteiriad i'r Beirniaid restru y cyfansoddiad yn mhlith y cynyrchion barddonol penaf a ymddangosodd erioed yn y Gymraeg."

Dodwyd y feirniadaeth uchod yn mhlith yr ysgrifau rhyddieithol sydd yn y "Geirionydd," ac y mae hyny yn awgrymu mai Ieuan, ac nid ei gydfeirniad, a'i hysgrifenodd. Y mae yr ergyd lem a roddir i'r mesurau cynghaneddol hefyd yn awgrymu yr un peth; canys ysgrifenodd Ieuan yn dra nerthol yn erbyn y "mesurau caethion" yn y "Gwladgarwr." Barna rhai, pa fodd bynag, mai yn y gynghanedd y *cyfansoddodd* oreu. Dyma fel y dywed awdwr galluog y traethawd ar ei "Fuchedd a'i Weithiau Llenyddol" sydd yn nechreu y "Geirionydd,"—"Y mae yn ei Awdlau, i'n bryd ni, ar y cyfan, wedi dyfod allan yn gryfach nac yn yr un dosbarth arall o'i waith, er rhagored ydyw y lleill oll." Ond i ddychwelyd at ein pwnc, bu Ieuan yn ddigon teg, er gwaethaf ei ragfarn at y gynghanedd, i roddi canmoliaeth deilwng i fedrusrwydd Eben Fardd yn y mesurau cynghaneddol. Addefir fod "y dull" nid yn unig yn eglur a dealladwy, ond hefyd "yn rhwydd a rhedegog, a meddylddrychau yr awdwr yn dryloyw ac eglurlawn." Nid anmhriodol mynegu yma fod Eben yn un o'r cynghaneddwyr goreu. Hwyrach fod rhai yn rhagori arno mewn llyfnder a naturioldeb, ond am *nerth* y mae yn ddiguro, ac yn ogyfuwch â Dewi Wyn ei hunan. Y mae ei Awdlau mor lawn o gynghanedd, nes y cwynai un beirniad eu bod wedi eu cynghaneddu yn rhy rymus, gan ddadleu fod gormod o gynghanedd yn foddion i gelu y meddwl yn hytrach na'i rymuso a'i addurno, yr un fath ag y mae gormod o addurniadau allanol yn foddion i guddio tegwch benywaidd, yn hytrach nag i'w osod allan yn y ffordd oreu. Yr oedd Eben yn feistr yn y gynghanedd. Er rhagored cynghaneddwr ydoedd ei gydoeswr, Ieuan Glan Geirionydd, eto ni byddai ef yn gallu ymddangos yn hollol gartrefol yn y mesurau cynghaneddol; ond am Eben, yr oedd mor feistrolgar yn y gynghanedd Gymreig ag ydoedd Milton yn mesur diodl y Saeson. Rhaid ei fod hefyd yn dra hoff o'r gynghanedd, cyn y buasai yn ei defnyddio yn ei ganiadau rhyddion, megys "Cofia'r farn a fydd," "Heddyw a foru," "Y byd—dyn—a chrefydd," &c., pan nad oedd y mesurau yn ei orfodi, mewn un modd, i'w defnyddio. Mae yn wir ei fod wedi dewis y mesur rhydd i ganu ar "Yr Adgyfodiad," ac y mae yn dda genym mai felly y gwnaeth; ond pan aeth, yn mhen blynyddoedd wedi hyny, i ganu ar Eglwys henafol Clynnog Fawr, dewisodd y mesurau cynghaneddol, a gwnaeth Awdl, a da genym mai felly y bu, canys barnwn ei fod wedi dewis y mesurau mwyaf addas i'r pwnc. Yr oedd Eben, fel pob bardd gwir fawr, yn rhy eang ei feddwl i ymlynu yn wasaidd wrth unrhyw fesur neu fesurau neillduol; ond dewisai y mydr fyddai yn fwyaf cydweddol, yn ei dyb ef, ag anianawd y testyn y canai arno.

Nid ydyw yr Awdl ar Job, fel yr awgrymir yn y feirniadaeth, "yn hollol lân oddiwrth rai anafau." A pha waith dynol sydd felly? Nid ydym yn gweled y gellir ystyried y llinellau canlynol yn gywir o ran eu cynghaneddiad, er nad ydyw y sain yn anhyfryd:—

"Gwrando, a chlustfeinio fu."
"Am iddo felldithio Duw."

Darlunir y wlad doreithiog, yn yr hon y trigianai Job, fel

"Perfedd gwlad, porfeydd y glyn."

Nis gallwn ystyried "perfedd gwlad" yn ymadrodd chwaethus; ac nid arwydd o goethder ydoedd galw meibion urddasol Job yn "Hogiau." Buasai y ddwy linell ganlynol yn fwy eglur pe buasent wedi eu cyfleu yn wahanol—y gyntaf wedi ei dodi yn olaf :—

"Wrtho ef i draethu hyn
Ond ni anturiai undyn."

Y gwall pwysicaf, mewn geiriad, yn yr holl Awdl, fe allai, yw yr un a geir yn y llinellau canlynol, lle y desgrifir corwynt aruthrol:—

> "A'i ergydiad mor gadarn,
> Naddai y ddôl yn ddwy ddarn."

Nis gwyddom pa beth a barodd i'r bardd gymeryd y gair *darn* mewn ystyr fenywaidd, canys buasai y gynghanedd yr un mor gywir pe dywedasid *yn ddau ddarn*. Ond nid dyna brif wall y llinell. Y gwall a ystyriwn yn bwysig yw yr ymadrodd annaturiol *naddu yn ddau ddarn;* ac y mae y llinell yn llawer mwy annyoddefol, o gymaint a'i bod yn terfynu un o'r desgrifiadau mwyaf grymus a anadlwyd gan un bardd erioed. Yr ydym hefyd yn barnu fod gosod geiriau Job, ar ol iddo glywed adroddiadau difrifol y cenadau, ar waelod y ddalen, yn lle yn eu sefyllfa naturiol, yn ymddangos yn rhodresgar yn hytrach nag yn effeithiol. Nis gwyddom ddarfod i unrhyw fardd Cymreig lwyddo i wneyd defnydd doeth ac effeithiol o'r cyfryw ddull anarferol, oddieithr Glan Geirionydd yn ei "Wledd Belsassar."

Wedi y cyfan, yr ydym yn cytuno yn hollol â'r ganmoliaeth uchel a roddir i Awdl "Job." yn y feirniadaeth a ddyfynwyd. Er ei bod agos gymaint arall a "Dinystr Jerusalem," o ran hyd, eto y mae yn llawer glanach oddiwrth wallau, ac yn cynwys mwy o ddarnau gorchestol. Arddanghosir mwy o grebwyll ynddi, trinir y testyn yn fwy trwyadl, ac y mae y bardd yn ymddangos yn fwy meistrolgar, yn fwy hunanfeddianol, ac yn gyflawnach o adnoddau nag yr ymddengys yn "Ninystr Jerusalem." Pe buasai yr awdwr yn gadael ein byd heb gyfansoddi dim gwell na'r Awdl ar "Job," buasai ei fri yn llewyrchu yn ddysglaer iawn yn mhlith beirdd penaf ein cenedl.

Gydag awyddfryd awchus y prysurwn yn mlaen i sylwi ar brif orchestwaith bardd Clynnog—ar gyfansoddiad y gallai unrhyw genedl fod yn falch o'i arddel, sef ei Bryddest benigamp ar yr "Adgyfodiad." Anfonwyd y Bryddest hon i ymgystadlu am gadair Eisteddfod Freiniol Rhuddlan; ond ymddengys ei bod islaw neu ynte uwchlaw sylw y beirniaid dysgedig a pharchus, canys ni soniwyd gair am dani o gwbl yn y feirniadaeth! Bu rhai yn ceisio llychwino bri ei hawdwr, drwy haeru nad ydoedd yn ddim ond cyfeithiad o *Pollok's Course of Time.* Yn wir, clywsom fardd enwog yn dweyd ei bod yn cynwys cyfieithiad o "areithiau cyfain" o waith Pollok. Er mwyn cael gafael ar y gwirionedd ar y pwnc, aethom i'r drafferth o gymharu y ddau gyfansoddiad; ond methasom weled dim yn Mhryddest Eben ag oedd yn ymylu ar fod yn llen-ladrad. Mae yn wir fod Eben yn tebygu i Pollok yn ei gynllun, ac y mae yr un mor wir fod Milton yn debyg i Homer yn nghynllun ei "Goll Gwynfa." Nid ydym yn amheu nad wrth ddarllen Pollok y cafodd ein bardd yr awgrym cyntaf am gynllun dyddorol ei "Adgyfodiad." Mae peirianwaith y "*Course of Time*" yn ymddibynu yn benaf ar y dyb, fod trigolion bydoedd eraill yn cymeryd dyddordeb yn amgylchiadau ein byd ni, ac yn awyddus am glywed hanes y teulu dynol. Mae peirianwaith "Yr Adgyfodiad" yn ymddibynu ar yr un peth. Mae y ddau fardd yn cydgyfarfod ar y tir hwn, ond gwahaniaethant yn fawr yn eu dull o gario eu cynlluniau allan. Gwahaniaethant, i ddechreu, mewn *Amser.* Dewisodd Pollok gyfnod pell ar ol dydd y farn, ond "Cyfran o'r Dydd Olaf" yw yr amser a ddewisodd Eben. Y mae Pollok yn desgrifio ysbryd perffeithiedig yn cyraedd y nefoedd, o fyd pellenig, ac yn dymuno cael eglurhad ar y pethau rhyfedd a welsai ar ei daith, megys y mur tanllyd o adamant—y pryf nad yw yn marw—marwolaeth dragwyddol—uffern, a'i phreswylwyr dynol, &c. Y mae Eben hefyd yn desgrifio ysbrydion perffeithiedig o fydoedd eraill yn cyrhaedd y nefoedd, a hyny pan oedd "yn wag mewn cymhariaeth," cyn i osgordd ogoneddus y farn ddychwelyd. Yr oedd yr ysbrydion hyn, tra ar eu taith "trwy ddisathr ororau wybrenau pellenig," wedi cael aml awgrym gan eu hengyl-weinyddion am y pethau a ddigwyddent ar y ddaear, nes peri iddynt deimlo awydd am glywed mwy o hanes y teulu dynol; a phan welsant y dychweliad gogoneddus o'r farn, aeth yr awydd hwnw yn gryfach fyth, nes y dymunasant gael eglurhad a desgrifiad cyflawnach o'r digwyddiadau mawrion a gymerasant le; ac er mwyn cydsynio â'u cais cynelir cyfarfod dyddorol, yn yr hwn y traethir rhyfeddodau, trefn, a natur yr Adgyfodiad i'r "ysbrydion newydd-ddyfodol," gan sant o oes olaf y ddaear. Cyflawnir cais "ysbryd newydd-ddyfodol" Pollok drwy i ddau o feibion Paradwys ei arwain i ddeildy Bardd hynafol, yr hwn oedd yn un o hiliogaeth Adda, ac y mae y Bardd yn esbonio y golygfeydd rhyfedd a gawsai y "newydd-ddyfodiad" ar ei daith, ac yn cydsynio i draethu hanes y teulu dynol iddo ef a'i gyfeillion. Mae yn amlwg fod Eben yn llawn mor wreiddiol yn ei gynllun ag ydyw prif-feirdd gwledydd eraill, ac y mae yn fwy gwreiddiol na llawer o honynt yn ei syniadau. Mae yn anhawdd cael dau awdwr o arddull mwy gwahanol nag Eben Fardd a Pollok. Mae yr olaf yn llawer mwy syml na'r cyntaf, ac yn rhagori yn benaf yn y tyner. Y mae Eben, drachefn, yn llawer grymusach na Pollok, ac yn rhagori yn benaf yn yr aruchel. Wrth gymharu "Adgyfodiad" y naill â "*Course of Time*" y llall, methem weled y tebygolrwydd lleiaf yn yr arddull, ac mewn un man yn unig y gwelsom debygolrwydd mewn meddwl, ac yr ydym am ddyfynu y darn hwnw, a'r dernyn Seisnig hefyd, fel y caffo y darllenydd gyfle teg i farnu a ellir cyhuddo y bardd Cymreig o lên-ladrad. Dyfynwn, i ddechreu, y desgrifiad grymus o floedd yr archangel, sydd yn y Pedwerydd Llyfr :—

"Edrychai'r archangel, gan droi yn urddasol,
At bedwar ban daear, a'i ddwylaw'n estynol;
Ac yna banllefai'r fath 'floedd' gref a threiddgar,
Ag ydoedd glywadwy i holl gyrau'r ddaear!
Ewropa a glywodd o ystlys i ystlys,
O'r creig-drumau Urol i'r lewin Orynvs;
A chlywodd pell barthau'r Ynysoedd Prydeinig,
O'r Tawchfor trafnidiol i'r feisdon Atlantig;
Ac Affrig a glywodd, o grasdiroedd Ajan,
Hyd lle mae y Gambia yn gwlychu y morlan;
Cyrhaeddodd y 'ddolef' dros freisdiroedd Asia,
Atebwyd ei hadsain yn nghreig Himalaya;
A chwrel-gyfandir Awstralia a glywodd,
A thros y Tawelfor yr adsain ehedodd!
Gan dreiglo dros fanau yr Andes beneira,
Trwy ëang gyfandir mawreddus Columbia;
Pob ynys a llynges a glywsant y bloeddio:
Ni cheid man o'r ddaear lle nad oedd yn treiddio."

Fel cyferbyniad tlws i'r desgrifiad uchod, dyfynwn y llinellau canlynol :—

"Yn nhôniad darfyddol yr udgorn-chwyth seingar,
Swn miwsig gwahanol gyrhaeddai i'r ddaear—
Milfiloedd o leisiau, mewn cydsain berorol,
A pherffaith gysondeb, ond mwy lleddf a dynol,
A ddeuent yn nes-nes o'r nenol bellafion,
Ac mal y dynesynt cryfhâi eu pereidd-dôn
O'r dechreu ni chlywid ond sain bell anghroewaidd,
Ac eto yn llawn o dynerwch seintiolaidd;
Mwyhâi, wrth ddynesu, nes chwyddo'n fôr cerddgar,
O hoenus orfoledd drwy holl awyr daear!
A'r côr gogoneddus, melyslais, oedd yma,
Yn chwareu mor lonol eu pêr Aleluia!

Nid oeddynt neb amgen na dedwydd eneidiau,
Yn brysio i waered mewn uchel folianau,
I ddidranc feddianu eu cyrff adnewyddol,
Mewn annifianedig ffurf bur ac ysbrydol."

Fe allai i Eben gael gafael ar y syniad tra phrydferth uchod wrth ddarllen y llinellau canlynol o eiddo Pollok:—

"And now, descending from the bowers of heaven,
Soft airs o'er all the earth, spreading, were heard,
And Hallelujahs sweet, the harmony
Of righteous souls that came to repossess
Their long neglected bodies."

Dyry Pollok gân soniarus y Saint mewn cyferbyniad i ruddfanau y colledigion, ac nid mewn cyferbyniad i lef yr archangel, fel y gwna Eben. Yr un yw y syniad, mae'n wir, gan y ddau fardd; ond y mae Eben yn ei ddefnyddio mor wahanol i Pollok, ac yn gwneyd darlun cymaint cyflawnach ac effeithiolach o hono, fel na feddyliai neb fod yma ddim tebyg i lenladrad, ond y rhai hyny na wyddant y gwahaniaeth rhwng llen-ladrad ac efelychiad cyfreithlawn. Pe byddai i'r teulu hyn ddarllen Milton, ar ol iddynt fod yn darllen yr awduron clasurol a'r Chwedlau Paganaidd, byddent yn barod i restru y prif-fardd Seisnig yn mhlith y dosbarth mwyaf anonest yn y byd. Mae yn amlwg fod Addison yn ddyledus i Milton am y syniad yn nghylch anfarwoldeb yr enaid, ar yr hwn y sylfaenodd y desgrifiad diguro a ganfyddir yn ei "Cato;" ond nid ydym yn gwybod i undyn fod mor ynfyd a chyhuddo awdwr "Cato" o len-ladrad.

Ni fynem er dim roddi ein gair i'r darllenydd ein bod yn dyfynu y rhanau goreu o'r Bryddest ogoneddus sydd genym dan sylw. Y mae'r cyfan yn ymddangos i ni fel yr wybren, ar noson glir yn y gauaf—oll yn hardd ac oll yn ddysglaer; er fod rhai rhanau, ond odid, ychydig yn fwy llachar na rhanau eraill. Yma y canfyddwn arucheledd Eben yn uchder ei danbeidrwydd. Fflachia yn rymus ddigon mewn rhanau o "Ddinystr Jerusalem," a llysg yn fwy sicr, eang, a pharhaol yn "Job;" ond yn yr "Adgyfodiad" y llosga yn ei lawn rym, ac yr arddengys gyflawnder diysbydd ei adnoddau aruthrol. Dywedai un beirniad mai bai y Bryddest hon oedd ei bod yn rhy farddonol—ei bod fel darlun hardd heb ymylgoed *(frame)* o'i gwmpas; ac y buasai y cyfansoddiad yn arddangos mwy o amrywiaeth, ac y gallesid mwynhau ei geinion yn well, pe buasai yn cynwys ambell ddernyn lled ryddieithol, yn lle bod yn farddoniaeth danllyd i gyd; a bydd pob un a ddarlleno y gwaith yn ystyriol yn barod i addef fod llawer o wirionedd yn y sylw. Wrth amcanu dethol darnau i'w dyfynu, y mae lliaws o adranau tlysion yn ymgynyg i'n meddwl yr un pryd, nes yr ydym yn ymddyrysu mewn petrusder. Anturiwn, pa fodd bynag, ddyfynu rhan o ddesgrifiad nerthol yr awdwr o amgylchiadau cynhyrfus y dydd olaf. Nid ydym yn cofio i ni erioed ddarllen llinellau cryfach na'r rhai canlynol:—

"Uwch ben, yr oedd berw syfrdanol ordyrfau
Yn boddi diaspad can' mil o daranau,
Mal pe gwrthdarawsai holl Alpau Caergwydion!
A'r naill dros y llall yn ymddryllio yn deilchion!
Neu fal pe rhuthrasai gwrthfydoedd yr entyrch
Yn erbyn eu gilydd, mewn digllon gydymgyrch,
Nes tori'n falurion ser-adail y nefoedd,
A dymchwel ei adfail i'r hylwnc ddyfnderoedd!
Trwy leni y caddug, aruthrol oedd gweled
Y ser fel yn syrthio ar ddidro i wared;
A'r ddaear fel meddwyn yn siglo yn benrhydd,
A'i phegwn yn rhoncian hyd ddrylliog wybrenydd;
A'i holl fewn-ategion yn lleth dori'n freuol,
Gan danbaid ysgytiad o'i chant hyd ei chanol!

A'i chandryll arwyneb yn enbyd i'w gerdded
Gan annhrefn plith draphlith o ddiphwys ac abred;
Ac yma ac acw'n ddychrynllyd ymagor
I geunant, a llyncolyn, a safnrwth agendor!
O'u gosail dwfnsuddol dychlamai mynyddau,
Gan godi cyfandir ynglŷn wrth eu gwreiddiau.
Maluriwyd carcharau y gwallgof gorwyntoedd,
Yn hynt eu cynddaredd chwyrnluchient finteioedd
I dywyll ororau cythryblus yr entyrch,
Gan chwifio celeiniau yn gymysg â'r tywyrch."

Nodedig o dlysion ac awgrymiadol yw y llinellau canlynol:—

"Blaenorol fethiantwch, anffurfiaeth, a gwendid,
Gynt wnelsai'r corff dynol yn gartref pob gofid,
A wywodd yn impiad ieuenctyd ysbrydol,
A chan fywyd llyncwyd pob peth ag oedd farwol.
Unionai y cefngrwm mor hardd a golygus
A cherub ardderchog cydluniaidd a hoenus;
A thafod y mudan chwareuai mor gywrain
Ar ddifloesg hyawdledd a'r sereiph eu hunain!
Y gwyneb cystuddiol wasgarai belydrau,
Gan wrid anfarwoldeb yn lliwio y gruddiau!
Y claf ddeuai allan o'i wely-ystafell,
A iechyd tragwyddol a wisgai fel mantell."

Nodasom liaws o ddarnau eraill i'w dyfynu, a rhai o honynt, ond odid, yn rhagori ar y rhanau a ddyfynwyd eisoes; ond rhaid i ni bellach ymatal. Nid y lleiaf o ragoriaethau amrywiol ein bardd yw ei fedrusrwydd nodedig mewn gair-luniaeth *(word painting)* Gallai ffurfio geiriau cyfansawdd newyddion, gyda'r rhwyddineb mwyaf, pa bryd bynag y byddai galwad am hyny. Mor gelfyddgar a gorchestol yw y llinellau hyn:—

"A'r môr a anfonai yr eiddo i'r wyneb,
Gan dawel ymorwedd dan newydd-ddynoldeb,
Ysbrydol ddamsangiad pa un allai gynal
Mor berffaith ddiymsawdd a phalmant o risial"

Mae y gallu gair-luniol hwn yn dysgleirio yn brydferth yn "Dinystr Jerusalem," ac yn "Job," ond y mae yn llewyrchu ar bob tudalen, a bron yn mhob llinell, o'r "Adgyfodiad." Owynai un ysgrifenydd yn ddiweddar fod ystlys-ganau *(episodes)* y Bryddest hon yn rhy feithion, ac fod y cyfansoddiad, drwy hyny, yn anghyfartal—ceinciau y pren yn braffach na'i foncyff. Ni ddywedodd yr ysgrifenydd parchus hwnw pa ranau o'r gwaith a ystyriai efe yn ystlys-ganau, onite buasai yn hawdd gweled, fe allai, o ba le y tarddai ei gamsyniad.

Ni phetruswn ddweyd mai y Bryddest hon ar yr "Adgyfodiad" yw campwaith bywyd Eben Fardd. Mae yn arddangos mwy o grebwyll, a mwy o nerth ac arucheledd, mewn meddwl ac arddull, nag a arddanghosir gan ei holl gyfansoddiadau eraill gyda'u gilydd. Diamheu y bydd un dosbarth o'n beirdd yn barod i ryfeddu at ein hanwybodaeth, oblegid i ni anturio dweyd yr hyn sydd mor wahanol i'w tyb hwy; ond credwn y cawn bob beirniad goleuedig ac ystyrbwyll o'n plaid, ac y bydd y cyhoedd, mewn oesau dyfodol, yn gosod sêl eu cymeradwyaeth ar yr hyn a ddywedasom.

Yr oedd awen bardd Clynnog, yn ei "Adgyfodiad," fel haul mawreddog wedi cyrhaedd entrych nen. Machludo yr oedd byth wedi hyny; ond machludo i godi yn ddysgleiriach eilwaith yn ffurfafen anllygredig y "wlad well." Nid ydyw ei Awdl Gadeiriol ar "Frwydr Maes Bosworth" yn deilwng i'w chymharu hyd yn nod â "Dinystr Jerusalem," er fod ei chynghaneddion yn nodedig o rymus a chywrain, ac er ei bod yn cynwys darnau teilwng o'i hawdwr yn ei ddyddiau goreu. Gellir dweyd yr un peth am yr Awdl ar "Galfaria," a ymddanghosodd yn y "Traethodydd" rai blynyddau yn ol. Ryw gymaint o amser cyn i Eisteddfod Llangollen gymeryd lle, bwriedid cynal Eisteddfod Genedlaethol yn Nolgellau. Testyn y gadair ydoedd "Y Croeshoeliad," a'r testyn hwn a achlysurodd gyfansoddiad yr Awdl dan sylw; ond gan na chymerodd yr Eisteddfod byth le, cyhoeddwyd yr Awdl yn y "Traethodydd," dan y penawd "Calfaria." Mwy annheilwng fyth o awen dywysogaidd bardd Clynnog yw ei Bryddest ar "Afaon, Bardd Anian," er fod ganddi ei cheinion. Ymddanghosodd y gân hon hefyd yn y "Traethodydd." Awdl fach dlos, pa fodd bynag, yw yr Awdl ar Adgyweiriad Eglwys Clynnog. Y mae rhyw swyn henafol a chysegredig yn rhedeg drwyddi, a chynwysa rai cyffyrddiadau digon tyner i hollti y galon galetaf. Gyda golwg ar ei ddarnau achlysurol eraill, rhaid addef fod llawer o honynt yn lled ddiyni, tra y mae rhai—megys "Y nos hon y gofynant dy enaid," a "Phaham y dirmyga yr annuwiol Dduw?"—yn dra theilwng o'r prif-fardd. Er na byddai yn rhyw ffodus iawn, yn gyffredin, pan yn canu un Englyn yn unig ar destyn, eto fe'i cawn, ar rai prydiau, yn dra llwyddianus. Beddargraff nodedig o dlws yw yr Englyn canlynol, a gyfansoddwyd i'w ddodi ar fedd y diweddar David Roberts Pughe, Ysw., o Goch y Bug:—

"Aeth yn glaf—a thyna glo—ar y byd,
I'r bedd bu raid cilio;
Ein coffhad er hyn caiff o,
Gwr da oedd—gair da iddo."

Ni bydd Tennyson, meddir, byth yn ysgrifenu rhyddiaeth; ond gofala am ymddangos o flaen y cyhoedd bob amser yn ei wisg farddol. Ond ysgrifenodd Eben lawer o ryddiaeth o bryd i bryd; ac yr oedd yn ysgrifenwr Cymraeg tra medrus ac urddasol, er y cwyna rhai nad yw yr iaith mor rwydd a naturiol ag ydyw yn ei farddoniaeth. Nis gallwn ei ganmol fel cyfieithydd. Lled anystwyth, ar y cyfan, yw "Addysg Chambers i'r Bobl;" ac yr ydym wedi sylwi yn ddiweddar mai nid y dynion mwyaf eu hathrylith, yn gyffredin, yw y cyfleithwyr goreu. Tywysog y cyfieithwyr yn mhlith y beirdd Seisnig yw Pope, ond nid yw, mewn un modd, yn dywysog y beirdd mewn crebwyll a darfelydd. Alun, fe allai, yw y goreu fel cyfleithydd yn mhlith beirdd Cymru, ond y mae genym feirdd sydd yn sefyll mewn safle uwch. Nid oes un awdwr yn ysgrifenu yr iaith Gymraeg yn fwy grymus, ac yn fwy cywir o ran priod-ddull, nag awdwr athrylithgar y "Bardd Cwsg," ac anhawdd meddwl am undyn yn meddu dychymyg fwy gwreiddiol ac hedegog; ond anystwyth ddigon yw ei gyfleithiad o "Reol Buchedd Sanctaidd."

Yn marwolaeth Eben, collodd ein gwlad un o'r beirniaid llenyddol goreu. Os oedd ei awen yn gwanhau yn ei hen ddyddiau, yr oedd ei farn yn dal yn gref a chywir, ac yn addfedu o hyd. Drwg genym orfod dweyd fod sefyllfa beirniadaeth yn dra isel yn ein plith fel cenedl. Rhaid i ddyn sefydlu ei gymeriad, fel cyfreithiwr galluog, cyn y caiff ei ddychafu i orsedd barn yn y llys gwladol; ond yn Nghyfarfodydd Llenyddol a mân Eisteddfodau ein gwlad, y dyddiau hyn, caiff unrhyw ddyn fod yn feirniad, ond iddo feddu digon o haerllugrwydd a digywilydd-dra; a mynych y canfyddir dynion yn traddodi barn ddoctoraidd ar gynyrchion eu cydwladwyr, pan na allant hwy eu hunain ysgrifenu dim byd gwerth ei gyhoeddi. Y mae geiriau gwawdlym Byron yn para yn gywir eto, mewn lluaws o engreifftiau:—

"A man must serve his time to every trade
Save censure, critics all are ready made."

Nid ydym am haeru y rhaid i ddyn fod yn alluog i gyfansoddi yr hyn a farna. Prif allu y beirniad yw *chwaeth;* ond nid yr un peth yw chwaeth ac athrylith. Y mae athrylith yn cynyrchu, ac y mae chwaeth yn barnu yr hyn a gynyrchwyd. Y mae llygad chwaeth, fel y sylwa Hazlitt, yn adlewyrchu argraffiadau athrylith, yr un fath ag y mae drych cywir yn adlewyrchu gwrthddrychau natur, yn eu holl burdeb a'u gogoniant; neu fel porth dur yn gwynebu yr haul, yr hwn sydd nid yn unig yn *derbyn* ei ddelw a'i wres, ond hefyd yn eu dychwelyd. Gall dyn feddu chwaeth uchel, heb fod ganddo fawr ddim o athrylith; ond nis gellir cael athrylith ar wahan oddiwrth chwaeth. Y mae rheol Pope, gan hyny, yn gywir, fel rheol gyffredinol, pan y dywed yn ei *Essay on Criticism*, mai y personau hyny sydd yn alluog i ragori fel cyfansoddwyr eu hunain, yw y dynion cymhwys i addysgu neu i farnu eraill:—

> "Let such teach others who themselves excel,
> And censure freely who have written well."

Yr oedd Eben yn feirniad o'r iawn ryw. Yr oedd y ddau gymhwysder mawr yn cydgyfarfod ynddo, sef gallu i wahaniaethu rhwng y gwych a'r gwael, a digon o uniondeb meddwl i weithredu yn ol argyhoeddiad ei farn. Dywedir am un Arglwydd Brif Farnwr yn Lloegr, na byddai byth yn gwneuthur camgymeriad mewn *barn*, ond bob tro y cynygiai roddi rheswm dros ei farn, byddai yn sicr o fod yn anghywir. Yr ydym yn credu y gellir dweyd yr un peth am rai o brif feirniaid llenyddol Cymru. Bydd eu dyfarniad yn gywir braidd bob amser, a bydd eu beirniadaeth braidd bob amser yn anghywir; a diamheu fod hyn wedi achlysuro llawer brwydr lenyddol mewn cysylltiad a'n Heisteddfodau. Os gwel yr ymgeisydd aflwyddianus fod y sylwadau a wneir ar ei waith yn anghywir, creda yn y fan fod camwri enbyd wedi cael ei gyflawni; heb ystyried am foment fod yn bosibl i ddyfarniad fod yn eithaf teg, er i'r feirniadaeth, fydd yn cymeradwyo y dyfarniad hyny, fod yn eithaf cyfeiliornus. Ond gallwn ddweyd am Eben, yr arferai ddyfarnu yn onest a chyflawn, a beirniadu yn dra chywir yr un pryd. Nid yn unig gallai ddweyd pwy fyddai y goreu, ond gallai ddweyd paham y byddai yn oreu, a phaham y byddai yr ymgeiswyr eraill yn colli y dydd. Er nad oedd ganddo ond meddwl bach iawn am ei alluoedd ei hun, eto daliai at ei farn yn ddiysgog, pan gredai fod achos cyfiawnder yn gofyn am hyny. Felly y gwnaeth yn Eisteddfod fythgofiadwy Aberffraw. Dywedir am Longinus, fod ei feirniadaeth ef ei hun yn engraifft odidog o'r arucheledd a glodforai yn eraill; a gellir dweyd yr un peth yn ddiau am Eben. Pan yn darllen ei feirniadaeth orchestol ar destyn Cadair Aberffraw, nis gwyddom pa un i edmygu fwyaf, ai cywirdeb ei farn, neu y dull athrylithgar y mynega ei farn. Er fod y feirniadaeth hon wedi ei hysgrifenu yn yr iaith Seisnig, ac er fod ei hawdwr yn ddyledus i'w ymdrechion personol ei hun, braidd yn gwbl, am ei wybodaeth o'r iaith hono, eto ni phetruswn ddweyd mai anaml y ceir Cymro yn gallu ysgrifenu cystal Saesoneg ag a geir yn yr ysgrif alluog hon. Yr oedd ein bardd wedi llwyddo i enill y fath sefyllfa uchel, a'r fath ddylanwad mawr fel beirniad, nes yr oedd ei air yn ddeddf yn mhlith ein beirdd a'n llenorion. Nid ydym am ddweyd ei fod yn gallu boddhau pawb bob amser; canys y mae hyny yn gamp rhy uchel i undyn byth allu ei chyflawni yn y fuchedd hon. Ond os byddai Eben, fel pob beirniad Cymreig arall, yn cael ei senu yn annghyfiawn ambell dro gan ddosbarth trystiog y "cam," byddai yn llwyddo bob amser i enill cymeradwyaeth gyffredinol ei gydgenedl fel beirniad galluog a diduedd.

Un o nodweddion y dyn gwir athrylithgar yw, ei fod yn awyddus i gefnogi athrylith yn eraill. Cyn gynted ag y gwel fachgen ieuanc yn ceisio rhagori, estyna bob cynorthwy iddo gyda'r sirioldeb mwyaf. Rhaid i ni addef, gyda galar, nad yw y duedd ddymunol hon yn nodweddu pawb o'n llenorion; ond yr oedd i'w chael mewn cyflawnder yn mhrif-fardd Clynnog, fel y gŵyr llawer bardd a llenor yn eithaf da. Mae yn wir y byddai yn gofalu yn ei feirniadaethau am nodi allan ddiffygion cyfansoddiad, yn gystal a'i ragoriaethau; ond byddai yn gwneud hyny bob amser mewn dull boneddigaidd ac addfwyn, gan ddangos mai ei amcan fyddai lleshau y person, ac nid ei ddigaloni. Er fod llawer blwyddyn wedi dianc i dragwyddoldeb, er pan dderbyniasom lythyr oddiwrtho am y tro cyntaf erioed, nid ydym eto wedi anghofio y fath gysur a brofasom wrth ei ddarllen. Yn gyson â'i hynawsedd arferol, dywedai ei fod yn llawenychu yn ein llwyddiant llenyddol, ac anogai ni yn y modd tirionaf i fyned rhagom, gan dystio y disgwyliai yn hyderus ein gweled ryw ddydd yn "un o brif golofnau ein hiaith a'n llenyddiaeth." Yr oedd llythyr o'r fath, oddiwrth Eben Fardd, fel llais o fyd arall, i'n calonogi ar ein gyrfa lenyddol.

Ond fe fu y tirionaf Eben farw! Ni ddengys angau ffafr i rinwedd nac i athrylith, er fod "brenhin y dychryniadau" yn troi yn borthor gogoniant i blentyn Duw; a hyfryd i'n prif-fardd, ar ol cael ei guro yn nhrigfa dreigiau a'i doi megys â chysgod angau, a hyny cyn iddo wynebu y glyn tywyll ei hunan—hyfryd i'w enaid addfwyn, meddwn, oedd cyrhaedd "porthladdoedd prydferth" y Jerusalem nefol, lle mae cystudd a galar yn ffoi ymaith, a'r trigolion gwynfydedig yn goddiweddyd llawenydd a hyfrydwch diderfyn bob amser. Derbyniasom y llythyr canlynol oddiwrtho, pan oedd yn nghanol ei dywydd garw yn y byd hwn, a bwriadem ei ddodi yn ei le priodol yn y rhan gyntaf o'r traethawd; ond gan fod ynddo rai cyfeiriadau ffafriol atom ni, barnasom mai gwell oedd peidio ei gyhoeddi o gwbl. Ar ol meddwl eilwaith am y peth, ac wrth ystyried fod y llythyr yn bwysig, yn ei gysylltiad â'r bardd, oherwydd ei fod yn amlygu rhyw gymaint o'i brofiad duwiol mewn profedigaethau chwerwon, tueddir ni i gredu, ar y cyfan, mai ein dyledswydd yw ei gyhoeddi. Fe'i dyfynwn yn hollol fel y cafodd ei ysgrifenu:—

"Clynnog Fawr,

"Garedig Syr,— 17 Decr., 1858.

"Yr wyf yn dyledus gydnabod eich Llythyr o'r 27 Tach. diweddaf, gan ddiolch yn ddiffuant i chwi am eich cydymdeimlad cyfeillgar â mi yn gystal mewn adfyd a hawddfyd.

"Nid oes i'w ddisgwyl yn y byd hwn ond 'cyfnewidiau,' felly y cwynai *Job*,—'cyfnewidiau a rhyfel sydd i'm herbyn,' medd efe; a mawr fyddai gallu ymddwyn yng ngwyneb y cwbl, fel y darfu iddo ef, i ryw fesur.

"Mae yn amlwg eich bod yn myned rhagoch yn ardderchog fel *Bardd*: a da genyf weled Beirdd o'r iawn ryw yn amlhau, y rhai y byddo crefydd a'i rhwymedigaethau yn gysegredig yn eu golwg, a'r rhai na byddo yn hoff ganddynt ymarfer ag enllib a 'gogan air;' byddaf yn gweled eich Gwaith a'ch arfer chwi yn dwyn arnynt nodau hawddgar Bardd Cristionogol a boneddigaidd. Dymunaf i chwi bob llwydd ac enwogrwydd.

"Yr eiddoch yn gywir,
"E. Thomas."

Soniwyd cryn lawer am wneuthur tysteb genedlaethol i Eben Fardd yn ei hen ddyddiau, ar gyfrif y gwasanaeth mawr a wnaethai i lenyddiaeth ei wlad, ac y mae yn warth i ni fel cenedl fod y symudiad wedi darfod mewn "son" yn unig, yn lle cael ei gario allan gyda brwdfrydedd ac egni o'r mwyaf. Buasai cyflwyno tysteb iddo yn ei fywyd yn llawer gwell, yn ddiau, na chasglu arian at gael cof-golofn iddo ar ol ei farw—er mor deilwng ydyw amcan felly. Gallasai bardd Clynnog wneud yn burion heb gof-golofn, gan ei fod wedi codi cof-golofn annhraethol well yn ystod ei fywyd, er mai nid hyny oedd ei amcan; cof-golofn fydd ar gael tra clywir son am "Gymru, Cymro, a Chymraeg." Mae yn anmhosibl mynegu pa faint o ddaioni a wnaeth i'w wlad fel dyn cyhoeddus; ac i goroni y cyfan, gellir dweyd yn ddibetrus, yn ei eiriau ef ei hun am arall, fod ei waith a'i fywyd "yn dwyn arnynt nodau hawddgar Bardd Cristionogol a boneddigaidd." Gellir dywedyd am dano, fel y dywedwyd am Addison o'i flaen, na buasai raid iddo wrth farw ddymuno dileu yr un linell a ysgrifenodd yn ystod ei fywyd. Parhaed beirdd a llenorion ein gwlad i edmygu ei gymeriad dysglaer, gan benderfynu dilyn ei esiampl bur, fel y byddo eu buchedd yn gysur iddynt hwy eu hunain, yn fendith i'w cyd-ddynion, ac yn addurn i'w gwlad.

"GWYNEDDWR,"
Sef Mr. R. Ffoulkes Edwards (*Risiart Ddu o Wynedd*).

* * *

IOAN YN YNYS PATMOS.

Sef Awdl ar ddull Drama, gan "Baracel," sef Mr. R. Foulkes Edwards (Risiart Ddu o Wynedd.)

Awdl Gadeiriol yn Eisteddfod Genedlaethol Llandudno, 1864.

AT Y DARLLENYDD.

Ar ol darllen mwy na mwy o esboniadau ar Lyfr y Datguddiad, yr oeddwn yn eu cael mor groes i'w gilydd, fel nad oeddwn rhyw lawer doethach ar ol eu darllen nag oeddwn cyn hyny; ac yr oedd y rhan fwyaf o lawer o'r awdwyr a ddarllenais yn esbonio y bryddest aruchel hon fel pe buasent heb erioed ddychymygu mai barddoniaeth ydoedd, neu fel pe buasent am ddwyn y darllenydd o'i amryfusedd drwy ddangos iddo mai rhyddiaeth syml, ac nid yr hyn a dybiai efe yn farddoniaeth o'r radd uchaf, ydoedd Llyfr y Datguddiad. Yn ngwyneb hyn penderfynais gymeryd y llyfr yn gwbl fel yr oedd, yn annibynol ar yr holl esboniadau lluosog ac amrywiol a ysgrifenwyd arno o bryd i bryd.

Y mae hanes Ioan yn Ynys Patmos yn dra thywyll ac ansicr. Ymddengys, pa fodd bynag, mai y farn fwyaf gyffredin ydyw, i Ioan gael ei alltudio i Ynys Patmos drwy orchymyn Domitian, tua diwedd teyrnasiad yr ymerawdwr erlidgar hwnw; iddo gael ei ollwng yn rhydd yn nechreu teyrnasiad yr ymerawdwr dilynol, sef Nerva, ac iddo dreulio gweddill ei oes yn Ephesus. Dywed hen hanesion eglwysig y gorfodid ef i weithio yn y mwngloddiau, er ei fod ar y pryd mewn oedran mawr, ac, o ganlyniad, yn dra egwan a nychlyd. Mynegir gan draddodiad ddarfod iddo dderbyn ac ysgrifenu y Datguddiad mewn ogof yn yr ynys. Cymerir yn ganiataol yn y cyfansoddiad dilynol fod y mynegiadau uchod yn gywir.

Mewn perthynas i ffurf y cyfansoddiad, yr oedd tri pheth yn fy nhueddu i wneyd defnydd o'r dull dramayddol. Yn gyntaf, am y byddai awdl ar ddull Drama yn beth newydd yn y Gymraeg. Nid wyf yn gwybod ond am un Ddrama gyflawn yn ein hiaith, ac ysgrifenwyd hono yn y mesurau rhyddion. Yn ail, tueddwyd fi i fabwysiadu y dull hwn, oherwydd nad ydyw yn ddull *an*-Nghymreigaidd; nid ydyw, fel neillduolion mydraeth, yn perthyn i ryw genedl neu genedloedd yn unig; ond yn sylfaenedig ar egwyddorion sy'n gyffredin i'r natur ddynol yn mhob gwlad ac oes. Os nad oes genym ond un Ddrama gyflawn yn ein hiaith, y mae genym ddigon o farddoniaeth dramayddol. Fe'i ceir ar fesur rhydd mewn cyflawnder yn ngwaith Twm o'r Nant, ac ar y mesur cynghaneddol yn ngwaith D. ab Gwilym, a hen feirdd eraill. Ond y trydydd rheswm, a'r rheswm cryfaf, a'm cymhellodd i fabwysiadu y dull ddramayddol ydoedd, am y tybiwn fod y ffurf hon yn fwy cydweddol nag un ffurf arall â chân ddyrchafedig Ioan. Er fod llawer o ddadleu wedi bod mewn perthynas i'r dosparth o farddoniaeth y perthynai Llyfr y Datguddiad iddo, eto barnai awdwyr tra galluog ei fod fel cyfansoddiad yn perthyn mwy i'r dosparth dramayddol nag i un dosparth arall.

Wrth ddyfynu rhanau o'r Datguddiad, dilynais y drefn Ysgrythyrol, heblaw mewn rhai eithriadau, lle y bernais mai doethach oedd newid ychydig ar y cyflead, tra yn gofalu hyd y gallwn am beidio cyfnewid y syniadau.

Dechreuais gyfansoddi yr awdl gan deimlo yn awyddus i ysgrifenu cyfansoddiad ag a allai gael ei ystyried yn deilwng o gael ei wobrwyo â phrif anrhydedd barddol fy nghenedl, sef Cadair yr Eisteddfod Genedlaethol. Ond wedi i mi ysgrifenu oddeutu cant o linellau, ymgollodd y teimlad uchelfrydig hwnw mewn teimlad arall nas gallaf ei ddesgrifio. Teimlwn fel un yn edrych ar deml ddisglaer a gogoneddus, a thybiwn fy mod, dan ddylanwad y teimlad perlewygol hwnw, yn adeiladu tŵr bychan a syml o ben yr hwn y gallwn gael cipdrem hyfryd ar furiau aur a phinaclau perlawg y deml fawreddog, yr hon a ddisgleiriai yn anwyl ger fy mron dan belydrau digrëedig Haul Cyfiawnder; ac mor deg oedd yr olygfa nes y'm gorfodid ambell dro i syrthio fel y pedwar henuriad ar hugain ger bron yr orseddfainc wen fawr, gan addoli yr Hwn sydd yn eistedd arni.

Os bydd i'r Awdl ganlynol fod yn foddion, dan fendith Duw, i gynorthwyo fy nghydgenedl, yn y radd leiaf, i weled mawredd amyneddgar a thawel arwr cystuddiedig Patmos, ac i weled ardderchogrwydd diguro a gwerth anmhrisiadwy "Datguddiad Iesu Grist," bydd wedi cyrhaedd amcan llawer uwch nag enill cadair farddol Cymru yn Eisteddfod Llandudno, er cymaint anrhydedd fyddai hyny ; a byddaf finau wedi fy nghyflawn wobrwyo.

Mehefin 20*fed*, 1864. YR AWDWR.

IOAN YN YNYS PATMOS.

"*Mortals that would follow me,*
Love Virtue, she alone is free,
She can teach you how to climb
Higher than the sphery chime;
Or if Virtue feeble were,
Heav'n itself would stoop to her."
MILTON.

RHAGARAWD.

A oes blaned ysblenydd,
Draw ar daith hyd oror dydd,
Mor hardd, wrth roi mawr urddas,
O'i bron loew, i'r wybren las,
A'r hwn geid fel seren gu
Ryw nos yn wybren Iesu—
Yr Eglwys—tra pheryglon
Am syflyd ei fryd a'i fron?
Nis gallai terfysg hyllig,
A chawod oer och a dig;
Neu lu llawn cymylau llid
Yn llifo gan hyll ofid;
Guddiaw dysglaer agweddion
A rhin hardd y seren hon.

Na! yr oedd goleuni'r haul
Ddyrydd i'r nefoedd araul
Gu lewyrch, wedi gloewi
Yn dra hardd ei phelydr hi,
Mal na cheid amleni chwai
Na chaddug a'i gorchuddiai.

Ei golau—tra'n gwau drwy'r gwyll,
Döai ein daiar dywyll—
Wnai i isel ynysig
Dylawd iawn, fel adail dig,

Fyned yn un o fanau—hynotaf
Natur a'i chroniclau;
Ymlaen ar gof miliynau—caiff Patmos
Hir, hir aros yn mhlith claer ororau:

Hi erys yn gu oror
Yn nheg wên seren lwys Iôr.

Ac os hoff oedd y deuddeg ser—a geid
O gylch Haul Cyflawnder,
Onid hon, â'i gwawl tyner,—oedd nesaf
I wyneb gloewaf ein Bywiog Leuer?

Yn ei rhawd taenu'r ydoedd—oleuni
Cain lenyrch y nefoedd,
Ar ein byd, a hyfryd oedd
Ei gwên i barthau gannoedd;

A'i gwawl clir a hir barha—
Ein daiar ni adawa
Hyd ddydd barn—hyd ddydd y bo
Ei gwedd yn llwyr ymguddio
Yn nhirf belydrau dirfawr
Rhyw olau mwy—yr Haul Mawr!

GOLYGFA I.

Ynys Patmos—Ioan yn dychwelyd yn mrig yr hwyr o'r gloddfa, lle yr ymdrechid ei orfodi i weithio ar y Sabbath, ac yn cyfeirio ei gamrau yn llesg tua'r ogof y trigai ynddi.

IOAN.

Dros Batmos y nos sy'n awr
Yn lledu lleni llwydwawr.
Y moelydd llwm a wylant,
Neu yn y niwl huno wnant;

Ar gil y ceir y gwawl càn,
A thywyllwch ddaeth allan,
Er hynaws doi truenus dir,
Truenus gan haint yr anwir:
Gwlad caethion, blinion gan bla,
O'm golwg a ymgilia;
A cheir agwedd ei chreigiau
Yn mhob llun yn ymbellhau.
Prysuraf, ac âf i gôl
Y bwthyn annobeithiol
A geir, nid gan drugaredd
Blin ddynion gwylltion eu gwedd,

Ond gan graig—y graig a rydd—ei nodded
Defnyddiol im' beunydd;
Ond calon dynion un dydd
Nis gŷr ond poenus gerydd.

Dros y dwr, â dyrys daith,
E lama'r meddwl ymaith,
I syllu ar y llu llon
O swynion brofais unwaith.

O, frodyr! cofio'r ydwyf,
Lle bynag, bynag y b'wyf,
Am danoch, ond Och! nis daw
Cam neb o'r cwmni heibiaw:

Ni chaiff air na chôf-arwydd
O'ch cur, eich llafur, na'ch llwydd.
Phylip a'i orhoff olwg!
Fe'i gwelaf er gwaethaf gwg;
A thrwy ddrych ceinwych y co',
Mor deg yw fy mrawd Iago;
Yn ei dro daw Andreas,
A'i wedd hyf yn gryf mewn gras;

A Phetr ddewr, dewr a da—
Ai tybed nad ateba?
Na! ni ddaw i mi'n nydd och
Hanes yr un o honoch;
I dranc merthyrdod a droes
Arch-yni mawr eich einioes.

Ond dedwydd hynod ydych
Fry'n y nef, heb fraw na nych.

Minau sydd beunydd yn bod—mal o dan
Gwmwl dig y Duwdod;
Yn ddyddiawl anhaeddawl nôd
Gan erfawr wg annorfod.

O gyraedd pob rhagorion—ac i wlad
Greigiog, lom, echryslon,
O olwg fy anwylion,
A myrdd gwaeth, ysywaeth sôn.

O faes fy llafur, a fu
Yn faes mawrhau fy Iesu,
Ydwyf yn ysgaredig
I'r maes sy' dan ormes dig.

Ow! Ephesus hoffusawl—O! ei saint
Nodau'm serch beunyddiawl,
A'i dynion anghrediniawl,—ni chaf fi
I chwi gyhoeddi y Gair tragwyddawl.

Ond er henaint, yn druanwedd,—gweithiaf
Yn gaeth ddiymgeledd;
A'm gwobr erchylldrom yw gwedd
A geiriau di-drugaredd.

Y sanctaidd ddydd, dydd y dyddiau,—y dydd
Y daeth Crist o'i rwymau,
Ni wna hwn ddim ysgafnhau—fy nhrallod,
Ond daw yn gawod o donog waeau.

Mewn cur, mewn llafur a llwch,
Anurddo gwên ei harddwch
Wneir gan y rhai geir yn gaeth,
Yn fud dan dost orfodaeth
Eu rheolwyr tra chreulon,
Na fawrhant ddeddfau yr Iôn—

A chadwant mewn pechodau—eu hysig
Gaethweision drwy'r dyddiau;
A mynent wneyd i minau—roi sarhad
Ar nodweddiad y goreu o'n dyddiau.

Heddyw, heb anufuddhau,
Derbyniais eu dirboenau;
A'u diriaid ŵg drwy y dydd
A brofais yn bur ufudd:
Ond ufudd i wneyd ofer
Neu wael iawn waith ar wyl Nêr,
Ni bum—ni byddaf, tra bo
Y bywyd hwn heb wywo.

Hen iawn wyf, a than glwyfau,—mawr yw'm nych,
A mynych fy mhoenau;
Tra'n gruddfan dan erch donau,—tymhestloedd,
A rhyw fydoedd o dramawr ofidiau.

Ond taraned trueni,—ni syrthiaf
Yn swrth dan fy nghyni;
Ond rhoi clod o'r caledi
I enw fy Iôr a wnaf fi.

Os heb alar fy ysbeilio—a wnant
O ddydd fy Nuw, eto
Mi honaf yma heno—ran o'r wyl
A'i gwenau anwyl, tra'u gwg yn huno.

Drwy ras di-drai, yr Iesu,
O caf ei gymundeb cu,
Drŷ y nos druenusawl
A'i deg wedd yn odidog wawl.

Efe ar hyn a fawrhaf—
Ar ddeulin yr addolaf.
Ysbryd yr hyfryd ddydd hwn
A fyn, er gwaethaf anwn,
Daenu ei bur edyn heb baid
Yn fwyn, fwyn dros fy enaid.

Y mawr Iesu ! pa mor isel—y bu
Dan ein baich yn dawel ;
I ddwyn "pwy bynag a ddel"
O'i fawr och i fri uchel.

Bychan iawn yw'r baich yn wir
A gaf bob dydd, pan gofir

Am fynych, fynych ruddfanau—yr Oen,
Sef Prynwr eneidiau ;
Felused cofio'i loesau ;—pob ryw bwn
Yma newidiwn am falm eneidiau.

O ! dda Iesu, pan oedd isod,
Yn mysg dynolryw'n byw a bod,
Mor anwyl bob egwyl oedd—
Cywir dad cariad ydoedd !
A dyddan ydyw addef
Mai'r un bob tymmor yw Ef ;
Yr un yn awr a'r awr y rhoes,
I wared dyn, ei brid einioes.

O ! na chawn o'm nych heno—er mwyniant
Roi 'mhen i orphwyso
Ar y fron dyner hono—megys gynt,
Heb un helynt, na neb yn wylo.

Ond odid nas dywedai
Gyfrinach a gyfranai
Lawenydd pur adlonai
Y truan gwan a gwynai;
Ac hwyrach yr agorai
Dywyllwch, nes y deilliai
Dyfodiant fel sant i'w sedd—
A'i agwedd cudd amlygai.

Hwyrach fod hyfryd oriau
O'n hirnos oer yn nesâu:

Y dygir storm erledigaeth—yn ŵyl
Dawelwch Crist'nogaeth;
Y chwal dorau caerau caeth,
A grym ysawl gormesiaeth.

Rhaid y bydd, ryw ddydd i dd'od—fawr elw
I'w farwolaeth hyglod:—
Ond beth, O! pa beth sy'n bod?
Fy anian fedd nwyf hynod!

Ai'n y corff ar hyn y caf
Fy hun! I bwy gofynaf?

O herwydd y daearol—ymguddia
O'm gŵydd yn y nefol;
Nid wyf yn gwel'd ond dwyfol
Luniau cu yn mlaen ac ol.

LLEF FAWR (fel llais udgorn).

Awdwr diddechreu ydwyf,
Diddiwedd ryfedd Ior wyf.
Yr hwn a weli mawrhâ—
Yn fanwl ysgrifena;
Ac yna'n union anfona—y rhol,
O les oesol, i saith eglwys Asia.

IOAN (ar ol troi i edrych pwy a lefarasai.)
Yn nghanol tanbeidiol bau
Y breiniol ganwyllbrenau,
O! pwy yw y gwymp ei wedd,
A'i laeswisg oll mor lwyswedd?

Gwregys aur, coethaur, sy'n cau,
Wych frenin, gylch ei fronau;
Eirian wallt fel eiry'n wyn
Acw leuera'i ben claerwyn;
Ei fflwch olygon fflachian'—
Y mae eu dull fel fflam dân;
Erys cain danbeidrwydd pres coeth
Eresbûr, mewn ffwrn eiriasboeth,
Ar ei draed; a'i eiriau oedd
Fel swn llif afrif ddyfroedd;
O'i law gu, fel ser gloew gant,
Saith seren wen dywynant;
I faes o'i ofnadwy fin
Dyfod y mae cledd deufin;
A'i rodfawr wyneb prydferth
Fel ein haul, pan fo lawn nerth.

A raid mai'm Prynwr ydyw?
Mae'n debyg, debyg on'd yw?

Ond O! fawredd sy'n diferu—o'i wedd—
Ei wawr sy'n fy nallu;
O! fy Nêr, gwna ceinder cu
Ei agwedd fy ngorchfygu.
(Yn syrthio fel marw wrth ei draed.)

CRIST (gan osod ei law ddeheu arno.)
A garaf wyt—ymgryfha
Yn gefnog, ac nac ofna;
Y cyntaf a'r olaf Ri,
Yn wylaidd iawn, a weli.

Wyf yr hwn fu farw unwaith,
I ddwyn myrdd o waeon maith;
Weithian heb groes, na gloes, neu glwyf,
I waredu byw yr ydwyf;
Ac yn wir, tra gwelir gwawl,
A gwedd y Tad tragwyddawl,
Byw a fyddaf, heb feddu
Terfyniad i'm galwad gu.

Agoriadau llygredig
Wlad tranc, lle'n dawel y trig
Tô ar dô o deulu dyn,
Yn dyrfa fawr ddiderfyn;

Neu gry' odiaeth agoriadau—a geir
Yn agoryd clöau
Holl byrth cadarnddull y bau—dragwyddol,
Ac hynodol, lle trig eneidiau;

A gariaf, i agoryd
Neu i gau y pyrth i gyd.

Yr oll ddaeth eisoes i'th ran,
Cofia ysgrifio'r cyfan;
Ac yn ddi-ofn gwna gofnod
O'r hyn sydd neu fydd i fod.

GOLYGFA II.

Cloddfa yn Ynys Patmos—Arolygydd y gloddfa yn senu un o'r caethion.

AROLYGYDD.

Yr un ofer, anufudd,
Heb oed rho atebiad rhydd,
Is dy fron b'le cefaist fryd
A chalon i ddychwelyd
Heb y caethwas atgas sydd
Er cur, yn herio cerydd.

Y CAETHWAS.

Na foed fy meistr, fy meistr mad,
Yn ddig wrth fy ymddygiad.
Es o'th wydd fel saeth addas
O fwa gwych, yn fywiog was;
Ac fel un am gyflawni
Yn wych a dewr dy arch di;
I'r ogof ês heb ofyn,
I hyf ddal anufudd ddyn :
Ond, Ow! olwg a'm daliodd
Heb symud, yn fud ryw fodd :—
O fy mlaen (gwnaf yma lŵ)
Ymorwedd fel corff marw
Wnai y dyn—ond O! ei wedd
Ddifrifol, welwaidd, ryfedd,
A llachar, wnai fy lluchiaw
Heb oed i brudd bydew braw ;
A dig awch yr enbyd gŵr
Fyn eto ladd fy natur.

Ar ei wedd ceid arwyddion—na welir
Eu hail gan farwolion;
Ei gàn-wedd ryfedd, yr hon
Ddirgelaidd doddai'r galon;

Ac————————

AROLYGWR.

Ust! aros, dos at dy waith,
Yn ŵr heini ar unwaith ;

A dïatal rywbryd eto—rhoddaf
Ryddid it' ddarlunio
Y fwyn olygfa hono
A'i theg wedd sy'n llethu'th go'.
[*Y caethwas yn myned ymaith.*]

YR AROLYGWR (ei hunan.)
Yr wyf yn teimlo'n rhyfedd,
Yn flin fel ar fin oer fedd;
Rhyw iasau a ddaeth droswyf
Yn chwerw iawn—nychu yr wyf.
Diball a blin Gydwybod,
Wyt fyw! ac mae'n rhaid dy fod
Yn allu wna i ellyll
Deimlo'i far o garchar gwyll:
Ni ellir myn'd yn hollawl
O'th ŵydd, na difodi'th wawl.

Er ei ymlid mewn llid llwyr,
A'i senu mor ddisynwyr,
Ha! diddadl y *rhaid* addef
Mai hyfryd anwylyd Nef
Ydyw Ioan, ŵr duwiol,
Addfwyn iawn, a'i reddf yn ol
Gair anwyl y gwirionedd,
A'i fryd o hyd yn llawn hedd:
Herwydd, un waith, yr oeddwn i
Yn ei erchyllawg archolli
A fflangell hell, yr hon
A'i gwaedai â'i hergydion;
Yntau, gan sychu'n gyntaf
O'i lân wedd, oedd fel delw Naf,
Y gwaed—y gwaed ergydiai
O ddwy foch un oedd ddi-fai,
Ymgiliodd, a rhodd ar fy rhan—weddi
Llwyr doddodd fy anian;
A dagrau prudd fy nghuddfan—âi'n wlyb
Wylwn tan agwedd plentyn egwan. [wedd,
Fy enaid! 'rwy'n penderfynu,—os yw'r
Glwys Ioan heb drengu,
Y rhaid im' ei waredu
O waith tost caethiwed du.

GOLYGFA III.

Ioan yn yr ogof ei hunan, ac yn dwys fyfyrio ar yr hyn a gymerasai le.

IOAN.

Efe oedd ! yr hwn fyddai
Yma'n y byd, am ein bai,
Yn wael iawn ei anwyl wedd,
Yn boenus, ac heb anedd;
Yn tyner wneud daioni,
Drwy oes o waeau di-ri'.

Ond hynod o wahanawl
Oedd ei wedd, dan urdd o wawl!

Mwy anwyl nag ar y mynydd,—a myrdd
Mwy ei rwysg ysblenydd,
Oedd osgaw fy Addysgydd—
Fy Iôn, a ffynon fy ffydd.

Ond er y cyfnewid hwn,
Yn y golwg mwyn gwelwn

Awgrym o garedigrwydd—gwyneb
Ac anian fy Arglwydd;
Ond dal ei organaid ŵydd
Ni fedrai fy ynfydrwydd.

Ond ataf pan y daw eto—yr Oen,
Ni ddychrynaf rhagddo;
Mae'm calon bur yn curo
Yn daer am wel'd ei drem O.

Heddyw p'le mae'm cystuddwyr,
Oenhadon och, cyndyn wŷr?

Nid breuddwyd boreu heddyw—
Na, rhyfedd wirionedd yw
I'r arolygwr, y gŵr gawn
Un enyd mor anuniawn,

Dd'od yma, ond nid â dig
Iasau, i boeni'r ysig;
Ond i gynyg, drwy deg wenau,
Am ryw ddull i geisio'm rhyddhau!

Os daw Iôr i dosturiaw
Wrth ei blant, lefant dan law
Eu gâlon, *myn* eu gweled
Yn wŷr rhydd—i'w gollwng rhed;
A chyn ca'r gelyn mewn gwg
Eu hymlid mewn modd amlwg,
Yn hwy nag a fyn eu Hiôn;
Er gwared y rhai gwirion,
Cynghor hoff Ahitophel
Mewn mynyd yn ynfyd êl,
Neu gwelir ffyrnig âlon
O blaid anwyliaid ein Hiôn.

O ffwrn eiriasboeth ffyrnig,—o hylif
Yr olew berwedig,
Ei was hwn, mewn dwthwn dig,
Gododd yn fendigedig!

A'i nawdd yn dirion heddyw
A gaf, a thra byddaf byw.

Mor llawn o hedd, mor llon wyf—
Uwch y rhôd dyrchu'r ydwyf!

Ac wele gu obaith am gael gwybod
Hanesion difai o'r hyn sy'n dyfod,
Gan y dywedai genau y Duwdod
Am ysgrifenu trom ysgrif hynod,
O'r hyn sydd neu *fydd* i *fod*—tra blwyddau
Yn dirwyn oesau'n daiaren isod.

Yn fanwl ysgrifenais—y teilwng
Epistolau glywais,
Ac fe'u cyson ddanfonais
Yn ol gwedd ei anwyl gais.

Pa bryd daw'r hyfryd wir hawl—i fyned
Dros fin y presenawl,
A syllu yn gu mewn gwawl
I fyd y cudd ddyfodawl?

Hwyrach——————

[*Un o ddrysau y nef yn agor, a Ioan yn clywed taranfloedd.*]

Y LLEF.

Yma dring yn gyflym drwy
Deg nerthoedd dy gynorthwy,
Ac o'th flaen ar daen, fel dôl,
E fudir y dyfodol.

IOAN.

Rhyngom, O! ddysglaer angel,
Mae ffordd faith—i'r daith nis dêl
Un gwr daiarol, a gwan
Ei fonedd, fel fy hunan.

ANGEL.

Gyfaill! paid ofni gofod,
Llesgâ'n flin pan wêl di'n dod:
Gwel yr edyn gwyn sy'n gwau
Yn dlws ar dy ystlysau;
Ac ŷf ryw ddafn a gyfyd
Dy wael fron a'th dawel fryd.

IOAN (ar ol iddo yfed).

O! hyfryd rin gwin y gwawl—*diferyn*
Rydd adferiad hollawl;
I'r ddïod hoff rhoddwyd hawl
I nerthu fel yn wyrthiawl!

GOLYGFA IV.

Y Nefoedd—Ioan yn ymddiddan a'r angel.

ANGEL.

Ar dy daith faith o'r hen fyd,
Ha! mynet, lawer munyd,
Aros i dreulio'r oriau
Anwyl byth mewn swynol bau
A deithiet, gan fendithiaw
Ansawdd drych y meusydd draw;

A chredet fod gwych radau—y nefoedd,
Ei nwyfiant, ei gwobrau,
A'i llon hedd, yn llawenhâu
Dy ymledawl deimladau.

Ond beth yw dy dyb weithion,
O weled tir y wlad hon?

IOAN.

Fy iaith gu! darfu'th derfyn,
A dwl yw dychymyg dyn;
Ymsymud yn fud gan fawl
A wnaf drwy'r wynfa nefawl.

Ei llwyni oesol, heb wall neu eisiau,
Ei glân a phuredig loewon ffrydiau,
Ei byd o loniant, ei byw delynau,
Ei haraul bleser, ei pherl balasau,
Ei haur-heolydd, ei chlaer orielau,
Dilwgr-rawnwin, a'i diail goronau,
Ei phreswylyddion gwynion a'u gwenau,
Neu frwd hyawdledd eu hyfryd odlau,
A swynion uwchlaw glwys enwau,--lethant,
Fel llif eiddilant fy holl feddyliau.

A rydd fy nghyfarwyddwr
Im' "len gudd," mal un y gŵr

O'r graig fu'n syllu'n ddwys ar
Ein Duw, tra'n blentyn daiar,*
Rhag ofn i glaerder y gwawl
Arddun fy nallu'n hollawl?

[*Yr angel yn eneinio ei lygaid ag enaint nefol.*]

IOAN.

Diolch am roi gwrandawiad—ëang iawn
I fy ngwael ddeisyfiad;
A rhoi gwobrwy myrdd mwy mad
I'm mynwes na'm dymuniad!

Yn amlwg â golwg iach,
Heb ball canfyddaf bellach
Oludawg aml deleidion,
Heb rif, yn arllwys ger bron.

Sylwaf, a chanfyddaf fainc,
Eres wyddfa gorseddfainc;
A'r hwn, fel goruchel Ri,
Addurnawl eistedd arni,
Yn debyg, gallwn dybio,
Yn mhurdeb ei wyneb O,
I feini penaf anian—
Enwog liw y Sardin glân,
Neu ddosparth y rhudd Iaspis,
O bur wedd ac uchel bris;
Os iawn cymharu'r hyn sydd
Uwch anian gain ei chynydd,
Ac uwch pob dychymyg gŵr
A roed gan y Creawdwr,
I orau bethau y byd
O'r hwn y dois rhyw enyd.

Ac fel i hudawl gofleidio—y sedd,
Enfys hir rydd gylchdro;
A'i gwawl a ŷr i gilio
Y gwyrdd Smaragdus o go'.

---

* Exod. xxxiv. 88.

Ac ogylch yr orseddfainc hygain—saif
Pedair sedd ar hugain;
A gwyl osgedd rhif glwysgain,
Yn llawn rhwysg sy'n llenwi'r rhai'n.

Rhai gwynion, dan organaid—wawr, ydyw
Yr odiaeth henuriaid;
Yn dal coronau'n delaid
Ar eu pen dysglaer heb baid.

Ac o'r wemp orsedd, a fyth-ryfeddir,
Mellt, taranau, a lleisiau arllwysir;
Ac yn hyfrydol gyneu y frodir,
Heb len i olwg, o'i blaen ê welir
Saith lamp—ba gamp i bob gwir—athron-lên,
Neu enwog awen, ddarlunio'n gywir?
Tra hyfryd hefyd ryw fôr dihafal,
A'i wawr gywirdeg fel gwydrawg ardal;
Ac ar ryw ystyr mae fel y crystal,
Neu dô'r goleuni ar drigle anial—
Nid oes gymhariaeth yn dal—i'w phwyso—
Fe raid im' eto hyfryd ymatal!

Ac yn y sedd organaid—â gwych wedd,
Ac o'i chylch yn ddibaid,
Fe welaf anifeiliaid,—mewn rhyfedd
Wahanol agwedd, yn llawn o lygaid.

YR ANGEL.

A chwe' aden, chwai ydynt—
Adeiniog llygadog ynt.

Nid gwael ydyw eu gwelediad,—nid drych
A draidd *un* cyfeiriad;
Ond rhyw rydd dremiedydd mad
A wêl bob ffordd mewn eiliad.

Eu holl agwedd sy'n llawn llygaid—o faes
Ac o fewn—yn danbaid;
A'u trem, ar wib yn ddibaid,
Drwy y nef ar fyrder naid.

Yn ddyddan iawn ddydd a nos—y gwaeddant
Diflin y bwriant fawl Iôn heb aros:

Ac o un nwyf pan y gwnant
Gu ganu eu gogoniant
I'r Hwn, mewn bythol fawrhad,
Reola, bob ryw eiliad,
Y bydoedd a'u lluoedd llawn,
Yn gufad ac yn gyflawn,
Daw y coeth henuriaid cain,
Hygar bedwar-ar-hugain,
Ger ei fron â hawddgar fryd,
A dwyfol nodau hefyd;
Ymgrymant, molant Iôr mad
A gwir ddilwgr addoliad;
A'u coronau cywreiniawl,
Llawn perlau a gemau gwawl,
A fwriant mewn clodforedd,
Fel y nesânt o flaen y sedd.

Ond O! edrych tua chanaid odrau
Y deg orseddfainc, sef mainc y meinciau:
A gwêl ynddi'r uchel a'r difrychau—
Ein Llywydd haeddawl drwy yr holl ddyddiau;
A gwêl ei ddïofn enwog law ddehau
Yn dal dirgelwch (deled i'r golau!)
Ië, llyfr yr holl lyfrau—ond mae gwedd
Ei iaith a'i sylwedd dan saith o seliau.

Hynod fyd y dyfodol,—a'i oesawl
Hanesion nifeiriol,
Geir bob pryd ar hyd pob rhol—mewn golau,
A myrdd o bethau mewn mawredd bythol.

Mae'r angylion gogonawl,
A gwych bendefigion gwawl,
Yn dyheu am weled hwn,
Fel y molont, fil miliwn,
Degwch y Prynedigaeth,
Ac yn uwch y Duw a'i gwnaeth.

Ond rhaid i mi fyned draw
Am enyd, er ymunaw
Mewn mawl i'n dwyfawl Iôn da,
Yn yr anedd aur yna;
I tithau, hynod deithydd,
Hamdden fad, a moddion fydd,

I fwrw yn fyfyriawl—dy olwg
Dros y dalaeth nefawl,
A hyf rodio'n hyfrydawl,
Yn mysg gogoniant a mawl.

[*Yn ymadael.*]

IOAN (wrtho'i hun.)

Heb alar, daeth *pob* elwch—i'r wlad hon,
A digon, digon o bob rhyw degwch!

Ond er yr holl fwynderau—y golud
Y gwawl, a'r anthemau,
Mae'r galon hon yn parhau
I nodi'm dymuniadau.

Dïau dirfawr, diderfyn,
Yw awyddfryd ysbryd dyn!
A fedrai yr Anfeidrol—ei hanfod
Wneud gwynfa fwy swynol?
Ond mae nôd dymuniadol—
Oes! rhywbeth, rhywbeth ar ol:

Rhywbeth wna im' droi heibio
I holl fraint y ddiwall fro,
At y llyfr, llyfr y llyfrau,
Yr hwn sydd yn eglurhau
Pob mawredd neu hedd sy'n ol,
Neu adfydau dyfodol.

Ond beth sydd, neu fydd i fod?—ha! fe wnaed
Cyfnewidiad hynod;
Mae nefawl ogleisiawl glod
Y dyrfa wedi darfod!

Y fâd ganiad esgynol,
Lanwai dir pob glyn a dôl,

Ymgollodd yn llwm gellau—diolwg
   Dawelwch drwy'r parthau;
  A dwfn ddychryn sy'n nesâu
  I fy enaid claf inau.

Yn syn, pob telyn, pob tant—ymorwedd
   Yn y marwol seibiant;
  Awelon rhyddion nis rhoddant
  Un fyw dôn—Ow! yn fudion ânt.

   Ni chlywir sïad aden,
   Neu wasg aur rhyw ganwisg wen;
   Llonydd yw'r afonydd fu
   Yn gwenawl sïo-ganu;
   Rhyw ddistawrwydd ystyriol
   A leinw gylch blaen ac ôl.
   Deniadol doed y nodyn
   A chwâl y tawelwch hyn;
   Yr hyllaf sain fyddai'n fad
   I wneud *rhyw* gyfnewidiad.

Ond gwelaf deg olwg!—seraph hysbys
Hwylia o'i emlys i safle amlwg,
Fel un ar ddwyfol anerch—miliynau
   Moliannus pob llanerch:—
   Gwrandewir, sylwir mewn serch,
   Ar ei wysiad llawn traserch.

   Yntau a geir yn anterth
   Iach nwyf, prydferthwch, a nerth:
   Mor rymus! p'le mae'r rhwymau
   Wnêl i fyw rwysg hwn lwfrhau?

   Wele, mae'r holl lu mawr hyn,
   (Ryfedd dyrfa ddiderfyn)

Yn nerthol; a gwnaen' wyrthiau—i ddynion,
   Sydd weiniaid eu doniau;
  Y bydoedd a'u bodau—ro'ent, ar arch Iôr,
  Ar chwal hyd oror yr uchelderau.

   Ond wele un sy'n dalach
   Na dirif wŷr y dorf iach.

Y di-fai! pwy raid ei fod?—a fethaf
Os dywedaf mai prif was y Duwdod?

YR ANGEL CRYF.

Y nef-lu, â'ch llawen floedd,
A bodau aml y bydoedd,

Pwy o honoch? pa enwau,—o ryfedd
Faith rif eich myrddiynau,
Y sy'n teilyngu nesâu
Drwy nawdd eu prid rinweddau,

At orsedd Duw y duwiau—i ollwng
Allan yr arfaethau,
Drwy ddattod dirgel seliau
Bywiol lyfr Iôn, heb lwfrhau?

[*Distawrwydd fel y bedd, heb neb yn meiddio llefaru.*]

IOAN (yn synedig a thrist.)

Ai nid oes neb, neb a wna
Y gorchwyl anwyl yna?
Na ddaw un llais o'r ddaiar
Nid rhyfedd—i fedd ei fâr
Gwnai pechod, â dyndod erch,
Greulon anfon y fwynferch;
Marw o ran ei hunan yw,
A haeddiant ni fedd heddyw.

Ond o amgylch ogylch i
Y byd hwn, bôd* daioni,
Mae rhifedi mawr o fydoedd
Ar lêd i'w gweled ar g'oedd,
Heb nôd o bechod na bâr
Ar eu hagwedd tra hygar;
Hynod na ddaw o honynt
Un gair ar ei donog hynt.

Ond ä y tost syndod hwn
Yn uwch, uwch, pan edrychwn
Ar y wlad hawddgarol hon—
Canaid gartrefle ceinion;

---

* Residence.

Perffeithrwydd, ei harwydd yw—
A gwlad heb ddim gwael ydyw!
Tra gwelir y trigolion
Mal yr haul, yn nhemlau'r Iôn.

Ai ni fydd un drwy'r nefoedd oll
O'r teg greaduriaid digoll,
Er mor lwys, yn gymhwys i gael
Gwir gyfiawn ysgaru gafael

Y seliau glöant sylwedd—hoffusawl
A phwysig wirionedd,
A rhif ei bethau rhyfedd,
O sylw byd, fel seliau bedd?

Gwae yr hwn a geir o hyd
Yn feichus gan afiechyd;
Ac er myn'd, yn ei gur maith,
Drwy yrfa flin dra hirfaith,
I gynyg y meddyg mâd—a allai
Yn rhwydd, o mynai, roi ei ddymuniad,

Gaiff drist gwynfan dan wae dig—â llwyd wedd
Gerllaw dôr gloedig
Yr anedd, lle mae'r unig--gyffuriau
I wella iasau ei babell ysig.

Fel yna, dan ofal enaid,—wylaf
Gan alar sy' ddibaid;
Gwell lles a ddygai y llaid—i'm tristwch
Na chyfan degwch gwlad iach fendigaid.

Ar ol myn'd drwy wylo maith,
O! fe wylaf fwy eilwaith:
Ocheneidiaw mae braw bron,
Ac wyla gofid calon.

Caf ar hyn y cu fryniau—yn edrych
Yn odrist drwy'm dagrau;
A'r euraidd gain ororau
A mawredd yn fy mhruddhau.
Ond ust!

UN O'R HENURIAID.

Weithian, O! Ioan, bydd iach,
Palled dy wae gwlyb bellach;
Tro dy gŵyn, ger traed y gwawl,
Yn rhyw floedd orfoleddawl.

Yr un hynod a ddattoda—y llyfr
Yw'r Llew o lwyth Juda;
Ac yn deg i'w enw da
Y seinir byth-hosanna.

IOAN (gan edrych ar y Gwaredwr, a'i weled nid fel llew ond megys oen wedi ei ladd).

O! dacw yr Oen! a'i boen ar bob enyd
A ddioed haedda i'r tlawd ddedwyddyd;
Dacw Efe! Efe a rydd fywyd
I lu aneirif, a gyflawn weryd
O fraw marwol-fan i fri mawr eilfyd—
O'u drygau anferth i dyrau gwynfyd;
Ac Ef yw'r hwn a gyfyd—bob ryw lèn—
Fu ar y groesbren dan fawr gur ysbryd.

[*Yr Oen yn cymeryd y llyfr o ddeheulaw yr Hwn sydd yn eistedd ar yr orseddfainc, a'r lluoedd yn canu ei fawl.*]

CYDGAN Y SAINT.

Urddas ein nefol gerddi,
Teilwng, O! teilwng wyt ti,
Iôr, i gael llyfr dirgelion
Drwy law yr anfeidrawl Iôn,
A dattod dirgel seliau
Ei glawr, er ei eglurhau;
Canys, o dan ein cyni,
A'n gwelw frad, ar Galfari,
O bob bro, o bob rhyw iaith,
Neu genedl enwog unwaith
Yn ei gwlad am ddrygau lu,
Pur anwyl gwnest ein prynu;
I'n rhyddhau o gaerau gwyll
Ac o garchar gwag erchyll;
Prynaist, a rhoddaist ni'n rhydd
Yn ddwyfol weision i Ddofydd;

I ganu'th lawn ogoniant—yn hynod
Frenhinoedd llawn urddiant;
Pybyr yw sedd pob ryw sant
Drwy heddwch dy wir haeddiant.

CYDGAN YR ANGYLION.

Teilwng uwch pob ad-daliad
Yw Oen Duw, gwir lun ei Dad,
A leddid dros hil Adda,
Er eu dwyn i gyflwr da;
Y mae, yn wir, am a wnaeth,
Ei hawliau yn dra helaeth;
Mae'n haeddu meddu pob hawl
Gan yni'n genau unawl;
A chelloedd mawrwych allu,
Ac urdd coeth pob cyfoeth cu;
Sain orau tônau pob tant,
A gwenau pob gogoniant.

CYDGAN Y GREADIGAETH.

Yn wastad i'r Hwn eistedd
Ar ei sicr a dysglaer sedd,

Ac i'r Oen, heb boen, y bydd—mawl enaid
Miliynau ar gynydd,
Yn rhyw gawod dragywydd—
A'i rhawd fel rhaiadrau rhydd.

GOLYGFA V.

Y nefoedd.—Yr angel yn ymddyddan ag Ioan.

YR ANGEL.

Wele fwth ac anwyl fan,
Le tawel i ti, Ioan,
Mewn hwyl, i brofi mwynhad
A hedd, nes cei wahoddiad,
Ryw bryd, i sefyll gerbron
Agweddion y Datguddiad:

Datguddiad y Tad i ti—na welodd
Undyn wawl ei fawrfri;
Un *newydd*—newydd i *ni*—sy'n eistedd
Y' mherl-anedd y mawr oleuni.

Llygad angel ni welodd
Rithyn o'r hyn a ddaw'n rhodd
I'th olygon gweinion, gânt
Fedi cynyrch dyfodiant.

Wedi gweled i galon—un olwg
Nes yn wael dy ddwyfron,
Gan fawredd rhyfedd yr Iôn,
Neu lanastr ei elynion,

I'r deildy hwn y dwthwn dos
Fe hael daenwyd heirdd flodionos,
I ddal dy ffurf eiddilaidd,
Nes adfer ei hyder a'i haidd.

Yn iach, frawd, nes mewn gwych fro
Hynotaf, gwrddwn eto.

[*Yr angel yn ymadael, a Ioan yn ymgilio i'r deildy, ac yn myfyrio.*]

IOAN.

Diau yr wyf mewn dysgwyliad rhyfedd
Am yr amlygiad mawr, aml ei agwedd;
Ceisio'i raglunio o'i ddirgel anedd,
Neu fyw rag-gwnu ei fawr ogonedd;
Ond ceisio arlwyo'r wledd—heb seigiau,
Raid i fwriadau sy'n llawn brwdfrydedd!

Ond rhwng blodau, muriau mâd
A dilwgr fy adeilad,

Sylwaf fod un o'r seliau—yn agor
Yn hygar dan bwysau
Llaw hardd Un all eu rhyddhau—
Yr Oen di-ail ei rinau.

Ond beth, O! beth yw'r llais ban,
Bair dwrw fel berw-daran?

YR ANIFAIL CYNTAF.

Frawd awchus, o fryd uchel,
O dŷ gwych tyred a gwel.

IOAN (wrtho'i hun).

Rhyw uchel ac isel wyf,
Eon od, a gwan ydwyf;
Ar riniawg dôr cyfrinion,
Hyf yw 'mryd, ond claf yw 'mron.

Drwy ddrws tlws lletty'r tlysion
Af i lys golygfa lon—
Neu hwyrach mai blin arwydd
Lama o gell niwl i'm gŵydd.

[*Yn gweled yr olygfa.*]

Rhyfedd, O rhyfedd yw'r hyn—a welaf!
Ha! olwg orddillyn:
O hirbell—ond gyferbyn—
Mor wych yw gwedd y march gwyn!

Ond O! y gorganaid ŵr—sy'n eistedd,
A mawrwych agwedd, fel marchogwr:

Ei hawlfraint yw gwrolfryd—a'i arfau
Gynhyrfant yn enbyd;
Ei fŵa'n llawn o fywyd,
A'i fraich mor gadarn a'i fryd.

Hynod o frwd yw ei fron,
Ac euraidd yw ei goron,
A chaf agwedd gorchfygwr,
A'i holl gamp, yn null y gŵr;

O flaen cryf wawl ei wyneb,
A'i eofn ŵg, ni saif neb,
Nerthol ŵr! ni syrth o'i law
Ei gledd, nes enwog lwyddaw.

A maith rwysg ymaith yr aeth,
Ië, i gael buddugoliaeth.

Er mwyn y corff, âf i orphwys
I loewdeg le—fy neildy glwys;
Yno myfyriaf enyd
Yn llawn mawl, yn llon 'y myd.

[*Yn cyrhaedd y deildy.*]

Wel! dyna olygfa lawn
O gysur————

[*Yr ail sel yn cael ei hagor, a'r ail anifail yn llefain.*]

YR AIL ANIFAIL.

Tro dy gam, tyred a gwêl—
Edrycha i dir uchel.

IOAN (yn edrych.)

Ow! hynod mor wahanawl
Yw'r olwg ddwg y prudd wawl;
March fflamgoch, ac och yn gwau
Yn hylif blin o'i aeliau.
Gyru hedd i fedd ei far
Yn ddïoed o'r holl ddaiar,
A rhoi gwae i bob rhyw gwr
Y mae erch ŵg y marchogwr.

Gwaelion yn lladd eu gilydd
Yn hwylus iawn o'i ol sydd;
Yntau ei lem drem a drydd,
Nid ar wlad, ond ar wledydd,
I gladdu min ei gledd mawr
Yn nhwrf cyflafan erfawr.

Prysuraf, rhedaf ar hyn
O olwg y fath elyn;
I fy mwth yr ymwthiaf,
A chan ofn, ymlechu wnaf.

[*Y drydedd sel yn cael ei hagor.*]

Y TRYDYDD ANIFAIL.

Er dy iasawg fryd isel,
Er dy gŵyn, tyred a gwêl.

IOAN (yn edrych).

March du yn ysgythru gaf,
A sydyn yr arswydaf;
Yn erch ŵg ei farchogwr
Y mae gwae i grymu gŵr;
Galarus wedd ei glorian
Ddyry gur pruddaidd i'r gwan.
Llawnder wna'n brinder a braw—â'i hyll wedd
Pob llwyddiant mae'n ddrylliaw;
Tru yw y drych—*rhaid* troi draw,
O'r golwg âf rhag wylaw.

[*Y bedwaredd sel yn cael ei hagor.*]

Y PEDWERYDD ANIFAIL.

Pâr i'th fraw fod yn dawel,
Trwy dy gur tyred a gwel.

IOAN.

March eto sy'n rhodio'n rhydd,
A thrwy laid mathra wledydd;
Gwael yw ei liw, sef gwelw-lâs—
Ond iddo'n hynod addas,
Canys ni cheir ond cwynion
A garwaf rwyg ger ei fron.
Ei enwog farchog a fyn
Marwolaeth—y mawr elyn:
I fywyd mor ddifäol—yw ei raib
Yn ei ruthr andwyol;
Yn ei daith, fel egin dol,
Edwina'r teulu dynol.
O'i ol y bedd a welir,
A safn dywell, hell, a hir;
Deil lwyth o genedlaethau
O'i mewn, ac Och! nis myn gau.
Ei ddilyn i ddïaledd
Wna newyn, yn wyn ei wedd;
A'r cleddyf, yn hyf ei nôd,—wna erchyll
Gynyrchu ei ddifrod;
Ha! fe welaf fwystfilod
I weini dig Angau'n d'od.
Mewn lladd y mae yn llwyddo,
A lloriaw brig llawer bro;
Onid dinystr plant dynion
Yw holl fri ei erchyll fron?
Yn yr iasau hyn arosaf—agwedd
Y marchogwr nesaf;
Un olwg *waeth* ni welaf,
O ran gwg, na'r hon a gaf.
Y bumed sèl a chwelir—a'r olwg
Ar eiliad newidir;
Yn lle y march llym a hir,
Golwg fwy teg a welir.
Eneidiau cyfiawn ydynt—
Eithr rhai da *ferthyrwyd* ynt:
A hwy dd'wedant yn ddidor,
Ac unfryd, "Pa hyd, ein Hiôr,

Nad wyt yn collfarnu dig
Ein holl lofruddion hyllig ?"
Ac nid hir, medd cenad hedd,—y trethir
Toreithiawg amynedd;
Dyfal y daw dialedd—
Hoga lafn ei danllyd gledd.
Gwyneb yr olwg yna—megys mwg
O'm golwg ymgilia;
Ymaith ar unwaith yr ä,
A'r Gwron claer agora
Y chweched sêl ddirgelaidd,—
A hir gryn daiar i'w gwraidd;
Haul y nen fel sachlen sydd,
A blin yw'r lloer ysblenydd;
Drwy ei glân wedd arianaidd
Heddyw y trist ruddwaed draidd.
Mewn dull engyrth, syrth y ser,
A rhyw fawr-dwrf ar fyrder;
A'u hagwedd fal y ffigys,
Pan o ben rhyw bren mewn brys,
Cyn gweled hin addfedu,
Y cwympir, llorir hwy'n llu—
Y corwynt yn eu curaw
Heb rif yn llif ar bob llaw.
Heibio'r ä y nef, a'i brig
A gwyd fel llyfr plygedig.
Pob rhyw fynydd sydd yn soddi,—banau
Pob ynys yn colli;
Cedyrn gaerau'n codi,—y môr ffromwedd
Yn crygu'n ei wylltedd, a'r creigiau'n hollti.
O! 'r trueni uthr, taranol—a geir
Yn gorwynt dinystriol;
A'i rym mawr ymwriol—myn dïaledd
Ysgytio mawredd a rhwysg tymhorol.
Hyf a theg gyfoethogion,
Bonedd gwiw â briw'n eu bron;
Cedyrn fu'n llywio cadau,
A gemau rhwysg i'w mawrhau;
Y segur dywysogion
Fu'n eu llwydd yn nofiaw'n llon;

A rhif geid unwaith drwy hawl
Yn hòni rhwysg brenhinawl;
Rhedant heb ddim mawrhydi,
A gwaew-fron yn lle gwag fri,
I'r ogofeydd rhag i fâr—Anfeidrol
Eu llwyr ddëol hwy oll o'r ddaiar;
A'u gyru'n lluoedd gwaraidd—yn ffaglau
I ormes tònau tanllyd-frwmstanaidd.

GOLYGFA VI.

Ynys Patmos—Henuriaid Ephesus, ar ol teithio yn araf dros rhyw gymaint o'r ynys, yn sefyll mewn petrusder, ac yn ymddyddan a'u gilydd.

HENURIAD I.

Dilys gwell peidio holi
Undyn am ein serchnod ni,
Rhag ofn na oddefa'r gŵr
Wyr alwad pen-rheolwr
Ini weled un olwg
Ar wedd un rhy dda i'w ŵg.

HENURIAD II.

Wedi'r daith, a'i rhwystrau dig,
Ydwyf yn dra lluddedig;
Ac âf fi i'r ogof hon
Yn syth i orphwys weithion.

[*Y tri yn myned i mewn i'r ogof.*]

HENURIAD III.

Ai'n y fan hon y cawn fwynhau
Mwyn nôd ein dymuniadau!

HENURIAD I.

Yn araf! araf! oherwydd—y mae
Cenad mwyn yr Arglwydd
Yr awr hon yn huno'n rhwydd—ca'dd gwsg cu
Er ei waredu o'i hir waradwydd.

HENURIAD II.

O! 'r mwyn hedd geir yma'n hau
Ei roddion ar ei ruddiau.

HENURIAD III.

Ha! mae'r nef, a Duw hefyd,
Ger bron yn ei hygar bryd.

HENURIAD I.

Yr ydwyf fel pe'n rhodio
Mewn harddach a brasach fro;
Awelon mwynion bro'r mawl
Daenant eu rhin trydanawl,

Drwy adail wael doredig—yr ogof,
Lle trigodd yn unig
Ein gŵr da, yn mangre dig—echryslon,
Hŷd aml noson, gan deimlo'n ysig.

HENURIAD II.

E fyddaf yn cofio'i addysg
Union a mâd, tra yn ein mysg;
Cofio ei ofal cyflawn
Am braidd Iôr—am beraidd ddawn
Ei enau, pan yn anwyl
Foli'n Hiôr mewn cyflawn hwyl.

HENURIAD III.

Yn fynych byddaf finau—yn cofio
Cyfoeth ei feddyliau;
A'i swyn-hudol syniadau—
Fel y môr yn cyflym wau.

HENURIAD I.

Mor dyner bob amser oedd
Llewyrch ei gain alluoedd!

Ond er mwyned ei eiriau,
A'i wedd o hedd i'n boddhâu,
Ei lân fywyd, enbyd oedd
I rawd pob drwg weithredoedd.

O'i gu ŵydd llwyr ymguddiaw
Wnai y brwnt mewn ofn a braw;

A dewrwych wir "fab y daran"—yn hyn
Oedd ein henwog IOAN—
Enw roes Crist ei hunan
Yn ysgol-urdd i'w was glân.

HENURIAD II.

Yma'n anwyl iawn mae'n huno,—ni wnawn
Ni yn wir ei ddeffro;
Rhyw wledd fras o'r loewaidd fro
A roddir yn awr iddo.

HENURIAD III.

Na ! nid un i'w ddihuno
Diau yw 'fe—rhaid ei fod
Ar deg rawd, ag aur edyn,
A'i uchel daith uwchlaw dyn.

HENURIAD I.

Fe ddarllenwn, fe weddiwn,
Neu ni ganwn fawl a'n genau,
Tra'n tad addien yn ei elfen,
Fry yn Eden fawr eneidiau.

HENURIAD II.

Ni chanwn, rhag i'n gwych yni
Ddeffro ein brawd o ddyffryn bri,
A'i ddwyn o hedd y wledd lon
I ganol byd o gwynion.

GOLYGFA VII.

Y nefoedd—Yr angel yn ymddyddan ag Ioan.

YR ANGEL.

Gwelaist Seion dan ei gloesion,
A'i gelynion yn galonog;
Gwelaist bläau a chystuddiau,
A mawr waeau tost, amrywiog.
Gwelaist y meirch, a'u golwg
Yn dwyn gwae, genhadon gwg;
A buasai eu gwedd bwysig,
A ffwrn dân eu ffroenau dig,
Yn rhyw lwythawg orlethu
Dy fryd syn â dychryn du,
Pe buaset heb weled da wawr
Pybyr wron pob ryw orawr,
Yn fawrwych geid ar farch gwyn—mor lachar,
Er rhoi galar i bob drwg elyn.

I'r gâd pan ddewr ergydiai—â brwd fron
Rhyw *un* hardd goron euraidd a gariai.
Ond O! pan, wed'yn y daeth
O galon buddugoliaeth,
Gwobr gain gyflwynasai Ner—i'w ufudd
Ac eirian Lywydd—*coronau lawer!*
Clywaist leisiau'n gwau mewn gwg,
Twrw ymladd tra amlwg;
Neu dwrf taranau dirfawr—
Y mellt a'r daiargryn mawr.
Gwelai'th lygad syrthiad ser
Ar chwyldaith o'r uchelder;
A mynydd o dân, dwymnodd dig
I'w waelodion anweledig,
Ar yriad draw o'i oror,
Ac yn myn'd i eigion môr.
Fe welaist erch fwystfilod
Llawn aidd, ac erchyll eu nod;
A llid a gwanc tanllyd gwyllt
Hen ddreigiau cynddeiriogwyllt;
A haid y locustiaid certh—
Eonfawr fyddin anferth
Allan o dân-bydew'n d'od
Na welir byth ei waelod.
Gwelaist, do, gwelaist deg gôr—a laddwyd,
A'u bloedd dan yr allor;
A'i hystyr i glust yr Iôr—âi'n ddyfal
Ar i'w ddïal ar waëau ddëor.
Tremiaist ar ryfyg tramawr,
A blin fyd Babilon fawr;
A'r trinoedd hir taranawl
Rhwng llu Iôn,—mwynion eu mawl,
Ac aflan lu yr annuw—
Hen arch-elyn dyn a Duw;
A Seion o'r cyffion caeth;
Yn gweled buddugoliaeth,
Tra yn y nef llef y llu—yn dweyd fod
Y ddaiar isod yn eiddo'r Iesu.
Fe dremiaist hefyd ar rwymo—y sarff
Mewn llyn serth, rhag twyllo

Un enaid, na'i wenwyno—â'i gwên deg
Am hir adeg, nes cael ail ymrodio
Ar hyd y byd, a rhwydo—myrdd i gur,
Yn ol ei natur orgreulawn eto.

Gwelaist y nef yn methu sefyll,
Trueni daiar yn troi'n dywyll;
Haul ein Iôr fel goror gwyll—ser dan gudd,
A gwelw orchudd ar eu gwawl erchyll.

E welaist yr annuwiolion—a'i cri
Ar i'r creig serth-foelion
Guddiaw eu hagr agweddion,
Addfed i wae, o wyddfod Iôn.

Ond ni welaist anwylyd—y nefoedd
Yn nofio mewn gwynfyd;
Ac yn hyf ganu hefyd
Heb boen uwchben och y byd.

Mae'n wir i ti gael mwynhau
Amheuthyn gipdrem weithiau
Ar uchel lwydd y ferch lon
A garia ser yn goron;
A gwawl yr haul a'i glaer wedd
Yn urdd-wisg i'w hardd osgedd;
A'r lleuad, er ei llewych,
O dan ei thraed yn noeth ddrych;
(Rhag ofn i ddyfnderau gwae,
Llifddyfroedd moroedd mawrwae,
Lethu dy gu enaid gwan
A gwenwyno'th gain anian);
Ond ni welaist hi a'i had
Yn nydd ei gogoneddiad:
Y dydd pan y bydd pob oed
Uwch tranc, yn ieuanc o hyd;
A'u rhif y mwyaf erioed—
Yn blant gogoniant i gyd,
A'u hanianawd yn unol,
Heb yr un gwyneb ar ol.

Eithr cydesgynwn, deuwn yn dawel
Drwy awyr iachus, hyd oror uchel
Mynydd blodeuawg—awyrawg oriel,
Da fu i luoedd ei dwyfol awel;

Yn dda o'i hardd gopa gwêl—dy lygaid
Ryw olwg euraid ar ael y gorwel.

IOAN (ar ben y mynydd).

Buaned i ben y daith,
Drwy yrfa oedd dra hirfaith,
Y daethom, gan chwyrn deithiaw
Yn ddi-drwst o'r glynoedd draw!

[*Yn edrych o'i flaen, yn ol cyfarwyddyd yr angel.*]

O! ddinas gu, ddianaf—
Tlws odiaeth saerniaeth Naf;
Harddwch pob gwlad sy'n cwrddyd
Yn ei gwedd, sy'n swyn i gyd.
Golwg y pethau *gwaelaf*
Ynddi, yn rhagori gaf
Ar *orau* bethau y byd
O'r hwn y dois ryw enyd.

Gwnaed o aur, yn ganaid wyrth,
Bob *heol* yn fywiol ferth;
Un perl yw pob un o'r *pyrth*—
Pa fôd sy'n gwybod eu gwerth?

Ond am un o'i dymunawl
Balasau, îs gwenau gwawl,
Neu un o'u meini anwyl,
Neu un brig o'r gerddi gwyl—
Heria ffrwd pob geiriau ffraeth,
A moroedd pob cymhariaeth;
A thystiaf na fedraf fi,
A nwyf llawn fy holl yni,
Yngan un gair ychwaneg
Am un dim, ond "O! mae'n deg!"

Ond hael yw nwyfiant y teulu nefol!
Myrddiynau o delynau'n adlonol
A rwydd chwareuant, â harddwych rëol;
A melus ganant eu mawl esgynol,
Mwyn gysegr-seiniau, mewn gwisg orswynol—
O! pa haul edrych yn fwy pelydrol!
Yn y llenyrch meillionol—tragywydd,
Hwy gânt ŵydd Dofydd o'i gyntedd dwyfol.

Wi! fawrion gain niferoedd—naw glanach
Na goleuni'r nefoedd;
Llawer ydyw eu lluoedd—
Eu rhif pwy gyfrif ar g'oedd?

YR ANGEL.

Na! frawd, ŵyr undyn fawr ri'—y lluoedd
Sy'n llawen glodfori,
Ond yr hwn fedr enwi—ser y nefoedd—
Iôr, a rif fydoedd, ŵyr eu rhifedi.

Ond pwy *yw'r* nefolion gwynion ganant,
Draw mor gynes o dramawr ogoniant?
Pwy yw'r gwŷr pur ragorant—mor ddenol?
O ba wlad ethol, neu o b'le daethant?

IOAN.

Od yw neb yn eu hadnabod,
Arglwydd, tydi, nid fi, raid fod
Yn gwybod pa ryw fodau—acw sydd
Yn fyw o lawenydd—gain filiynau!

O! y rhai anwyl! claer yw eu henwau,
Ac o wlad uchel eu hyglod achau;
Ac am eu rhodiad, eu cymeriadau,
A'u hyfryd fywyd—ni welsant feiau:
O! fydoedd, pa fodau—geir mor eres?
O! am eu hanes, er lles i'r holl oesau.

YR ANGEL.

Ha! frawd, y mae dy frodyr
Truain it' yn estron wŷr:
Gwiw dorf y gwaëau dirfawr—
Ië, meib y cystudd mawr!

Llethawg wŷr, oeddynt yn llaith eu gruddiau,
A ysig lefent dan boenus glwyfau,
A druan grynent îs drain-goronau,
Fu wael alltudion fel eu holl dadau;
O dir y gorthrymderau—maent yn iach,
Ac O! yn burach na gwên y borau.

IOAN.

O! mae yn werth ymnerthu—yn nghanol
Anghenion, a gwaedu
Dan ddyfnion loesion lu,—a chael oesoedd
Yna'n ardaloedd y llonwawr deulu.

Mor unawl oll, mor anwyl ynt,
Mor ddedwydd y mil myrdd ydynt!
Am un noson mewn eisiau—dirboenawl,
Derbyniant filiynau
O ddyddan, ddyddan ddyddiau,
A môr o hedd i'w mawrhau.

YR ANGEL.

Cyflawn yw eu nawn, heb nos
Na'i horiau blin i'w haros;
Canys eu haul cynes hwy
Yw y Duwdod clodadwy.

Heb adfyd, pob gwynfyd gânt,
Ac yni pob gogoniant
A mawrhad, gan mai eu Rhi
Ydyw enaid daioni.
Cyn y gwelant dranc gwaeledd—na thrai
Ar faith rwysg eu mawredd,
Na lleihad yn null eu hedd,
Fe dreulir anfeidroledd.

Digon hyn—y Duw a'u gwnaeth
A fydd eu hetifeddiaeth.

[*Yn troi at Ioan.*]

Gwir fanwl ysgrifena—agweddion
Y Datguddiad yma,
Fydd, hyd y dydd diwedda',
I'r oesau ddêl yn wersydda.
Nid breuddwyd roddwyd i'th ran,—ond sylwedd
Ydyw sail y cyfan;
Cyn hir fe'i gwirir oll gan—gyflawniad—
Hynod ddadleniad diddadl ei anian.
O achos y Duw goruchel—a fwyn
Anfonodd ei angel,
I ddios ddangos a ddêl—yn union,
I'w wirion weision sy'n awr yn isel.

IOAN.

Dinam "Angel y Cyfamod"—ydwyt,
Ac awdwr pob hanfod;
Dy ddysgleiriawl, nefawl nôd
Ddyweda mai dy Dduwdod

Enyna dy wên anwyl,
A'th holl wedd ryfedd mor wyl:
Ymgrymaf, talaf i ti,
Yn rhwydd, y mawl wir haeddi.

YR ANGEL.

Na! gwel, fy mrawd, na wnelych
Y dwys gam â'th gydwas gwych;
A cham â'r Duw orchymyn
Uchel glod angel a dyn:
Addola Dduw, y Duw dôdd
Wybrenau, ac a brynodd
Yr Eglwys o'i pheryglon,
I hygar fri ger ei fron.
Am "Angel y Cyfamod,"
Wele balch wyf o gael bod
Yn un o'i weision anwyl,
I'w glau ufuddhau mewn hwyl;
A'th dragwyddawl fawl a fo
Yn addas enyn iddo,
Gan arllwys yn gymhwys gân
O'th gynes wlithog anian.
Na ro dan sêl gêl yn gaeth
Y deilwng brophwydoliaeth;
O herwydd mae ei horiau,
A'i gwys erch, yn agosâu.
Ei dechreu sy'n dechreu d'od—
Daw beunydd ei diben-nod,
Sef y Farn gadarn ei gwawl,
A esyd derfyn oesawl
Ar bob dadleuon drwy'r byd,
Ac arswydfawr gors adfyd.*
O hyd, yn wir, daw yn nes
Ei phoenau a'i chraff hanes;
Hi ddaw yn rymus-dawel—
Ei hadfyd a'i gwynfyd gwel!
Blina lu drwy ei blaen lais,
Murmur-lef lem o'r mawr-lais
Acw fydd, ryw ddydd a ddaw,
Yn yr awyr yn rhuaw,
Nes wrth y sain syrth y sêr,
Llewyg ddiffodda'u lleuer;

*uffern.

Hon yw ei chref lef wrth lu—
Amrylef wrth amrylu :—
“Y brwnt fydd yn frwnt ei fryd
“Yn nalfa hirboen eilfyd ;
“Y da a fydd da ei foes
“Tra deil ei gartre' diloes.”

Gwynfyd wêl a wnel, neu wnaeth,
Degwch â'r weledigaeth ;
A hylif gwae helaeth—i'r gŵr na fyn
Hoffi dilyn y brophwydoliaeth.

Ond os dynesa undyn
I roi at y geiriau hyn,
Ato rhydd Iôr mawr ei ddig
Loesion y pläau ysig
Ganfyddaist draw, â braw bron,
Yn ysu'r truenusion :
A'r dyn faidd un awr dynu
Gair o'r broffwydoliaeth gu,
Iôn a dŷn ei enwad ef
O freiniol lyfr y wiwnef :

Canys mae'n rhyw faen terfynol—i deml
Doeth ddatguddiad dwyfol ;
Yr Iôn ni ỳr un o'i ol,
O'r gyfoethawg graig fythol.

O ! ryfedd fawredd fy Iôn,
A doethed ei fendithion :
Mae cynydd ei amcanion—uwchlaw mawl
Enwog, anturiawl, nef-gantorion.

I fy nwylaw tyr'd, fy nhelyn,—a chân
Ryw wreichionawg emyn,
A sain frwd, o Seion fryn,
Nes deffro llais y dyffryn,

Geir mewn hedd a'i wedd heb wall,—a'i ffrydiau
A'i iach ororau yr ochr arall
I'r mynydd hwn, lle miliwnau—drigant
Na ŵyr eu ffyniant am gur a phoenau.

Byth-dynion y bo'th dannau—i fwrw
Rhyw lifeiriawl odlau,
I foli Duw y duwiau—yn hyrwydd,
A thorf ei ddedwydd faith ryfeddodau.

[*Yn chwareu ac yn canu.*]
O! chwi fyrdd, cydgenwch fawl
Ar g'oedd i'r Duw tragwyddawl.
Bythol fri i ni a wnaeth
Ei dirion iachawdwriaeth:
I ddynion dyry ddoniau
A hedd, i'w rhyfedd fawrhau;
Ac angylion gwynion gânt
Gu gynydd o'i gogoniant.

[*Angylion y dyffryn a nodwyd yn canu, a'r holl angylion eraill yn canu gyda hwynt.*

Y GAN.

Bythol fawl i'n dwyfawl Dad,
A Chrëwr o'r dechreuad;
Ein caredig Greawdwr,
Ein Tad, ein Brenhin, a'n Tŵr;
Awdwr pob byd gloew-bryd glân,
A Lluniwr holl lu anian;
Ac Awdwr bendigedig—gwir rasol
Drefn y groes brofedig;
A gwyd rhyw ddirmygedig—dorf ddamniol
I gaerau oesol, o'u gwewyr ysig.
I gaer deg y greadigaeth—seinir
Perswynol ganmoliaeth;
Ond pa eirian dyb? pa araeth
Geir i seinio gwir wasanaeth
Llyw y byd, a'i hollwybodaeth,
Ar wych dyrau iachawdwriaeth?
Rhoi mawl-odlau'n ffrydiau ffraeth—i'r Iesu
Boed teulu pob talaeth.
Moler, O! moler Iôr mad
A geiriau melus gariad.

YR HOLL SAINT.

Moler, O! moler Iôr mad
A geiriau melus gariad;
Dyrchafer ein Ner a wnaeth—fyrddiynau
O ser a heuliau drwy'r asur helaeth;
A mawl i'r Oen aml ei rad,
Yfai'n cur yn ddafn cariad;

Gan ei fawl, yn swynawl sain,
Bydoedd fo'n diasbedain.

Ac i'r farn gywir, a fydd
Fawreddog ryw foreuddydd—
Yr hon ddyd, mewn hyfryd hedd,
Goronau teg i rinwedd,
A gwaeau tost, tragywydd,
I'r annuwiol ffol, di-ffydd—
Tyred, Iesu cu, yw'n cân,
Tyred yw'n bloedd fel taran.

"Tyred" yw llais naturiaeth—
Arwydd a cherdd rhydd a chaeth:
"Tyred i'n gweled ar g'oedd,"
Yw nwyfus iaith y nefoedd;
"Tyred i'n gwared o gur,
"A hyll ofid ein llafur,"
A ddywed myrdd o'r ddaiar,
Dan bwys helyntion a bâr.

Tyred, O! tyred, ein Tŵr,
Ein Brenin a'n boff Brynwr;

Yna un gân a genir—yn gynes
Mewn gogonawl frodir;
Heb alaeth pawb a welir—
Oll yn blant gogoniant gwir:

Ac anthem fawr, fawr a fydd—yn uchel
Nofio ar awel ein cain fröydd,
Saint y byd i gyd, a'u gwedd
Ar freiniol gartref rhinwedd.

Am y nef ymgomio wnant,—trwy y gwyll
Tua'r gwawl edrychant;
Am y dydd yn rhydd yr ânt
Annedwydd ocheneidiant.

Ninau o'r nef yn unol
O hyd sy'n edrych o'n hol:
Mynych o ganol mwyniant,
A thlysion ragorion gant,
Ein bryd o hyd eheda,
Yn bur wyllt ar wib yr ä
At briddellau beddau'r byd,
Lle gwelir yn llu gwywlyd

Ranau tyner o honom,
Yn oer lwch îs daiar lom;
A rhoem, er maint ein mawrhad,
Fydoedd am dy ddyfodiad.

Y SAINT A'R ANGYLION.

Awdwr ein cân; dere'n cu
Dywysog—tyred Iesu:
Rhydd bydoedd fyrdd, heb oedi,
Eu taer wahoddiad i ti;
Dyheu wna'r cread o hyd
Yn fawr am Un adferyd
Rinwedd o safn trueni,
A'r duwiol i freiniol fri.

Tyred!———

Y GWAREDWR.

Yr wyf yn dyfod ar frys—
Un awr fy nhaith ni erys.

YR ANGYLION.

Hosana! haleliwia lon,

Y SAINT.

Uwch heuliau y goruchelion,

YR ANGYLION.

I'n pur Greawdwr a'n Pen;

Y SAINT.

I'n Ceidwad uwch tranc Eden;

YR ANGYLION.

I Ffynon ein gogonedd.

Y SAINT.

I'n hyfryd fywyd o fedd.

YR ANGYLION.

Fe'n carai

Y SAINT.

a golchai'n gwedd
A'i wir waed—O anrhydedd.

Y CYFAN.

Ein heirdd-gywreiniawl, euraidd goronau
Ddyro ' wn i loewbryd addurno'i lwybrau;
Ac o lawenydd awn ar ein gliniau,
Filoedd, i anwyl foli ei ddoniau;
[*Yn dynesu at yr orsedd.*]
Y mae ei wedd yn mwyhau—ein mwyniant,
A'i lawn ogoniant atalia'n genau.

[*Yn sefyll yn fud-synedig am ysbaid, ac yna yn myned yn mlaen dan ganu.*]

Uwch ei gur, uwch ei gariad,
A gwedd ei ryfedd fawrhad,
I fwynhad diderfyn y'm—yn soddi—
Yn llwyr wedi ymgolli'r ydym!

Hosana ———

IOAN (wrtho'i hun).

Gan fwyniant, gwan wyf finau—ni fedraf
Ddal anfeidrol bethau;
Ni welaf mwy lân olau—y nefoedd—
Amdoir y llysoedd, a mud yw'r lleisiau.

GOLYGFA VIII.

[*Yr ogof yn ynys Patmos—Ioan a Henuriaid Ephesus*]

IOAN (fel un yn dadebru).

O! fri eto hyfrytaf,
Gwynfyd ar ol gwynfyd gaf;
Diau fod nef a daiar,
A'n lles oll, yn arllwys ar
Fy nghoryn gwyn, a gwenau
Duw yn gylch o'm deutu'n gwau:
Ha! frodyr, mor hyfrydawl
Yw eich gwedd, mewn serchog wawl.

HENURIAID EPHESUS.

Trwy ymwriawl rwystrau mawrion—daethom
Ar daith dros yr eigion,
Yn un swydd i'r ynys hon,
I weled dy wedd wiwlon;

A siarad rhyw gysuron—i ostwng
Dy gystudd anghyfion ;
A gwellhau dwfn friwiau'th fron
Ag eli tyner galon.

Ond dedwydd hynod ydym
Oll yn awr, a llawen y'm,
O'th weled, er maith alar,
A phwysau holl boenau bar,
Yn siriol megys seren,
Ryw ddu nos, yn harddu nen.

IOAN.

O! 'mhlant bach, y mae helynt byd—yn ffoi
Yn ffydd eich gwynebpryd ;
Eich gwedd hoff a serchog ddyd
Ysgydfa i rwysg adfyd.

Mynych a fu fy mhoenau
Yn llys cur i'm hyll lesgau ;
Ond y mwynhad safadwy
Roddai'm Hiôr oedd fil-myrdd mwy :
Rhyw fuan brawf o'i wên brid
A gefais yn mhob gofid.

A chefais fy nyrchafu—o gyraedd
Pob ryw gur, i syllu
Ar beth ? yr wyf yn methu
A chael y gair uchel-gu.

AROLYGWR Y GLODDFA (yn dyfod i mewn).

Ioan lân ! haeddiannol ŵr,
O afiwydd dy hyll gyflwr,
Wyt yn rhydd ! yn rhydd bob rhan,
Yn hollol o hyn allan ;
Awyr rhyddid a'i rhoddion,
Fawr haeddi, sy'n fri i'th fron.

Anogawl y cynygiais
Dy ddwyn o wg y drwg drais
A fyn orlwytho'th fynwes,
Lluddio ei grym, lladd ei gwres ;
Ond doeth wrthodet dithau
Y rhodd hon, heb dy ruddhau
Yn onest ac yn uniawn
O gur sydd yn annheg iawn.

Eithr yn awr daeth gwawr i'th gell,
I doi dy noson dywell;
Rhyfedd awdurdod Rhufain
Ar hyn sydd, â chadarn sain,
Yn arwyddo dy ryddid,
Er bendith, gan dori'th did.

Fe geir y llong gref ger llaw,
I'th gu wlad sydd i'th gludaw—
I'th ddwyn di dros y lli' yn llon,
Ac felly dy hoff gyfeillion.

YR HENURIAID.

Ein gweinidog hynodol!
Dere yn awr adre'n ol—
Yn ol i blith anwyl blant,
I'w llywyddu mewn llwyddiant;
Gan adael gwae annedwydd
Ar dy ol, O! siriol swydd.

IOAN.

Onid yw ein tirion Dad—yn helaeth
Yn rhagoriaeth ei dyner gariad!

Trugaredd ddiddiwedd yw
Y Duwdod—cariad ydyw!
Cariad na ddichon caerau
Attal ei hynt, a'i leihau;
A chariad a dry chwerwedd
Y byd yn rhyw hyfryd hedd:
Dyna gariad wna goron
O liw'r haul i deulu'r Iôn;
Dyrchafwn, molwn Iôn mâd,
A'n geiriau oll yn gariad.

Y CYFAN YN YMUNO MEWN CYDGAN ORFOLEDDUS.

Duw Seion! nid oes awel
Yn ufudd iawn o'r nef ddêl,
Na ddychwel beunydd uchod
A theg lwyth o'th berffaith glod.

AWDL: "ALBERT DDA."

(I Eisteddfod Genedlaethol Abertawe.)

RHAGNODIAD.

Gan mai am "Awdl er Coffadwriaeth," ac nid am "Awdl Farwnad," y cynygiwyd y wobr, barnodd yr awdwr yn ostyngedig nad oedd yn angenrheidiol na theg iddo gadw yn hollol at reolau yr Alareb.

Gorph. 6ed, 1863.

RHAN I.

"Oblegid yr oedd efe yn wr da," Act. xi. 24.

A! Y NOS, 'rwy'n mynwesu
Tawelwch dy d'wyllwch du,
Er o'th gylch, yn rhithiog wan,
Wgus gâd o gysgodau:
Eiliw yw'th wedd anhylon
O nos erch y fynwes hon—
Nos o boen a naws y bedd,
Nos dywyll nad oes diwedd
I'w horiau tost a hirion
Yma i brudd ysu'm bron.
Y nefoedd sydd yn nofiaw
Yn drist yn ei galar draw;
Mae ei ser claer am siarad
Eu cwyn am y mwyn a'r mad.
Ha! leuad, nid wyt lawen—
Wylo yr wyt, O! loer wen:
Heno mae'n dda iawn i mi
Dy gu amnaid—dy gwmni,
Tra'n uno truan enaid
Miloedd o bobloedd heb baid,
I wylo, â grudd welw-wawr,
Am golled sydd—fydd yn fawr;
Colled sy'n llawn picellau
Och a phoen, wrth ei choffhâu.

Pam mae'r llwyd deyrn arswydol—lywydda
Gyda chleddyf marwol,
Eleni mor elynol—a gwrthnaws,
I'n hynaws, hynaws deulu brenhinol?

E ddygai o'n plith y Dduges—o Cent,
Mam ein cain Frenhines;
Un hynod iawn ei hanes,—wnai beri
Oesawl ddaioni, urddasol ddynes!

Ond och ! pa ryw ddyrnod du—a roddwyd,
Cyn i'n gruddiau sychu ;
A gwae llwyr fe gai y llu
Trwy enaid eu trywanu.

O ! Ragfyr llawn o ddrygfyd,—a'i agwedd
Yn hyll wgu'n enbyd ;
Trwy estyn tymestl tristyd,
O'r du fedd, difrodai fyd.

Mellt erch wae ymwylltiant,—ei druenus
Daranau groch-ruant ;
Yr hen blin, a'r heini' blant,
A chanol oed achwynant.

Nid brigyn ar hyn dan droed,
O lwys-gainc yn y glas-goed,
Gwympwyd, ond torwyd derwen—
Gwyrodd brig rhyw gawraidd bren ;
A'r ddrylliedig goedwig gu
Ar unwaith sydd yn crynu,
Herwydd ei hurdd a'i harddwch
Geir a'i ben dan len o lwch.

Ofer gofyn beth yw'r testyn
Sy' yn enyn loesion ini ;
Gŵyr y gwledydd am y newydd
A wna beunydd ein dirboeni.

Tywysog y tywysogion—lithrodd
Dros lethrau y meirwon ;
Ac wyla llawer calon
Yn y tir yr enyd hon.

ALBERT DDA—dyna y dyn—a giliodd
O'n golwg mor sydyn ;
A'i enw anwyl wna enyn—tost hiraeth,—
Gorhynod alaeth a geir yn dilyn.

Minau a ro'f o'm henaid—gyda myrdd,
Deyrnged mawl, am ysbaid,
I'w hanes pur, yr hwn nis paid
A phara mewn argraff euraid.

Mawredd hoff, yn more'i ddydd
Eginai yn ei gynydd ;
Gan rwydd ddarogan yr hawl
A fedai'n y dyfodawl.

E welid un o anwylion—Anian
Yn ein hynaws wron ;
Mor hyfryd i'w fryd a'i fron
Oludoedd ei theleidion.

Dygai y greadigaeth—i'w feddiant
Addysg fuddiol odiaeth ;
Ei hastudio'n ëon wnaeth,
A thriniodd ei hathroniaeth.[*]

Carai edrych ar y crwydrawl—gymyl,
A'u gemau seirianawl ;
Neu swyn yr enfys wênawl,
Drwy gu belydrau y gwawl.

Carai glywed crŷg alawon—y môr,
A'r ymwriawl feisdon ;
A rhu y rhaiadr ëon,—cerddi haf
Y wig anwylaf, neu gŵyn awelon.

Arddunol fawredd Anian,—a thegwch
Ei choeth agwedd eirian,
Luniai wledd i'w galon lân—a hoffai,
Hoffai nes deilliai ei enaid allan.

Fel pe yn llawer hynach,
Synu bu uwch rhosyn bach ;
Glaswelltyn, neu hedyn âr,
Neu dywod bychain daiar :

A rhyfeddu bu uwchben—aruchel
Wrth-ddrychau daiaren ;
Creigiau, fel pinaclau'r nen,—neu'r môr hy'
A'i her fawr obry'n cynhyrfu'r wybren.

Ryw hynod bennod beunydd—o ddidawl
Ryfeddodau newydd
Ganfyddai—deuai pob dydd
Ag enill mawr i'w gynydd.

Ond os bu ef yn gosod—ei feddwl,
A'i feiddiawg fyfyrdod,
Ar y clau bethau sy'n bod
Drwy Anian, mor dra hynod ;

Erioed ni chollai'r Awdwr
Yn y gwaith—fel llawer gwr.

At Luniwr teulu Anian—a haelaf
Gynhaliwr pedryfan,
Mewn mawl a rhagorawl gân,
Cofiodd fyn'd heibio'r cyfan.

---

[*] In the earlier period of his life, he was fond of treating social questions on philosophical grounds, and resolving things into their simplest elements. He would reason by analogy, and argue on the principle, that, as the ocean is composed of perfect globules of water, the sunbeams of perfect particles of light, and the earth of perfect atoms of matter, each one cohesive and having affinity for every other, society, in order to be harmonius, must also have its units in perfection, and hence his intense desire for the thorough practical education of the individual mind.—The Late Prince Consort : Reminiscences of his Life and Character.

A threm wylaidd â doethwyr ymholai
Ar naws a dull yr hyn nas deallai;
Yn mlaen fel rhyw angel bach yr elai,
A'i yni rhyfedd byth ni arafai;
Arwrol yr heriai—bob dirgelion—
Achosion dyfnion, eu gwedd nid ofnai.

Ië, am *bahnm* o hyd—yr holai,
    A ryw hwyl dra hyfryd;
  Ger ei fron gyrai ei fryd—bob rhwystrau,
  Tra chwalai foddau natur a chelfyddyd.

Yn feiddiawl hwyliai ei feddwl helaeth,
Drwy ëaug gylchoedd bydoedd gwybodaeth;
Aeth ar ei union i fro Athroniaeth,
Ac i ynysoedd hardd-deg Hanesiaeth;
Yna fry i'r nef yr aeth,—gan ddwyn hawl
I drysor haeddawl ar dir Seryddiaeth.

Chwalai fro ddenawl uchel Farddoniaeth,
A holl eurlenyrch "gwlad well" Arluniaeth;*
Enillai nwyddau breision Llenyddiaeth,
A'r cyfoeth hyny ddyry Cerddoriaeth:
A phob hyglod wybodaeth,—yn ddibaid,
A droes ei enaid i ryw wasanaeth.

Ei fri'n uwch fore a nawn—a gododd,
    Gydag ymdrech ffyddlawn;
  A chafodd, yn dra chyfiawn,
  Fedi llwydd dyrchafiad llawn.

    Fel y cwyd i safle cain—
    Prioda fanon Prydain!
Brenhines, "meistres y môr,"—brenhines,
Ac urdd eres, llawer gwerdd oror.

Pwysigrwydd ei swydd rydd sail—i'w yni
Lew gyfodi'i fythol gofadail.

Ac O! yr addysg gywir,—a yfodd
    Yn nwyf maboed, welir;
  Hono heddyw ddefnyddir—yn ddyddiawl,
  Ac yn fuddiawl ei ffrwyth a ganfyddir.

Er ei haniad estronawl—e fyga
    Genfigen yn hollawl;
  Ac â'i rinwedd coronawl
  Gwna i fyrdd ganu ei fawl.

---

*The Prince's love of Art must be spoken of separately, for it was something peculiar to himself. He saw through Art into what, in its highest form, it expressed—the beautiful. He cared not so much for a close representation of the things of daily life, as for that ideal world which Art shadows forth, and interprets to mankind. Hence his love for many a picture which might not be a masterpiece of drawing or of colouring, but which had tenderness and reverence in it, and told of something that was remote from common life, and high and holy.—The Principal Speeches and Addresses of His Royal Highness The Prince Consort.

Dilwfr addysga'i deulu
I ofni gwarth—i fyw'n gu;
Gan eu cain arwain o hyd
Ar uchel lwybrau iechyd,[*]
A thrwy olau dyrau dysg,
I feddu tecaf addysg;
Ac ar rawd gysegredig—
Uchel daith sydd uwchlaw dig—
Yn mlaen, yn mlaen hyd deml hedd,
At goronau teg rinwedd.

Ei gartref wnai ef yn hafal—i swyn
Ynys werdd mewn anial,
Yw llais tyst ar dyst sy'n dal—i goffhâu
Ei oes, heblaw muriau Palas Balmoral;[†]
A phob palas, urddasodd
Ei wedd fwyn, mewn llariaidd fodd.

Ha! gŵyr llu'r nef o'r gorau—i'w euraidd
Arferion difrychau,
Ireiddio'n huchaf raddau
A moes gwir, gaiff hir barhâu.

Bedyddiodd â bywyd addas—fwyngu
Gyfangorff cymdeithas:—
Os purir y tal balas,
Purir bwthyn gwyn y gwas.

Yr oedd, fel pleidiwr addysg,
Yn un mawr tra yn ein mysg.

Nawdd enwog ei gain ddoniau—a'i gyfoeth,
Gafodd y gwyddorau;
O flaen ei wedd hyf lawenhâu—mewn llwydd,
Yn ddedwydd, ddedwydd wnai'r celfyddydau.

---

[*] In the training of the royal children, as we have already seen, the most exemplary care was taken to fill their minds with knowledge and their hearts with divine truth. But the royal children were taught that the care of the body is a religious duty, as well as the soul. The laws of health were scrupulously obeyed; and Sir James Clark tells us, in the Preface to the last published edition of the late Dr. Andrew Combe's work on the Training of Children, that the Queen and the Prince had set an example worthy of being copied by every family in England; and, by command of the Queen, gives the rules by which the children had been trained, and under which they had enjoyed an immunity from sickness, and a measure of health such as few families in any rank in life ever experienced, but which all might realize. The Queen and the Prince have nobly done their duty as parents, and they have had their reward.—Rev. J. H. Wilson.

The trait which personally distinguished him from other men was his daily and hourly interest in the education of his children, not only their moral education—which no parent under any circumstances ought to neglect—but the ordinary training of the school-room. Of course the Royal Princes and Princesses had many teachers, but their chief instructor was the Prince. He not only furnished a general plan for their instruction, but superintended it himself; not only appointed to each one his and her teachers, but thought it his duty to read every book which was about to be put into their hands.—Athenæum.

[†] The Christian faith of the Prince was most clearly manifested at Balmoral, where, free from official restraint, he could unbend and act with freedom.—Rev. J. H. Wilson.

Ond ei benaf nôd beunydd—oedd at lwydd
Y tylawd anghelfydd;
A'i ddwyn yn llawn feddianydd
Doeth, o râd gwybodaeth rydd.

Mynai addysg i blant y mynyddau,
Ac i'r fagad sy' a'u dillad yn dyllau;
Rhag dyoddef gloesion chwerwon garcharau,
Yn hynod rasol gwnai dori'u heisiau;
Nes eu dwyn o ddwys donau—eu tristwch,
Ac o aflerwch, i deg gyflyrau.

Heirdd ysgolion i dylodion
Adeiladai;
Ac am danynt hwy a'u helynt
Y gofalai.

Ac O! amled byddai'n myned
I ymweled, gan ymholi
Am eu hanes, yn ddirodres—
Ac yn gynes gwnai eu gweini.

Carai'n ddiau hau meddyliau
A byw hadau gwir wybodaeth;
Carai'n orau ddwyn eneidiau
I wych dyrau Iachawdwriaeth.

Am ei waith haeddawl mewn Amaethyddiaeth,
Hir, hir y seinir ei fawr wasanaeth;
Cynlluniodd, hwyliodd welliantau helaeth—
O! pa wawl ydoedd ei esiampl odiaeth:
Ef yma oedd prif amaeth—pob goror—
Rhedai i agor 'stor creadigaeth.

Amaethyddiaeth roes mewn afiaeth
Gu warogaeth i'w goreugwr;
A nifeiriawl wobrau urddawl,
Yrai'n haeddawl i'w gwir noddwr.[*]

Drwy'r byd i gyd p'le caed gwr
I'w guro fel dyngarwr?
I'w fynwes gynes, ddi-gaeth,
Anwyled oedd dynoliaeth![†]
Daioni'r teulu dynawl
Garai'n fwy nag aur neu fawl;
A dyna bwynt (yn y bôn)
Ei dra uchel ymdrechion.

---

[*] Mr. Morton, in his Agricultural Memoir of the Prince, entitled, "The Prince Consort's Farms," tells us the position the Prince Consort took as an exhibitor of stock at the meetings of the Royal Agricultural Society, and the prizes he won. Some idea of the number of these may be derived from the statement that the list comprises prizes to the amount of "nearly £1,000 in money, five gold medals, six silver cups, twenty-one silver medals, two bronze medals, thirteen high commendations, and twenty-one simple commendations."

[†] Camarferir y gair *dynoliaeth* mor fynych, fel mai nid anfuddiol, fe allai, fyddai mynegu mai yr hyn a feddylir wrtho uchod yw, *humanity*, ac nid *mankind*.

Chwychwi, a gerwch wr arwrawl
Gan roddi iddo gain urdd haeddawl;
Dewch yn llon a'r goron hygarawl,
Rhyfedd fawredd, a chân glodforawl—
Pynciwch, ymunwch mewn mawl,—o galon,
Yn nghyd am wron anghydmarawl.

Nid arwr yn mhlith y dewrion—daenant
Fâr dinystr yn ëon,
Ar y maes, yn rymusion,—gan eistedd
Ar sedd o fawredd rhwng myrdd o feirwon:

Ond arwr yn mhlith dewrach—fyddinoedd,
Feddiannant fri gloewach;
A thrwy lafur myrdd purach—ei haeddiant,
Enillant ogoniant myrdd amgenach.

Arwr hedd—arwr rhyddid—ydoedd ef,
Hyd ei ddydd trybelid;
Yn ei olwg ni welid
Un noeth arf, fflangell, na thid;

Ond arf o serch diderfyn,
Yn ffaglu at deulu dyn!

Un o deg wroniaid Iôn,—fwriadwyd
Yn gadfridog ffyddlon
I'r Gwr enillai'r goron—ar y groes,
Oedd ef hyd einioes, i leddfu dynion;

A'u harwain i deg oriel—gwir addysg,
A'i rhoddion goruchel;
A gwresog ddwyn gwŷr isel—i ddeffro,
Deffro er dringo'n nes i dir angel.

Pa ryw gam* hyf a Thramawr
Fu yr Arddangosfa fawr;
Cam nerthol, bythol ei bwys—
Ië, cam gwellhâd cymhwys:

Na! nid *cam*, ond *llam* y llu,—ogonawl
Esgynent i fynu
I fawredd, nes difyru
Bywyd cain cerubiaid cu.

Rhyw gadwyn eurog ydoedd—a unai
Enaid y cenhedloedd;
Arwydd da gwareiddiad oedd—yn y tir—
A'i fri ni ysir ar ddwyfron oesoedd.

Pwy a ddilyna ei fawr ddylanwad,
A'i addysg ryfedd, mewn iawn ddesgrifiad?
Pa nodd a roddodd i deg wareiddiad?
Ac i athrylith pa goeth reoliad?
I fyd rhyw adgyfodiad—hardd ydoedd—
Enyn y miloedd wnai ei ymweliad.

---

* A stride.

Pa wr hoff fu'n peri hyn ?
I gyfaill ni raid gofyn !
Priodol ettyb Prydain,
A bryd gwyw, "Fy Albert gain !"
Gweddus fawrhâd tragwyddawl
Haeddai, ond ni fynai fawl ;
Eithr drwy'i oes fe'i rhoes i'r Rhi
A daenodd bob daioni.

Amryfath a mawr hefyd
Oedd ceinion ei fron a'i fryd.

Yn llys areithwyr llesawl
Caiff hir fyw—coffheir ei fawl.*

Nid hudlais brwd hyawdledd—un adeg
Ddynodai ei fawredd ;
Ond ryw hynod wirionedd—dwfn-dreiddiol,
Rhyw awch tirionol, a serch at rinwedd.

Pan lefarodd, beth hynododd,
Neu a lwythodd ei ddarlithiau ?
Tegwch purdeb Defnyddioldeb
Ga'dd ei wyneb gwiw a'i ddoniau.

Yn llawn nôd fel lluniedydd—rhagorodd
Ar gewri tra chelfydd ;
O'i luniau, yn ddystaw-lonydd,
Dylifa'i ddawn hyd olaf ddydd.

Fel bardd d'ai'n ddyfal i'w ben—oruchel
Deg ddrychau diamgen ;
A'i law osodai ar len
Wir foddau pob ffurf addien.

Oedd gerddor rhwydd ac urddawl,—wnai dyner
Fwyn dônau serch-hudawl,
Danient deimladau dynawl
(Er lles myrdd) i arllwys mawl.

Ac ar aden gysegredig—yn gain
Esgynai ei fiwsig
I'r nef, ei fro gyntefig,
Uwch ymryson dynion dig.†

Ond enaid am wneyd daioni,—dyna
Ledaenodd ei fawrfri ;
Yn hyn nis gallwn enwi—'i weithredoedd—
Iôr, a rif fydoedd, ŵyr eu rhyfedi.

Yr oedd yn uchel mewn heirddion achau,
Dirfawr gyfoeth, a doeth wybodaethau ;
Ymroddiad enaid, a mawredd doniau,
A gwir haeddiannawl enwog urdd-enwau ;

---

* Gwel ei Areithiau.

† Mewn cerddoriaeth gysegredig y rhagorai.

A rhyfedd faith rinweddau—ynt ry deg
Ini, un adeg, enwi eu nodau.

Ond uwch na'i holl hynod achau,—ac uwch
Na'i holl gain urdd-enwau,
A'i ddenawl ddysglaer ddoniau,—oedd tirion
Ddaioni'i galon lon, medd miliynau.

Yr addurn hwn a roddodd—i'w berchen
Y mawr barch a haeddodd :—
O'i oes fad, drwy hynaws fodd—diwyrni,
Golau daioni a glau* dywynodd.

O! gwel ei daith hyglod ef—
Arweiniol daith i'r wiwnef:
Daioni yw dywenydd
Ei holl fryd, drwy ddiwyd ddydd ;
Yn ddinych gwna ddaioni,
Fel ei fraint, a'i ddwyfol fri;
A thâl llawn, am weithio lles,
Anfona Iôn i'w fynwes :
Ei dalu'n wir—ond o law Naf—
Ni fyn y gwr addfwynaf.

O! y mae angelion mwyn
Yn y byd anhyfryd hwn ;
A'u hoff waith ar daith yw dwyn
Adyn byw o dan ei bwn.

At y gwael dan haint o gur,
Ant â napcyn gwyn fel gwawr;
Gwenant, sychant ddagrau sur
O wedd meib y cystudd mawr.

Un o'r hoff ymdeithwyr hyn,
A'u tywysog enwog iawn,
Yw efe—Albert—a fyn
Enill oes o radau'n llawn.

Yr *uchel* a'r *isel* oedd
Yn llewyrch ei alluoedd.

Llawer bardd gaed yn llwyr ben
Am lywio'n nhemlau awen,
Na feddai ddawn celfyddyd,
Neu bwyll cyffredin y byd ;
Ond diddadl y rhaid addef,
Nad un ddawn adwaenodd ef!
Ac nid *un* pwnc wnai danio
Hynod aidd ei enaid o.

Oedd ddiball mewn deall da,
I chwilio'r pwnc uchela';

---

* Incessantly.

A rhyfedd fedr hefyd,
Drwy iawn bwyll, i drin y byd.[*]

A thymer fwynaidd, mor ddoeth, mor fanol
Bu'n codi addysg o bynciau dyddiol;
A'i ddirnadaeth, â sylldrem ddarnodol,
Fynai gyrhaeddyd elfenau gwreiddiol:
A'i fys ar ryw wers foesol—yn ddibaid,
Treiddiai i enaid y natur ddynol.

Ni bu heb urddas yn nghamp y beirddion,[†]
Ac i ben-seiri[‡] bu hynaws wron;
Llyw hynod oedd yn mhlith lluniedyddion,
A thrinai addysg dwfn athronyddion;
Ac enaid i wel'd ceinion—feddai'n wir—
Yn hyn ei deithi ryfeddai'n doethion.

Ond gyda'r baban gwan, fel y gwenai;
Hefo'r llafurwr ar fyr llefarai;
O hyd am helynt y tlawd ymholai—
I dir uwch ei ofid fe'i dyrchafai:

Mor ddi-drwst, ac mor ddi-drai,—mewn symledd,
Ac uchel fawredd, y gwych lafuriai!

Ef oedd rheolwr rhyfedd yr haelion,
Ac iawn y gwyddai am gŵyn y gweddwon;
I wneyd daioni, trueni dynion
Dynai i'r golwg ei dyner galon:
Am ei rwydd drem a'i roddion—y sonir—
O! fe hir gerir ei fawr ragorion.

Weithiau e fwriai ymaith ei fawredd,[‖]
I wneyd da'n dawel—dyna ei duedd;
Ac â dyn isel, gyda hynawsedd,
Y gŵyl lefarai—nid gwael oferedd;
Eithr anwyl iaith rhinwedd,—gan wasgar
Rhyw oleu hygar â'i loew agwedd.

---

[*] With these evidences of his refined taste, the Prince united a practical, manly habit of doing homely things in a thoroughly honest way.—The London Review.

[†] A residence of three sessions in the University at Bonn contributed to the Prince's increasing knowledge. It is on record that his unexceptionable conduct as a student, his talents and acquirements, together with the kindliness and affability of his demeanour, secured universal esteem. A small collection of Lyrics, composed by the Prince, and set to appropriate music by his brother, were published, at their joint expense, for the benefit of the poor of Bonn. Prince Albert thus exhibited one of those features which distinguished him during his abode in this country.

[‡] Architects.

[‖] The beautiful simplicity of the life of the Prince and the Queen were yet further seen in the occasional excursions which they made to Highland towns and villages. Three times did the Queen and the Prince, with a very few attendants, drive and ride to these villages, and, unknown, put up with the ordinary accommodation of a small country inn, and the common fare which is furnished to the passing traveller. Only after all this had been done, did the Royal party discover themselves, and even then there was the same kind condescension and love of the common people.—The Late Prince Consort: Reminiscences of his Life and Character.

I'w hawddgarwch rhyw hardd goron—ydoedd
Ei nodau fel Cristion:—
Mor isel, ddiymryson,
A llawn o barch i arch Iôn.

Dedwydd fawrhâu y Duwdod
A fu, yn wir, ei brif nod.

At-dynodd Protestaniaeth—yn foreu
Ei fyfyriol archwaeth ;
Ar ei gwir ragoriaeth—y dwys sylwai,
Ac fe'i hanrhegai â'i fwyn warogaeth.

Yn ei ddyfal wir ofal am grefydd,
Ei lân hynafiaid ddilynai'n ufydd ;
Er yn ieuanc, fe'i cawn â chryn awydd
Yn darllen aur-ddalen gwir addolydd ;[*]
A'i wir anwyl arweinydd—gwastadol,
A'i oleu dwyfol, fu Beibl Dofydd.

Ryw foreu, fel arferol,—a'r 'hedydd
Yn trydar ei garol,
A gwawr deg ar gaer a dôl—yn eistedd,
Yn fyw o fawredd, nesa'n fyfyriol,

At dueddau y tyddyn[†]—na welir
Ei ail mewn un dyffryn :
O hirbell fe'i gwel gyferbyn,—yn ngwawl
Anwylder gwênawl, dan belydr Gwanwyn :

A'i enaid a enynir—a'i anian
Ar unwaith wresogir ;
Hyfryd-rwydd fawrhâd roddir
I Iôr a Thad dwfr a thir.

Yn ol o'i fendigol daith,
Tra hylon y trŷ eilwaith ;
Yna fe'i cawn, â nwyf cu,
Yn delaid gyda'i deulu,

Yn rhoi mawl dwyfawl i Dad
Y bydoedd, am arbediad ;
Pob calon, fel hinon ha',
A gura gan wir gariad.[‡]

---

[*] The scource of this enlightenment and this faith was the Bible. When a student at Bonn, it was his daily companion,—when he became the husband of the Queen, it was his daily rule in life, and this reverence for, and love of the Bible, were peculiar to the family. We have it on the authority of the Bishop of Peterborough, who was tutor to Queen Victoria, that the Prince Consort's Royal aunt, the late Duchess of Kent, made it a rule in the study that the Bible should be read to the young Princess ; and we know that when the Queen was requested by an African prince to say what was the secret of England's greatness, and England's glory, Her Majesty presented a Bible to the Embassador from his Court, and said, "Tell the Prince that this is the secret of England's greatness."—Rev. J. H. Wilson.

[†] His "Model Farm."

[‡] Family Worship.—A friend of mine writes thus, "I was told on the day of his funeral, that almost every morning, while at Windsor, the Prince would be seen at five in the morning going down to his Model Farm some few miles from the town of Windsor, and the first think always, on his return, would be family worship."

O ! a fu gwell golygfa gu—na hon
Ar frenhinol deulu ?
Edrych, gan belydru,—wna'r llu nefol,
A Iôn o ganol ei sedd yn gwenu.

Hoff wlad Prydain ! "gain ei gwedd,"—a'i hachos
Yn uchel, nid rhyfedd
Ei bod yn hynod, llawn hedd,—heb ail bron
Am gu arferion—am gywir fawredd.

Y mae ei euraidd gymeriad—yn wir
Yn herio darluniad ;
Nid oes bardd hardd ei urddiad,—â'i holl ddawn,
O'i geinion cyflawn ddŷd lawn ddadleniad.

Fel rhosyn gwyn yn gwenu
Yn bur deg o bob ryw du,
Ei weddau'n un cyflunedd,*
Ac i gyd yn gu eu gwedd;

Addefir nad ellir dwyn
Ei liwiau'n llwyr i lun llawn ;
Felly mad gymeriad mwyn
Ein Tywysog enwog iawn.

Mal yr haul ymloewi'r oedd—yn ei hynt
Hyd entyrch clod oesoedd ;
Glwys wawl ymledawl ydoedd
Drwy ei gu fywyd ar g'oedd.

---

* Equiformity.

RHAN II.

"Pa fodd y cwympodd y cedyrn ! "—Dafydd.

Ond er ei hynod dirioni—ac er
Ei ragorawl deithi,
O ! fedd, a greulawn feiddi
Ysu'n frwnt holl swyn ei fri?

Hagr Angau, erchyllgawr ingol,—daethost
Ar daith anamserol,
I ddwyn un mor haeddiannol—
Oeda'n awr, a rhed yn ol.

Ond ofer yw pob dyfais,—a rheswm,
Ni rusa'n ei ymgais :—
"I nol y duwiol deuais,
A'r doniol wr," dyna'i lais !

"Ar urddas yr arwr harddaf—ac ar
Ragoriaeth ni sylwaf ;
Er y byd, ni arbedaf
Undyn, os caf genad Naf."

Ar fyr o'i ddysglaer fawredd,—ïe'n nawn
Ei nerth a'i anrhydedd,
Ein gwron sydd yn gorwedd
Yn yr arch, yn oer ei wedd!

O! ei hawddgar gymhares,—mae ei gwae
Am ei gwr a'i hachles,
O fwynaidd gofio'i hanes—ardderchog,
Yn awr yn miniog drywanu'i mynwes.

Dyrnod ar ddyrnod a ddaeth—i'w henaid,
Yn nglynoedd marwolaeth:
Ymadael â mam odiaeth,
A cholli'i gwr—archoll gwaeth!

O gofio ei wedd gufwyn,
A rhodd ei ymadrodd mwyn;

Neu os gwel dai neu ysgolion—a geir
Yn gwirio'i ymdrechion;
Enfyn braw ei fin i'w bron,
A chilia hedd o'i chalon.

"Bywyd ei bywyd"* mewn bedd—osodwyd
Yn sydyn ddiadwedd;
Parhau wna hithau'n ddi-hedd,
Yn eigion dwfn unigedd:

Uthredd unigedd a nos—
Unigedd pe bai'n agos
Lywiawdwyr yr holl wledydd,
Yn awyr deg haner dydd.

Er drwy hawl yn frenhinawl eu henwau,
Ow! i'w blant anwyl blin yw y tonau;
Ag ofn ysir eu mwyndeg fynwesau,
A rhwydd alarant dan fawr ddoluriau;
I oer gell y priddellau—y cyrchwyd—
Yno y dodwyd cynllun i dadau.

Dyrnod oedd hwn i'r deyrnas—gyrhaeddodd
Bob gradd mewn cymdeithas;
Arddodd holl fronau urddas—yn ei fâr—
A dyrys alar döai'r iselwas.

O fwth i balas ar fyr,
Wele mae gwae a gwewyr;
Pob oed gwynfana, pawb oll
Mal iwrch yn teimlo'i archoll.

Aberoedd hwyr a borau—o lifawl
Ac wylofus ddagrau,
Geir yn prudd fwydo gruddiau—y miloedd,
Ar ol un ydoedd mor ŵyl ei nodau.

---

* "The life of my life"—dyna ymadrodd a ddefnyddiai ein hanwyl frenhines wrth son am ei diweddar briod.

Ha! i Wyllt Walia wiwlon—mae helbul
Mawr am Albert weithion;
O ysig fryd a llesg fron—cwynfana—
Hi dra erch wyla, ar dori'i chalon.

Iwerddon, er ei harddwch,
O'i holl urdd gryna'n y llwch;
Gwelir poen galar, heb baid,
Yn ysgytio'r Ysgotiaid;
A'r Saeson sy'n eigion aeth,
Ac yn welwon gan alaeth.

Pan oedd Prydain gain ar gwnu—ei llaw
Yn llym i geryddu
Estronol, elynol lu
Anturient ei diystyru;*

Yr un llaw a dröai'n llesg,
I sychu'i grudd brudd heb rwysg;
A'i rodiad mad yn ein mysg
Enwai fel un wnai gwae'n floesg.

Ai arwydd rhuad oeraidd yr awel,
Neu gŵyn Prydain yn ochain yn uchel,
Dery fy enaid fel blin dwrf anel?
Leinw o iasau fy nghalon isel?
Dyfnach, a chryfach yr êl—y trist wae—
Agorwyd argae i wewyr dirgel!

"Dych'mygaf y gwelaf ei ddull gwiwlon
Fel cynt, a'i helynt yn mhlith bywolion;
Yn gwirio† heddwch, neu'n gwasgar rhoddion
O'i law mewn haeledd clau i'm hanwylion;
Ond ha! daw erchyll don—o wae drosof,
I oeraidd wawdio fy holl freuddwydion.

Er imi dyner holi am dano,
Un awr ni welaf ei wedd tra'n wylo;
Mewn tir mynwent y mae yn trwm huno—
Ni chlyw e ganiad, nac uchel gwyno;
Ataf ni ddaw byth eto—un enyd—
Ond A! ei rith gyfyd wrth ei gofio.

A pha gyfaill gaiff ei gofio—mal hwn
Gan fy mhlant byth eto?
A myrdd mwy hoff im' erddo
Fydd oer dir ei feddrod o.

Am lonwych ugain mlynedd—do! hygar
Attegodd fy ngorsedd:
Gan drwsio a gwisgo'n gwedd
A rhwydwaith claer anrhydedd.

---

* Cyfeirir at y sarhad a daflwyd ar y faner Brydeinig gan filwyr Americanaidd.

† Realizing.

Ei ewyllys oedd fy llesâd,—o hyd,
Hyn ydoedd ei fwriad ;
Fe rwydd wrthodai fawrhad—er llonwedd
Eangu mawredd nerth fy nghymeriad.*

Am lwydd a chysur fy mhlant—yr awchus
Ymdrechai'n ddiballiant ;
Wr pur ! fe'u denai o'r pant
I gynydd a gogoniant.

Ond O ! loes, torwyd i lawr—arweinydd
Pob gwroniaid clodfawr ;
Do ! darfu'r hwn fu mor fawr,
A darfu'm cysur dirfawr.

Ei gymmorth, oedd well na gemau,—a gawn
Yn gynar mewn eisiau ;
Ond yn awr—dyna eiriau—digysur !
Ni wêl fy llafur, ni chlyw fy llefau.

Rhodd ei bwyll ni rydd bellach—
Heno'n wir *rhaid* canu'n iach ;
Ond anhawdd ydyw hyny,
Er ei fraint mewn goror fry."

Nid yr Ynys Wen ydyw'r unig—un
Gwynfana yn ysig ;
Ond, dan loesion dyfnion dig,
Wele fyd yn glwyfedig !

Y gareg syrth o'r ban gaerau—i lawr
I'r gwastad lyn weithiau,
Lunia gylch ar gylch, sy'n gwau—yn sydyn,
Olwyn am olwyn hyd yr ymylau.

A phan bo llyw a phenaeth—yn syrthio
I lyn serth marwolaeth,
Gwelir olwynawg alaeth,
Geir yn trist guro'n y traeth.

Ac ar ol un o'r rhagorolion—cawn
Donau cur yr awrhon,
Yn lledu eu dyfroedd llwydion—gynhyrfant,
Blin-wgus yrant o'u blaen gysuron.

Y mawr haul, er mor helaeth—ei yrfa,
A'i ddirfawr lywodraeth ;
Un dydd, na noson, nid aeth
O olwg na swn alaeth.

Gwlad ar ol gwlad, yn syn a theimladawl,
A farwnada dan dost friw hynodawl ;
O galon i galon sôn gresynawl
Letha'r awyr ar fyr yn llifeiriawl :

---

* Cyfeirir yn fwyaf neillduol at ymddygiad hunanymwadol y Tywysog yn gwrthod cymeryd prif lywyddiaeth y fyddin Brydeinig.

Miliwn ar filiwn rydd fawl—i'w rinwedd,
A'i fawredd rhyfedd, â gwedd ddifrifawl.

Yn afon yr awrhon rhed
Dagrau y da a'r digred.

Pob gradd sy'n ymladd ag aeth,
Dan oerion donau hiraeth ;
Tylodion gwaelion eu gwedd,
Wylant wrth gofio'i haeledd ;
Yn drist, medd eu calon drom :—
"Ei fath eto fyth atom,
Ni ddaw, i ddadlwythaw loes,
A lloni'n tywyll einioes."
Poen a ddeil y pena' ddyn,
Hyd at y gwael gardotyn ;
Ac un, yn ngoror cyni,
Yw'r isaf, a'r uchaf ri.
Athrylith, heb ragrithiaw,
Ei hir ddwys alar a ddaw
Dros ei grudd yn brudd o'i bron,
Yn ffrydiau, dafnau dyfnion.
Ysig ydyw dysgawdwyr,
Penaf ac enwocaf wyr ;
A chan wylaw, a braw bron,
E dawdd y lluniedyddion.
Y mae briw meib yr awen,
A'u iasau byw, 'n ddwfn dros ben.
Mor isel y dêl y dôn
O'u cur ddyry cerddorion ;
Isel fel calon ysig
Yn gruddfan dan boenau dig.
Amaethwyr fyrdd sy'n methu
A throi cefn ar athraw cu.
Gan ffrwd calon, waelion wŷr,
Llifeiria gwedd llafurwyr :
Eu harcholl llawn erchyll yw,
Am eu noddwr mwyn heddyw.

Ac O ! brudded yw gweled ysgolion,
O'r uchaf i'r isaf, fel pe'n ymryson
Mewn ocheneidiaw ac wylaw calon—
Wylaw o gariad ar ol eu gwron ;
A gwaith gwir Addysg weithion,—mewn cyni,
Fydd difrif, difrif guro ei dwyfron.

Yn wael eu rhan wyla'r Awenau,
Clafaidd odiaeth yw'r Celfyddydau.
Llwyr annyddan yw'r holl Rinweddau,
A theg Ryddid sy'n llaith ei gruddiau.

A rhyfedd mor ddifrifol—yw Seion,
Yn ei swydd frenhinol ;
Trethu teimlad hiraethol
Wna ei serch poenus o'i ol.

O ! ddwys gur ! ni bu'r fath beth—
Wyla pawb—wyla pobpeth ;
Wyla'r nen uwchben, wych bau,
O ! f'enaid, wylaf finau.

Lle mae'r wefus ddifyrus ddyferai
Y gu-fawreddog iaith a'n gwefreiddiai ?
Neu'r golygon lle'r mwynion ymunai
Y mawredd a'r rhinwedd a'u coronai,
Pan gynt ei galon drwyddynt a dreiddiai,
Ac â'i fawr feddwl a gyfarfyddai ?
O ! fyd, ai nid erch fai—i'r teyrn creulon
Fynu y teleidion ? Ha ! fe'n tlodai.

Yr hoff law a graff lywiodd—yn ei hynt
Y pwyntal enwogodd
Mor fawr, ac mewn amryw fodd,
Er ei phur fri a pherodd !

Ac ar hyn, yn ngwely'r gro,
Ni welir mo'ni'n hwylio
Ei lleni, ac mewn dull hynod—yn dwyn
Anian deg i'n gwyddfod,
Yn holl urdd ei lliwiau od,
A'i thlysau bythawl isod ;
Nes y cawn, i'n llawn wellhâu,
Hir edrych ar raiadrau ;
Aros uwch y rhandir sydd
Ar finion claer afonydd ;
Gwel'd bryniau, fel caerau certh,
A rhodfa mewn gardd brydferth ;
A difyr wedd y defaid
Yn dibrin bori'n ddi-baid ;
Neu fwynaidd seindorf Anian,
Fel yn cyd-gyflawni cân ;

A difyrawl————ond oferedd—yw son
Am dlysineb rhyfedd,
A myfyrio am fawredd—
Gwron byd geir yn y bedd !

Yr oedd, ar ei deg ruddiau,
Iechyd pur heb gur yn gwau ;
A'i fywiog gorff cryf ac iach
Roddes arwydd oes hirach :

Eilun fu o'i lân fywyd—
Ai'n lanach, harddach o hyd ;[*]

Ond heddyw mor wyw, mor wan,
Ac ofer yw y cyfan !

Nid oedd nerth a phrydferthwch
Ond rhy lesg, medd daiar-lwch,
I'w gadw rhag ergydion
Y fraich drywanai ei fron.

Na ! nid oedd enaid addien,—a bywyd
Na bu fawr ei amgen,
Yn cyd-hawlio cadw heulwen
Ei oes bur rhag nesu i ben.

O'i ogonawl rawd mor gynar,—yr aeth
Dros drothwy ein daiar ;
Cyn cael gwyn goryn, na gwar—yn crymu,
D'ai rhybudd esgud o'r bedd i'w ysgar.

O ! beth pe cawsai'n y byd
Einioes hir, pa hanes od,
I'w fawrhâu, synasai fryd
Ei oroeswyr e isod !

Enwasai yr hanesydd—ryw odiaeth
Weithredoedd dieilfydd,
Lanwent ei oes ysblenydd,
Ryfedd oes ! nes darfu'i ddydd.

Yn sydyn wed'yn traethasai'r awdwr
Ei hynod fawredd fel hedd-adferwr ;
A'i fri haeddawl fel cyflafareddwr[†]
I lawer teyrnas—addas weinyddwr :
Ond aeth yr hynod wr—drwy borth angau
Yn ei lawn flodau, ffyddlonaf wladwr.

A oes blaned ysblenydd,
Draw ar daith hyd oror dydd,
Mor hardd, wrth roi mawr urddas,
O'i bron loew, i'r wybren las,

Ag oedd y brif seren gain
A roed yn nenfwd Prydain ?
Ond ow ! cilio'n union wnaeth,
Er ei gwawr a'i rhagoriaeth ;
Gan adael gwae i nodi
Noson erch i'n Hynys ni.

---

[*] He was very handsome as a young man, but, as often happens with thoughtful men who go through a good deal, his face grew to be a finer face than the early portraits of him promised ; and his countenance never assumed a nobler aspect, nor had more real beauty in it, than in the last year or two of his life.—The Principal Speeches and Addresses of His Royal Highness the Prince Consort.

[†] Arbiter.

Uwch y wlad. cyn machludaw,
Yr oedd ei drych yn hardd draw:

Ai'n decach, gloewach uwch glyn—du angau,
Er dangos yn ddichlyn,
Ei bod i godi gwed'yn,
Uwch aur fro, a llachar fryn.

RHAN III.

"A marw sydd elw."—PAUL.

Yn yr ardd, pan yr hyrddid
At eu llyw erch gorwynt llid,
Y disgyblion yno'n wael,
Yn ufudd aent i afael
Hael gwsg, wrth gael eu gwasgu
Yn flin dan ofalon du:
Finau, pan y cwynfanwn,
A gwlêb wedd, dan ddirgel bwn,
Un a'i gwsg â'i gyffion caeth,
Neu deg, deg weledigaeth,
Yn chwai a'm dygai o did
A gafael fy nig ofid;
Yna gwelwn, mewn golau,
Wedd gwas hedd yn agosâu,
Yn ŵyl, yn ŵyl fel y ne'—
Yn bur fel gwawr y bore.

Mwyn a hudol amneidiai—â'i law glaer,
Mewn gwawl glwys, lle safai;
Yna mwyn fel gwenau Mai,
Yn dadol iawn dywedai:—

"Tyred, tyred, fardd tirion,
A'th isel fryd, a'th salw fron;
Tyred o'th wae naturiawl,
O niwl gwyll, i ganol gwawl.
'Rwyt yn gwan gwynfan ar g'oedd,
Yn wirion, fel llaweroedd;
Ond dysgaf iti esgyn
Uwchlaw yr holl dawchle hyn,
I ganol hyfrydol fri,
A glenydd aur goleuni;
Lle nad oes lleni dwysion,
Dyryslyd i fryd neu fron;
Ond teg wawl bythawl sy'n bod
Yn yr iach oror uchod:
Gwlad nefawl, dwyfawl ei dysg,
Digwmwl a digymysg;

Yn ei thir, y pethau od,
Ddyrysant ddaiar isod,
Ydynt yn ganfyddadwy
Fel y maent—heb ofal mwy—
Ond i'r faith daith, tyr'd weithian,
A dy gur dry'n hyfryd gân."

Ar ei ol yn bur wylaidd—yr 'hedais
Ar aden eryraidd,
Yn ngolwg hynt angelaidd,
A'm bryd yn pendrymu braidd.

Syrthio i rawd swrth ar hyn—a wnaethwn,
Yn eithaf fy nychryn;
Ond y mâd genad gwyn—sylwai'n serchus—
Ar ddwy wyw wefus daeth rhodd ddiofyn.

O ! hyfryd rin gwin y gwawl,—dyferyn
Rydd adferiad hollawl ;—
I'r ddiod hoff rhoddwyd hawl
I nerthu fel yn wyrthiawl.

Heb aros aem heibio'r ser—ac anwyl
Geinion yr eangder ;
Yna bu i emyn bêr,
A rhyw dôn ara'-dyner,

Wefreiddio, puro heb baid,
A lloni fy holl enaid.

Mynwn aros am enyd
Yn y fro, â llawen fryd.

Ond fy arweinydd difyr a wenai,
Ac yn siriol fe'm hollol gymhellai,
Yn ei foes brawdol wrthyf sibrydai,
" Yn mlaen, yn mlaen !" a'i hardd-drem ymlonai :
Ambell angel a ddelai—heibio'n llon—
Canys gorchwylion Duw Iôn adwaenai.

Daeth un, fel rhyw fun ddi-fai—yn ei bri,
Ger ein bron, a gwenai ;
Yna wrth yr un a'm nerthai—yn ffraeth,
Ag iaith dda odiaeth, e goeth ddywedai :—

" I Frydain wyf ar 'hedeg,
A rhodd Duw i'r weddw deg :[*]
Sychaf ei phrudd rudd, drwy ras,
A llawn hedd—llian addas ;

---

[*] The loss—first of a mother, and now of a husband, and both gone within one short year, was sufficient to have overwhelmed the strongest mind ; and yet, when the first paroxysm of grief was over, we find the noble lady surrounded by her orphan children, and dedicating them all to God and their country ! Surely the strength of Divine grace was there !—The Late Prince Consort : Reminiscences of his Life and Character.

Dyferaf win difyrwch
I wermod y trallod trwch ;
A'r llesg deulu'n gu a gînt
Y pur gysur a geisiant."

Yna, heb aros enyd,—ni gadarn
Ymgodem yn unfryd,
Nes hofran, â naws hyfryd,—mewn bro gu,
Yno e ganfu fy ngolwg wynfyd!

Yn awchus, heb betrusaw,
Dyrchefais fy llais a'm llaw :—

" Wele'r nef! ein dysglaer nôd,—yr haddef
Dra haeddawl o fawrglod ;
Hon yw y fan ini fod—byth yn rhydd—
O! fy arweinydd, dyma'r fro hynod,
Y soniaist am ei swynion
Yn nechreu'r daith hirfaith hon :
Aroswn yn ddirysedd
Yma'n hir yn nghwmni hedd."

Ar ei hynt, ebr yntau,—yn siriol,
" Prysura dy gamrau ;
A gwelir, mewn golau,—mor aruthrol
Yw maes hynodol dy gamsyniadau."

Chwyrnellem, â chryn allu,
Ar daith drwy eangder du ;
Ond, cyn hir, dacw y nôd
Da, difai, wedi dyfod ;
Daeth! daeth yr awr fendithiawl,
Y mawr hedd, a'r môr o wawl :
A hynod mor wahanol
I'r un adawem ar ol,
Yw y breswyl anwyl hon—
Canaid gartrefle ceinion.

Ei llwyni oesol, heb wall neu eisiau,
Ei glân a phuredig loewon ffrydiau,
Ei rhydd lawenydd, ei heirdd delynau,[*]
Ei haraul bleser, ei pherl-balasau,
Ei haur-heolydd, ei chlaer orielau,
Dilwgr rawnwin, a diail goronau,
A'i hodiaeth ragoriaethau—orchfygant,
Fel llif eiddilant fy holl feddyliau.

A rhydd fy nghyfarwyddwr
Im' " len gudd " (mal un y gwr [†]
O'r graig fu'n syllu'n ddwys ar
Ein Duw, tra'n blentyn daiar)
Rhag ofn i glaerder y gwawl
Fy nallu fi yn hollawl.

[*] Neu, Ei da lawenydd, ei heirdd delynau.

[†] Exodus xxxiv. 33.

Fy iaith gu! darfu'th derfyn,
A dwl yw dychymyg dyn:
Ymsymud yn fud gan fawl
A wnaf drwy'r wynfa nefawl.

Ond beth yw'r brwd sibrwd sydd
Yn awyr y byd newydd?
A rhyw awch, pawb edrychant
Yr un ffordd, o fryn a phant;
A hwylus iawn yr holir
Fel hyn ar y dyffryn dir:—

"Pa fwynhad neu fwriadau—ataliant
Y teilwng i'n parthau?
Canfu rhod byd ddiwrnodau—mewn treigliad,
Wedi ei ollyngiad o wyll angau.

Fe raid mai trem hyfrydol—ar degwch
Creadigaeth fythol,
Wrthgura nerth hygarol—gymhellion
Ei arweinyddion doeth a rhinweddol."

Ond ar hyn bloedd daranawl
Dreiddiai gylch holl diroedd gwawl,
"MAE'N D'OD!" dyna emyn deg,
Briodol, mewn ber adeg,
Yn llifo heb ddim llafur
O bob rhyw aur-delyn bur.

Yna'r dorf, mewn bri dirfawr,
A'n fyw, fyw gymanfa fawr.

I adail fawr ehedant—ar wiwlwys
Orielau eisteddant;
Ac e lwyr ddysgleiriant—gyda'u gilydd,
Yn eu gwiw gynydd, fel ffrwd gogoniant.

Y mwyn estron-ddyn ar hyn arweiniant
Yn hyf i ganol y dorf, a gwenant;
Yr anwyl raddau'n wir unol roddant
Fyg groesaw iddo, ac fe'i gorseddant;
Yna swn angel a sant—gilia'n rhwydd,
E gaed distawrwydd—pawb gydystyriant.

Yna'r Hwn gaed ryw enyd,
Am ein bai, yma'n y byd,
Oddiar ei sedd, gorsedd gwawl—
Ei sedd fel Brenin swyddawl,

Lefarodd ddwyfol eiriau—a rwyddawl
Dreiddient drwy'r orielau;
Hawddgarach oedd y geiriau—fil miloedd
Na hyawdl ieithoedd ein byd a'i lwythau:—

"Henffych well, fy mrawd, bellach,
Henffych i fyd hyfryd iach:
Tegwch cu fu dy fywyd,
A bri hardd gei'n wobr o hyd."

Atalfa ar redfa rydd
Ei lifeiriawg leferydd
A wnaed, tra gellid nodi
Enyd fer o'n hamser ni:
O'i gylch y tremiai mewn gwawl,
A d'wedai'n awdurdodawl:—

"Urdd-enwau roir i ddynion—anfuddiol,
Na feddant ragorion;
Am eu sain, am eu swynion,
Uwchlaw'r ser ni chlywir sôn.

Ond enw Albert dyner—a roddwyd
Drwy haeddawl gyfiawnder;
A chlywir ei sain uwchlaw'r ser—ar g'oedd,
Yn boddio'n y nefoedd luoedd lawer.

'Da' ydoedd, rhaid dywedyd,—a da fydd
Hyd faith oes y gwynfyd;
A thra nef, da iawn hefyd
Fydd ei wledd mewn hedd o hyd.

Da, was da! i byncïaw dos
Hedd-eiriau yn ddiaros.

Nid Tywysog enwog wyt,
Hynodawl Frenin ydwyt;
Brenin â'm gwaed a brynais—
Heddyw fe gei'th harddaf gais."

Yna gwenai'n ogonawl—
Llywiai â gwên holl lu gwawl!
Do! gwenodd mor deg-anwyl,
Nes yr aeth Pleser i hwyl;
A phêr Haleliwia lon
Chwalai drwy'r goruchelion.

Synawl lesmeiriais inau,—ni fedrwn
Ddal anfeidrol bethau;
Rhyw ball llwyr ar fy holl synwyrau—oedd,
Ni welwn y llysoedd—ni chlyw'n y lleisiau.

Wedi hyny dihunais,—nid o'r cwsg,
Ond o'r cur a deimlais:
A'r olwg oer a welais—oedd ei fedd,
Ac O! ba ryfedd ddig wae a brofais.

Mynwn eneinio'r meini,
Yno'n llesg â dagrau'n lli':
Ond ar hyn, fel sydyn saeth,
Dygodd y weledigaeth

I'm cof ei holl emau cu—a'm galar
Ymgiliodd o'r ddeutu;
Yn gân troes dwfn gwynaw tru,
Ochain droi'n llawenychu;

A chenais, nid achwynion,
Nid acen lesg, ond cân lon:—

"Paham y gwnaf gam ag ef,
A'i delyn, gyda'm dolef?
A orwedd Albert heddyw
Yma'n y bedd? na! mae'n *byw*—
Yn byw yn nhir y bywyd
Uwchben, mewn amgenach byd;
Gan roi gwell mawl dwyfawl, da,
Na'r emyn oreu yma.

Ni sy'n y bedd, tra'n sŵn byd—
Dirfawr fedd yw'n daiarfyd,
Lle nad oes hyd oes yn trist wau
Ond chwyrn ddigedyrn gysgodau:
Trueni, gwegi, gwagedd,
Im' yw'r byd—a *dyma'r bedd!*

Ond A! yn nhud Eden Iôr,
Y lwyr ddihafal oror—
Yr oesawl barth, preswyl bur
Ein Halbert, sant anwylbur—
Nid chwyrn ddigedyrn gysgodau,
Ond sylwedd sy'n rhyfedd barhau.

Nid *byw*, 'n briodol, nid *bod*,
Yw ein hoes egwan isod,
Tra dyn a'i gorffyn yn gaeth
I awelon marwolaeth:
Cael gwledd mewn hedd, a mwynhâd
Y nef, ydyw hanfodiad.

Rhodiaw yn mhlith ysbrydion—anwylbur,
Fel gwna Albert weithion;
A gwenu fyth ar geinion
Heb rif, yn arllwys ger bron;

A'r mawredd a'r hedd o hyd
Yn fwy, fwy—dyna fywyd!

O! welwon fyrdd, na wylwch—ac ar hyn
Eich dagrau oll sychwch;
I'r uchafion dyrchefwch
Eich llygaid o'r llaid a'r llwch.

Afreidiol, ofer ydyw—ein galar
Gwelwn wawl digyfryw;
Haeddawl ddiolchwn heddyw—
Mae'n tirion fanon yn fyw!

I'n Buddug o hyd byddo—hedd a nawdd
Ei Ner i'w chysuro;
Dedwydd fid! a'i dyddiau f'o
Yn llawer iawn i'n llywio.

Daioni ei bron dyner,
Tra sôn am natur a ser,
A lanwo ei holyniaid
I bur deyrnasu'n ddibaid:
A Phrydain fo'n gain ar g'oedd,
Dan ofal Duw y nefoedd."

ARTHUR II.

◆

AWDL AR "Y MOR."

Testyn Cadair yr Eisteddfod Genedlaethol, 1866.

RHAN I.

NERTHAWL, ryfeddawl, glaer For,—ni welwn
  Ail i'th faith agendor;
Lifeiriawg, loewaf oror—
Hardd ddrych o fawredd yr Ior!

O'r daearol greaduriaid,—mwyaf
  Wyt ti'r môr mawr, canaid;
A'th roi yn benaeth a raid
Ar nifer yr hynafiaid.

Ha! pwy a draetha dy oes doreithiog
O ferw ymroddawl—o fri mawreddog;
Oes bur o wênau, oes bâr enynog,
Oes o wrhydri dwys a rhaiadrog;
Oes dyner a sidanog—tangnefedd,
Ac oes cynddaredd gwancus cynddeiriog.

Dy geinion, Neifion, a'th lawn hynafiaeth,
Sy'n gwau yn odlau pob rhyw genhedlaeth;
Pa ryw adeg bu'th deg enedigaeth?
Ow! mud wyf a dwl am dy fodolaeth;
Iaith rhy wan fedd Athroniaeth—i'th drafod,
Ac ebrwydd hynod gwywa Barddoniaeth.

A all rhyw angel uchel ei achau,
Neu loew gerub o'r anwyl gaerau,
Gofio yr enyd pan wnai'th gu fronau
Chwyddo o'r tryblith, gan lenwi'th lanau,
Tra seiniai'th dafod nodau—dechreuol
Y dôn hir-leisiol daniai'r ol-oesau?

O fewn adeg rhyw hirfaith gyfnodau
Y ddaear gyfan oedd dan dy donau;
Nis gwelai'r angel, rhwng disglaer rengau,
Ddôl, na dyffryn, na bryn o'i hwybrenau;
Ond dyfrllyd fyd di-fodau,—a nos brudd
Lethawl yn orchudd i'w laith lanerchau.

Ond Ior a alwai ein daear wylaidd
I dd'od i'r golwg o'i bedd dirgelaidd;
A neidiai bryniau i'w nôd wybrenaidd,
Gan ufuddhau i'r geiriau yn gawraidd;
Ar eu hol, yn fawr ei haidd,—aeth aml ddol
Fyny o ganol y dwfn eigionaidd.

Yna Duw gyflwynai'n daear—i ddyn,
Gan ddaionus ddarpar,
Er ei les, ragorol âr—llawn ffrwythau,
A bywyd degau o'r bodau hygar.

Ond adwyth ofnadwy Eden—lwydodd
Flodau y ddaearen;
Drwy hyny llawer draenen
Hawliai lys y lili wen.

Etto bychan helynt i bechod—fu
Achosi'r fath ddifrod ;
Canys aeth yn waeth ei nod—o lawer—
Taflai hyd uchder y ser ei sorod!

A'n Duw o'i fawredd fu'n edifeiriol
I law ei ddaioni greu'r hil ddynol :
A llefarai am i'r Mor llifeiriol
Hagr ymosod, fel rhyw gawr gormesol,
Yn ei lawn nerth, gan hawlio'n ol—ar g'oedd
Ei hen randiroedd fel teyrn daearol.

Ar y gair, y Mor agorodd—ei ddôr,
Ac ar ddyn y rhuthodd ;
A'r holl fyd, mewn teryll fodd,
Yn fuan a ddifaodd.

Diluw geir uwch y dolydd,—rhed diluw
Ar y talaf foelydd ;
A phen pob hirbraff fynydd
Yn wael sarn i ddiluw sydd.

Ar dde ac aswy, oer ddwr
Yw yr hylym reolwr ;
Ol a blaen, ar daen dros dir,
Er alaeth, dwr a welir ;
A'i lid fel ffrom lywiawdwr
I'm braw gaf yn mhob rhyw gwr.

Gweddw bruddaidd, wanaidd, ddi-wên,
Yw yr oer, oer ddaearen :
Mewn amdo y mae'n ymdaith
Yn fud drwy y wybren faith ;
A chur ei sêr-chwiorydd
Yn ddwys iawn heddyw y sydd,
Wrth weled anferth olwg
Chwaer oedd gu, dan chwerwedd gwg !

O! fawrlif na fedd gorlan—
Cyrff oerllyd ar hyd pob rhan ;
Dyna wely dynoliaeth !
A therfyn ar ddyn a ddaeth.

Na ! mae cariad Duw'n gadarn
Eto ar fyd dery ei farn :
Oes ! mae eto ysmotyn
Ar y môr—gras Ior a'i myn !
Arch Duw ar lanerchau dig
Ga rodio'n gysegredig ;
Ac ynddi hi ceir parhad
Llu dynol, ein lledaeniad.
Daw y dydd y dywed Ion
O'i nefoedd am i Neifion

Fyned i'w hen drigfanau ;—ar y llais
Gwrendy'r llif a'r tonau ;
Ac o rin gair ei enau
Dychrynant, fföant i'w ffau.

Y Mor ! ni chei di byth mwy,
A dy rediad rhuadwy,
Roi'th fâr i'n daear yn do—
Duw â'i rym wnaeth dy rwymo !
Yr enfys ddengys i ddyn
Yr amod sydd yn rhwymyn
Am danat, rhag ymdaenu
Er lladd y ddaear a'i llu.

O ! ragorol drugaredd
I'n byd anhyfryd, di-hedd,
Fod y "bwa" da yn d'od
(Nef-rwymyn y fawr amod)
Rhyngot, O ! For ëangawl,
A'i ynfyd fywyd di-fawl.

Nid o'th fodd y gwnei oddef
Gâlon annhirion y Nef ;
A rhoddaist rai arwyddion
O'th aidd tra sanctaidd tros Ion.
Drwy ddryllio, ysgytio'n gerth
Yr ynfyd gablwyr anferth
Halogent, droent dy draeth
Yn ffau addoer anffyddiaeth.

Tyrus glodforus a fu—un diwrnod
Arnat yn masnachu,
A'i chyfoeth yn dyrchafu
Yn enwog iawn i'r nen gu.

Ei henwog lysoedd a'i meini glwysion
A serenent yr ynys ar hinon ;
A'i masnachwyr gor-rymus yn wychion—
Mewn perlau a seigiau'n dywysogion ;
Ond Ow ! annuwiaid ëon—a digred,
O natur galed oedd y trigolion.

Ha! For, nis gallai'th ferw
Ddim goddef eu llef a'u llw;
Erch wŷd eu bywyd bob awr
Gynhyrfai'th eigion erfawr.

Yna rhyw ruthr dost aruthrol—wnaethost,
Gan wthiaw'n orfodol;
Drylliaist, ysgubaist i'th gôl
Y ddinas oedd mor ddenol.

Y seiriau dref a'i thrysorau—chwalodd
Dy ddymchwelawg donau;
Gweddillion ei doniau—yw talp creigiol—
Un fu orhudol sy'n "daenfa rhwydau."

O! gryf For, e garaf fi
Dy forlan a dy ferwli';
Un hynod wyt mewn *hanes*—
Hynotaf pan af yn nes
I wel'd dy bresenoldeb,
A dewraidd lun dy rudd wleb.

Hyfrydwch o'r nef yw rhodio—dy lan,
Tra'th delynau'n pyncio
Eu gwir ddenawl gerdd yno,
A wna'n frwd anian y fro.

Gwibio am dro hyd dy draeth
Yma'r wyf mewn mawr afiaeth;
Ar y traeth bob awr y trig
Dawn y wlad anweledig;
Rhyw ddiddiwedd ryfedd rin
A garia'r hygar gregin;
E geir awel garuaidd
Leinw'n bryd â hyfryd aidd;
A daw yr holl fân dywod
A'u mawl i ryw fythawl Fod.
Yn llanw goleuni llonwawr,
Y nef lwys nofia i lawr,
I'r man hyn, gan roi mwynhad
Rhy lon i gael darluniad:
Llawn yw'r traeth o'r anrhaethawl,
A llawn ydyw o fyw fawl.

Dan swyno awyr dynesu'n hoew,
Drwy fôr-olwyniad, wna'r dirfawr lanw;
Iachus, difyrus ydyw ei ferw,
A dyry lewyrch sy'n wyrdd-dryloew;
Mae'r Mor llawn fel yn murmur llw—i'r Lân,
Ei briod eirian, mewn mwynber dwrw!

Mawr ydyw rhin min y môr,
Y firain iachaf oror:
Wylofus, wanllyd gleifion
A gwelw rudd, yn brudd eu bron,
Yma hwy lesg ymlusgant,
A'u hadferu yn gu gânt;
Gwrid bywyd ac iechyd gwir
I'w gruddiau rhychawg roddir;
Eu golygon gwael agwedd
Yn llon ânt, yn llawn o hedd;
A'u truan gŵyn, tru'n ganiad
I'r Mor myg, eu meddyg mad.

Mor loew ei drem mae'r haul draw
Uwch y wlad yn machludaw;
Ei wên olaf anwylaidd
I'n byd yr â thanbaid aidd;
Ac yn rhin ceinwawr hono
Y lliwir brig llawer bro;
Tra'r Mor, megis goror gwawl,
Yn ganwaith mwy gogonawl.
Yn wir ddwys dan urddas wedd,
Daw yr Hwyr o dyrau hedd:
Y tonau oll gytunant,
A'i chyfarch yn hybarch wnant.
Tawelwch, ar hynt wylaidd
A di-drwst, drwy'r byd a draidd.

Yn hudol yn eu hoewder—rhïanod
Tirionawl y dyfnder
Sy'n canu nes synu ser
A'u tonau nefol tyner.

O! yr anwyl fôr-forwynion,—eu dawns
Sydd deg ar y wendon;
A'u hadlewyrch mewn chwedleuon—dengar
O hyd a gara'r ieuenctyd gwirion.

Fath amlder o ser y sydd
A'u golwg ar eu gilydd?
Niferi drwy'r nef-oror,
A myrdd ar fynwes y Mor;
Pob ton, tra neidia'n hudol
Tua'r nef, cyn troi yn ol
Hyf leda ei chofleidiad
Yna'n fwyn am seren fad,
Gan ei dal, heb wg na dig,
Yn hudol ddelw grynedig.

Hardd For! goror o gariad—
Rhwydd a rhydd gludydd pob gwlad!

I Amser rhoi her yr wyt,
Cadarn a didranc ydwyt;
Ni leiha du frad dy fri—
Henaint ni wna'th ddi-hoeni.

Dy lanw a'th drai dilynawl
Sy'n fyw gan rhyw iesin fawl.

Croew is-alaw'r cread—a geni
Mewn gogonawl ruad;
Ail i lef o'r nefol wlad,
O! ddoeth bencerdd, yw'th bynciad.

Y lleuad seinia'n llawen
Ei chân ŵyl yn entrych nen—
Cân o anian mor hynod
Na chlyw neb dynion ei chlod!
Ond clywi di'r alaw deg—
Yn ei hud dawnsi'n hoewdeg;
E glyw dy donau gloewon—
Clywant a llamant yn llon;
Llamant a dawnsiant drwy'r dydd
O un galon a'u gilydd,
A mwyn nofio mewn nwyfiant
Drwy y nos yn dra hoew wnant;
Nid rhyw fud ddawnsdorf ydynt,
Ond dawnus iawn mewn dawns ynt;
Llawen gan gerdd y lleuad
Yw dawn mil o donau mad.
Ac mewn hwyl anwyl ar unwaith,
Yn llawn hedd ac edmygedd maith,
Ail daraw'r alaw dirion
Gâr y llu yn gorau llon;
A chanant mewn gwych yni
Nodau'r nef i'n daear ni,
Nes yw anian yn synu
Yn swyn cyngan y gân gu.

Ys mae didawl symudiadau—y Dwfn
Yn deg ryfeddodau;
Tri o fad ysgogiadau
A fedd i'w ryfedd fawrhau.

Un ymchwyddawg symudiad gwastadol
A una ei wyneb yn wyn-ewynol;
Ei ail symudiad, yn rhodiad rhedol,
A rana lanw a thrai yn olynol;
Ei ruthriad gerwin Gorllewinol—beunydd
Ydyw ei drydydd symudiad rheidiol.

Rhyw foddus fythawl ryfeddod—i mi
Yw y Mor di-ddarfod :—
Oes undyn yn ddisyndod—dremia'n awr
Ar ei ewynfawr a disglaer hanfod ?

Un niweidiol iawn ydyw,
Er hyny oll yr *un* yw !

Newid ei wawr bob awr y bydd,
Trwy ogoniant ar gynydd,
A dadleniad olynawl
Ddyry o gu weddau'r gwawl.

Yna ei *lun* a geir mewn olwyniad
O arddull i arddull mewn gwyllt hyrddiad ;
Er manylu, ni cheir am un eiliad
Ei enwog osgedd yn yr un gwisgiad ;
Cofnodi cyfnewidiad—drwy'r oesau
Bu ei holl donau mewn diball daeniad.

Eto'r *un* mewn natur yw—
Un odiaeth eigion ydyw !

Yr *un* ydyw ei rinwedd,—ïe'r *un*
Yw ei rwysg a'i fawredd :—
Os yw ei wisg a'i lwys wedd—yn amryw,
Eto'r *un* ydyw natur ei nodwedd.

Un Mor i bob gororau,—ac un Mor
I gan' mil o oesau ;
Y Mor a geid ar forau—y crëad
Ddyry eneiniad ei ddwr i ninau.

Ond tywyllwch fantella—y tiroedd,
Twrw'r byd ddistawa ;
O'i llafur dwys gorphwys ga
Anian lon,—yn ŵyl huna.

Yn iach For, hyd y borau,—yn wylaidd
O olwg dy donau
Ciliaf—e fynaf finau
Nef wen hun i'w llawn fwynhau.

RHAN II.

Difyrus hyfryd fore
Ddyry naid o ddor y ne' ;
Mae gwên y nwyfre'n hyfryd
Ac Anian yn gân i gyd ;

Mewn bâd, drwy hwyliad hylon,
Af yn deg ar gefn y don,
A mwynhaf ymgom yn ŵyl,
Hefo llon gyfaill anwyl.
Yn heirdd iawn, fel ŵyn ar ddol,
Degau o donau denol
A'r awel gyd-chwareuant,
Ac uno'n wych mewn cân wnant;
A'r haul o'i daith wybrol deg
Yn gwenu ar bob gwaneg.
I deilwng ysbrydoliaeth
Y Dwfn gwych ydwyf yn gaeth;
Sibrwd mae ysbryd y Mor
Am rhyw lân eirian oror
Uwch y Ser, a'i chysuron
Yn dwyn llesg eneidiau'n llon.
O! ddwfn hedd, a thydd fwynhad—
Mor ryfedd yw fy mhrofiad;
Breuddwydion oes, heb loesau,
Caf fan hon eu cu fwynhau;
I fater rhoi her yr wyf,
Ysbrydol asbri ydwyf.
Hyd y nen ymgodi wnaf,
I'r nef o'r ddaear nofiaf;
Angylion gwynion sy'n gwau
Yn ddirif drwy'r ne'-ddorau;
Myrdd fan hon dan freinlon fri—
Can' miliwn acw'n moli;
A myrddiynau mor ddenol!
Mal un cylch yn mlaen ac ol,
Yn gweini mewn gogoniant
O lwyr serch i lawer sant.
Ha! dyma olygfa lon,
Letha fy meddwl weithion;
I fôr o hedd nofio'r wyf—
Dedwydd, *rhy* ddedwydd ydwyf,
Ac i'm hanian egwan i
Rhy lân yw'r pur oleuni;
Ynghanol nefol nwyfiant
A mawl llawer dwyfawl dant,
Wrth edrych ar ferth odrau
Fy Iôn gŵyl drwy'r nef yn gwau,
Clwyf a geir—claf o gariad
Wyf fi atat Ti, y Tad!
Metha rheswm! a thrysor
F'ai lloches yn mynwes Mor.
Y Llyw dwyfol a folwn,
Lleiha'r gwynfyd hyfryd hwn;
Neu rho fy enaid yn rhydd
O rwymau pob gorthrymydd;

Yna 'hedaf mewn hyder
I le sydd uwchlaw y ser,
I gu ganu'th ogoniant
Yn fêl dôn ar nefol dant.

Hoff awel dawel sy'n d'od
A nerth na fynwn wrthod—
Nerth Duw yn gynorthwy dan
Lawenydd yn nheml Anian.
Hardd For ! caf fawr ddifyrwch,
I fri llawn o fro y llwch
Dylamaf, pan dêl imi
Urddas dy gymdeithas di ;
Ar hynt rymus yr wy'n tramwy
O fach i fawr, o fawr i fwy:—
Mawreddog wyt ! ac mor ddi-gaeth
Yw baner dy annibyniaeth.

Dynolion â'u dawn welir
Yn trechu, yn tasgu'r tir;
Llwybrau drwy fynyddau wnant,
A chreigiau'n ddarnau ddyrnant;
Eu caeth-wasanaeth y sydd
Rymusol ar y meusydd;
Ac yn rhwydd gweini a raid
I'r dewraf greaduriaid;
Ar hyd y tir, fel rhediad ton,
Lledaenir gallu dynion;
Ond darfod wna eu dirfawr
Rym hwy, a'u gwrhydri mawr,
Wrth y Mor, a dinerth mwy
Fri ydoedd glodforadwy.
Mawrhydi ymerawdwr
El yn ddim ar lan ei ddwr;
Ni ddora os dwrdia dyn—
Ni wrendy eiriau undyn;
Ond i Naf, nid yw'n ufudd
I neb oll, a byth ni bydd.

O ! Frydain glodforedig,
Da ei dawn, enbyd ei dig ;
Hoff Frydain ! sain ei henw sydd
Yn nod i glod y gwledydd;
Drwy ei hynt ni edy'r haul
Ei thiroedd prydferth araul;
Cenhedloedd, pobloedd pob pau
Gwyrant dan rym ei geiriau;
Ond ar y Mor dirym yw
Yr hyn wêd—mor wan ydyw !
Rhaid addef i brydyddion,
I lunio hwyl, enwi hon

Yn arglwyddes ryghyddawl
Y Mor, er dyrchu ei mawl;
Ond ai gwir ydyw y gân?
Neu goeg ddychymyg egwan?
Atebed tost golledion
Prydain Fawr, wrth deithiaw'r don;
Neu daranol drueni
Ei morwyr a'i harwyr hi.

Fwyned im' fyned ymaith
Ar hyd oror y Mor maith;
A haner y gred ynwyf
Mai rhan o'i anian fawr wyf!

Ond ha! For, nid difyrwch
Daena trais dy donau trwch,
Pan fyddi'n ymgodi'n gerth
Ag ewynfawr wg anferth.
Wrth goffa'r olygfa laith
Wywai f'enaid claf unwaith,
Yr wyf yn methu rhwyfo
Yn ddiddig hyd frig dy fro.
Ar dy wedd ceir hedd yn hau
Arddunol euraidd wenau,
Tra o dan dy loewlan li'
Rhua anian trueni.
Ond, ust! beth ydyw ystyr
Rhu o'r fath? rhaid ffoi ar fyr!

Mae'r Mor mawr yn murmur mwy,
Gan redeg yn rhuadwy;
Diail dymestl! diamau
Dyna sydd yn dynesau.

Na arafed ein rhwyfau,—allan ä
Holl nerth ein gewynau;
Hyd lan glyd rhaid hwylio'n glau,
Neu byddwn yn ein beddau.

Ar y traeth yn awr y trig
Eneidiau dychrynedig;
Rhwyfasom, daethom ein 'dau
Oddi rhwng llaw ddur Angau—
Seiniwn fawl i'n dwyfawl Dad,
Heb oedi am arbediad.

Ond ow! ruad ofnadwy yr awel—
Rhuad a wywa'th wynebpryd, Hywel!
Yn ei hofn dua y nef fu'n dawel,
Ac yna brocha ei hwybr uchel;

Y Mor, fu'n deg oror, gwel—ei donau !
Celain i iasau yw'm calon isel.
Mawr hylif y Mor welir
Yn tost ddynwared y tir :
Maes dyfrllyd am enyd yw—
Rhaid mai " tir llafur " ydyw !
Aradr wynt, ar hynt ceir hi
Yw gosod trefn ei gwysi ;
Yna ewynfa anferth
Wna'r maes llwm yn un cwm certh ;
Yna bryn ar fryn drwy'r fro
Ar eiliad geir yn rholio :
Y bryniau'n ewybr unant—
I mewn i ddull mynydd ânt ;
Mor wrol y mae'r Aran
Yn hwtio byd o'i phwynt ban !
Ond cynar, cynar y cyll
Holl orchest ei dull erchyll ;
Uwch ei phen i'r nen yn awr
Llama'r Wyddfa gyrhaeddfawr.

Ar y lan mor elynol—ymwria
Y Mor mawr crychferwol ;
A chreigydd yn erch rwygol—ymladda,
Tra y llefara ddigter llifeiriol.

Ymferwa yn ngrym ei fawredd,—hydrwyllt
Raiadra'n ddiddiwedd ;
Trwy ei yni taranwedd
Heria fyd â thwrf ei wedd.

Ond O ! 'r olwg draw welaf—
Fy mron mewn gloesion mae'n glaf ;
Ys llong yn ngwersyll angen
Ddwg hyd ei bywyd i ben,
Yn nghanol arswydol swn
Eigionau mal aig anwn.

Ha ! moriodd o'r Amerig
Dros warau'r dyfnderau dig ;
Ond i'w rhan daw ar unwaith
Boenau dwys ar ben y daith.

Mae yna ganoedd o'i mewn a gwynant—
O drochion adwyth draw ocheneidiant ;
Eu hagar Walia drwy ddagrau welant,
A rhodio mynwes ei thir dymunant ;
Am eu hanwylion byth mwy na welant
O ymylon gwallgofrwydd ymholant ;
Ond suddo'n is, yn is wnant—i'r eigion,
A hyllig alawon ellyll a glywant.

Eofn a dirwylltr ddreigiau'r dyfnderau
A bybyr gurant o bob rhyw gyrau ;
A'r llong yn agor—lleng o wanegau
Yn eu hynt echrys ranant ei hochrau ;
Gwynt cynddeiriog a'r caregog greigiau,
Rhyngddynt chwalant a dyrnant y darnau ;—
O ! ddidor waeddiadau—llu truanwedd,
Gant rhwng danedd yr eang donau.

Y brawd a'r chwaer, rhai taer eu serch tirion,
Eu diwair undeb a wawdia'r wendon ;
Syrth mam a difrâd angel ei dwyfron,
Er eu tynerwch, i'r tonau oerion ;—
O ! Hywel, mae awelon—angau arnaf—
Ow ! ow ! fe giliaf—'rwy'n glaf o galon !

HYWEL :—

Ow ! fy enaid, claf wyf finau,—oll, oll
Ar hyll allor Angau !
Cyrff ar gyrff drwy'r berw'n gwau—
Er fawr gur !—ofer geiriau !

RHAN III.

Atat, O ! For mawr, eto
Yn drist y deuaf am dro ;
Ond hynod o wahanawl
Yw dy wedd, dan hyfryd wawl,
I'r hyn ydoedd ddiwrnodau
Yn ol—ail uffernol ffau ;
E ddarfu'th dymestl ddirfawr—
Do ! darfu y maeddu mawr :

Ond enaid drywanwyd ynof,—ni all
Ei ollwng yn angof ;
O, gur trist ! i ba gwr tro'f
O swn udgyrn syn adgof ?

Y Mor hallt ! gorthrymwr yw—
Dychryn i adyn ydyw ;
Os y cwyd i arllwys cur,
Nid estyn wên o dostur :
Caled, gorgaled wr gwyllt
Yw'r Eigion cynddeiriogwyllt.

Gwr caled a ddywedwn—a gwaedlyd
Gadlyw, pe'r anghofiwn
Mai yr Ior a glodforwn
Ar ei law rëola hwn !

Ni wena yr un waneg
Yna ar daith yn wir deg,
Ac ah ! ni rwyga'r Eigion
Ond ar air ofnadwy'r Ion.

O'r galanas i'r goleuni—tremiaf—
Tramawr rodd wyt ini,
Y Mor, ac anwyl i mi
Wyt, er hynod drueni.

I annuwiol ddyn ëon,
Du ei fryd, caled ei fron,
Rhyw greadur hagr ydyw
Y Mor hyf,—ellyll mawr yw ;
Ei ofni mae, a gwae ei gwrdd
Os gwga mewn rhwysg agwrdd !
Ca nad yw ond cenad Ion
(Dig genad wawdia'i gwynion)
Er ei ddwyn â'i oer ddanedd
I haint-fôr tuhwnt i fedd.

Ond hedd rhwng danedd y don
A ga'r credadyn gwirion :
Hoffa'r Mor, er mai ffrom yw,
Can's Mor mad ei Dad ydyw !

I drist anwyliaid yr Ion
Giliaw o ŵydd eu gâlon,
Muriau cu yw y Mor Coch—
Chwi, rai hygar, ewch rhagoch !
Ond er eu craffder ca'r Aiphtiaid
Oll foddi yn y lli' a'r llaid.

Paul bur ! yn brysur i'm bryd
Dy gof yn hardd adgyfyd ;
A gwelaf ffydd dy galon,
Safai'n deg yn safn y don.

Gwelaf, mi dybiaf, long deg
Yn hudol dynu'n hoewdeg—
Tynu dros y tonau draw,
Am Rufain yn ymrwyfaw.
O'i mewn ceir trwm wahaniaeth
Rhai'n rhyddion gwychion, rhai'n gaeth ;
Rhai'n siriol yn ol eu nwyf—
Rhai'n wylo'n wirion welwyf.
Ond darfod mewn blin derfyn
Wna'r helaeth wahaniaeth hyn,
Tra trydd aeth bawb yn gaethion
Ar frys, oddieithr *un* ddewr fron.
I'w hynt, daw'r gwynt o'i oer gell
Yngherbyd ing o hirbell ;

Wrth iddo draw deithiaw'r don
Gwga'r cynddeiriawg Eigion,
A'i guriad fel cawr gerwin
Yn ymfrochi gwedi gwin;

A'r llong, gan wynt mawr a lli'—i'w herlid,
Yn arlun trueni;
Ysgytir a hyrddir hi—gan drosol
Y don herfeiddiol, fel dyn ar foddi.

O flaen y garw-wynt yn flin ei gyrir,
Draw heibio Clauda ar wib ei cludir;
Mal us gwywedig fe'i hawl ysgydwir—
Yn ddarnau, tidau ei nerth ddatodir;
Mewn gwyll y ser mwyn gollir—yn bruddaidd,
A bro anwylaidd y wybr ni welir.

I'r dwys eigionau yn awr disgynant,
Dros ddyfr-fryn anferth a serth y syrthiant,
Uthr dros ei lethrau y dyrys lithrant—
Ow! i drwm gelloedd y dwr ymgollant;
A grym ei drochion drwy gur ymdrechant,
Ond is i'w waddod bob enyd suddant.
Ac o'm golwg ymgiliant—dan y don—
Ha! i fro'r meirwon weithion hwy aethant.

Na! i ofidiau newydd cyfodant—
Yn eu hofn eilwaith i'r nef anelant;
Ar goryn dwfr-glogwyn gwyw esgynant,
A gororau'r cymylau ymwelant;
Dirym drwy awyr a dwr ymdroant,
Ac eiddil feddwon â'u gwedd eilfyddant;
Pob gallu pawb gollant—mewn cyffro maith—
O afael gobaith Ow! fel y gwibiant.

Pob caeth a rhydd sydd yn soddi—yn nghyd
Yn ngwae eu caledi;
A mawrlais ffrom y morli'
Yn croch ddirmygu eu cri.

Ond Paul o ganol ei gyni,—yn gaeth
Gan gethin gadwyni,
I'w fythol anfarwoli
Yn arwr llawn, heria'r lli'!

Caledi'r Euroclidon,—neu ddirwyllt
Gynddaredd yr Eigion,
A thrin ei donau blinion,
Ni ddawr ei fryd na'i ddewr fron.

Yn nghanol y ffrwst, y trwst, a'r tristwch,
Safa, mantola'i fron mewn tawelwch,

Megis arwr, gan ddweyd, "Ymgysurwch!
Mwy yw ein cyfnerth na'r storm, nac ofnwch!
O feddau'r Mor byw fyddwch,—Duw a'i d'wed—
Oll o ing-dynged y llong diengwch!"

Cyn hir y gwelir nad gau
Y gwir fawreddog eiriau ;
Mae y llong yn mhwll angau—'n chwilfriwiol,
Ond wi! arbedol ydyw'r bywydau.

Mwy, rhued y Mor ëon,—nid ofnaf
Ei lais dwfn echryslon :—
Gwared trueiniaid gwirion
Wna Duw o enau y don.

Ar y Mor y mae'r morwr
Adre', a'i dud ydyw'r dwr ;
Cref yw ei fraich, cryf ei fryd,
Asbri sy'n fflamio'i ysbryd;
Yn nghanol blin anghenion,
Oer fraw ni wyra ei fron ;
Ac yn nhwrf Eigion erfawr
Lleinw ei gylch yn llon gawr.

Mwy eirianwych Mor ewynog—i'n dyb
Na dôl hardd lysieuog ;
A d'wed mai mwy godidog—yw dyfnder
Y dwr o lawer na gardd dryliwiog.

Difyrus wrandawaf eiriau—llawen
Llywydd un o'r llongau ;
Yn groch, ail gloch, ei lu clau
Elw'r dyn ar glaer donau :—

"Y Mor mawr! y Mor i mi!—ïe'r Mor,
A mellt yn ei loewi ;
Ei gryf fâr a garaf fi,
A chynwrf ei drochioni.

Caraf weled y cerrynt—anhirion
Yn heriaw y corwynt,
Yr hwn gyflyma ar hynt
I'w chwalu mewn gwych helynt!

Forwyr! i'r bwrdd cyfeiriwch,—yr hwyliau
Ymroliawg lledaenwch ;
A'r cadarn angor codwch—yn ddewrion,
Dyma'r awelon da—ymwrolwch!"

Wi! myned raid i minau,—swyn y Mor
Sy'n myn'd a'm serchiadau ;
Ei wyneb llawn o wênau—rydd iesin
Drem, er ei gethin dramawr wg weithiau.

Dioedi'r af drwy'r dadwrdd
Yn awr heb ofn ar y bwrdd;
Chwyrnellu fyny ar fyr
Wna mawrion lefau morwyr;
A di-ball y daw bellach
Acenion hoff canu'n iach;
A chlywir gwych alawon
Awyr deg, ac odlau'r don.

Wele ni yn hwylio'n awr,
A'n trem ar eigion tramawr;
Rhai yn canu'n gu eu gwedd,
A'u henaid heb anhunedd;
Rhai'n syn gan druenus aeth,
Dan oerion donau hiraeth,
Tra'n ol, at ryw anwylyd,
El eu holl feddwl o hyd.
Odlau y tonau tanom
I'r un trist sy'n farwnad drom;
Ond i'r llon, ar hoenlon hynt,
Caniadau cu iawn ydynt.

Yr hoew forwr ieuanc,
Mor llon yw tymer y llanc!
Mae y Mor mawr murmurawl,
A'i donau yn gwau mewn gwawl,
A'r llongau dan huan haf,
A gwynt ei fordaith gyntaf,
Yn ei anfon yn ynfyd—
Mae'n hyf gawr,—mae'n fyw i gyd!

Yr Awen, yn ddireol,
O luniau swyn leinw ei siôl,
Yntau'n llawen bob enyd
Chwardd fel bardd heb ofal byd;
Yna pyncia fel pencerdd
Fawl y Mor, yr oror werdd;

A thra cana uthr acenion—llon oll,
A llinellau gwylltion,
Hydera'i dyb fod rhyw don
Yn gwrandaw ei gywreindon!

Yn nghanol rhagorol gêd,
Ow! Gwilym nid yw'n gweled
Y stormydd sydd i'w soddi
Yn llesg i eigion y lli'
Aflonydd, ryw ddydd i dd'od—
Neu ei dwrf geid yn darfod!
Ac yn rhodd ni chai'r annoddyn
O'i hawdl lais yr odlau hyn:—

"Mor, môr, mor! lle mae murmur ymwriawl,
Mor, môr, môr! dewr, didor, awdurdodawl;
Mor, môr, môr! teg oror pob dyn gwrawl,
Mor, môr, môr! a thrysor byth-arosawl;
Lle i fawredd llifeiriawl—yw'r cefnfor—
Campwaith Ior yw y Mor anghydmarawl!"

Symud wna'r llong ymfudol—ar y dwr,
I daith Orllewinol;
A dymuniadau amneidiol
Yn fynych ynt o fewn ei chôl.

Mawr hiraeth am ororau—eu mebyd
Ymwibia drwy fronau;
Ond am "wlad well" y bell bau
Edrychant drwy eu hochau.

Ar daith dros oror y don—â dull hyf
Daw llestr masnach weithion;
Tua'r India hwylia hon
I ddwyn elw i ddynolion.

Yn ol ryw ddydd yn hwyliog—daw y llong
Gyda'i llwyth ardderchog;
Lledaenir ei llâd enwog—drwy fröydd,
A phair ei chynydd elw i'w pherchenog.

Fel arwr try'r llong filwrol—yn rhwydd
Ar ei hynt orchestol;
Pa ryw yni peirianol
Garia nerth a'i gyr yn ol?

Ond O! am un eiliad dymunolach
Ys trown i weled llestr anwylach,
Na'r holl glud-lestri gweini'n amgenach
Wna—hi ddewr garia nwyddau rhagorach,
Na phob llong ryfel mewn bri'n uchelach
Y ceir hi hefyd—dwg filwyr cryfach;
Ystyria, fyd, y llestr fach—genhadol—
Un fyth-lesol—pwy ganfu ei thlysach?

Golud nef gluda'n ei hynt—i lwydaidd
Dlodion heb ddim ganddynt;
Ac yn llaw gain Llyw y gwynt
Bo'n hwylio heb un helynt.

Yn wych o draw daw y dydd—y gwelir
Teg olwg ysblenydd—
Rhyw fil o'i chlaer hefelydd,
Er mawr fael, ar y Mor fydd!

Gwybodaeth helaeth o'n Hior—a döa
Ein daear â'i thrysor;
Fel llaith ddwr maith guddia'r Mor,
Hi gyrhaedd dros bob goror!

Gwelâf mai hael o galon—i sio
Croesawiad yw'r Eigion;
Heb warafun, pawb yn union—nodda,
Ac ni adwaena genfigen dynion.

Yn ei ddewr daith ni ddawr did—na gefyn,
Ac ofer ei ymlid;
Mawreddog salmau rhyddid
Seinia'i dda lais yn ddi-lid.

Ca'r lynges loches ei li',
O'i fodd, yn gartref iddi;
Ond eto cwch pysgotwr
A ga ran deg o'r un dwr!

Rhenir daear yn rhanau,
A mawrion hon sy'n mwynhau
Ei meusydd a'u cynydd cain,
A llâd ei mwnau llydain;

A miloedd yn llwm welir
O'i gweis da, heb gwys o dir:
Er gwaetha'r prawf, mai'r gweithiwr prid
Ddwg i deyrnas dda gadernid;
Eto'n gynhauaf llafur,
Neu haeddged i'w galed gur,
Tir ni renir i'w rinwedd,
Wedi'r boen, nid daear bedd.

Ond pwy a rana ronyn
O For? pa ormeswr fyn?
I'r gwledydd, "tir rhydd!" natur yw,
A thud dynoliaeth ydyw:
Yn rhwydd o'i drysor y Mor mad
I frenin rydd gyfraniad;
Ond eto caiff cordotwr
Groeso i deithio'r un dwr!

Y Mor; arwyddlun mawredd,—neu benaeth
Annibynol rhyfedd;
Yn dra llawn drwy ei holl wedd—urddas-wawr
Ansoddion y mawr sydd yn ymorwedd.

Mawr yw ei led, mawr ei li',—mawr ei lef,
Mawr ei lifawg yni;
A mawr—uwchlaw'r mawr i mi
Ei raiadrawg wrhydri.

Bob amser pan y sieryd
Yn ei fâr, dychryna fyd;
A'i lifeiriawg lefariad
Yn llwyr a glyw llawer gwlad.

Pruddaidd, ond mwynaidd fel mel
Ydyw suad dwys awel;
Cu iawn ydyw cân adar,
Gwynfyd a bywyd a bâr;
Nefol a llawn dwyfol dân
Yw awyrgylch yr organ;
A mwynaidd yw cân meinwen
Leisia'n ail i luaws nen;
Ond daear sydd yn tewi
Ar gu lan y rhuawg li';
A phob pêr neu dyner dôn
A ddyry ei cherddorion,
Foddir yn swn rhyfeddawl
Y Mor, wrth daranu mawl.

Yn ei ddirfawr haelioni na dderfydd
Hynod yw y Mor fel hin-dymherydd,
Er lloni'r gwanwr lliniara gynydd
Gaua' afrywiog, a wywa froydd;
Yna'n yr Haf oerni rydd,—rhag i'r tes,
Yn waeth na diles, anrheithio'n dolydd.

Ardderchog For! mawr oror morwriaeth,
Bywiol gartref hynodol Trafnidiaeth;
Heibio, mwyn nofio'th wyneb mewn afiaeth,
Yn swn dy awel, mae Marsiandïaeth;
Rhyw hwylus drosglwyddwr helaeth—beunydd
Wyt i'r gwledydd, a llyw eu treigliadaeth.

Er y maith nifer o longau nofi,
Erioed ni lethwyd dy war dan lwythi!
Penaf ynysoedd heb boen fynwesi,
Daearen eilchwyl a gadarn olchi;
Uthrol lynges lochesi—fel ewyn,
Neu megis soflyn mewn dirmyg syfli.

Llengoedd ar lengoedd o bybyr longau
Ddygir hyd wyneb dy gerddgar donau;
Gan ddwyn amrywiol ddefnyddiol nwyddau,
A rhif odiaeth o werthfawr fywydau;
O oror i oror afrif drysorau
A ddygi'n rhad i ddigoni rheidiau;
Cyfoeth ar gyfoeth sy'n gwau—mewn treigliad
O hyd ar yriad dros dy ororau.

Ac nid yw hyn, genad hedd!
Ond rhan o'th hynod rinwedd.

Telynau teulu anian
Oll sy'n pyncio dy glod glân ;
Can's nid yw th lan eirian un awr
Yn derfyn i'th swynion dirfawr ;

A byth ni chyfyngi fawl
Dy haelioni dadleuawl
I bysgod a ymbesgant
Yn llu ar dy gu radau gant,
Neu i ddynion a ddenir
Gan dy lawnion geinion gwir
I dreuliaw, yn dra hylon,
Oes o fri ar dy lwys fron ;
Ond i'r byd y darbodi
Fawrion anrhegion di-ri';
Bryniau a glynau pob gwlad
Lonir gan dy ddylanwad ;
Y ddaear oll a ddywed
A'i theg wawr am dy laith gêd,
A'r ser sy'n haner siarad
Dy fawredd a'th ryfedd râd.

Mae y tir yn wir yn eirian—i gyd
Fel mawr gorff byd cyfan ;
Ond O! y Mor, gloewfor glân,
Hwn yw enaid hen Anian.

Pwy a ergydia fywyd drwy'r goedwig?
Neu yr gawodau i'r tir gwywedig?
Pwy sydd yn anfon rhoddion mawreddig,
Yn ail i'w Awdwr, yn anweledig?
Y Mor didor yw'r nodedig—gyfranwr,
Daionus iachawdwr dyn sychedig.

Gwelwn y miliwn o glaer gymylau,
A hoenfawr yrir drwy'r nef ororau ;
Dyna'i fywiol gain-hudol genhadau,
Byth i ddiachwyn ddwyn ei dda ddoniau ;
Yn y Mor mae'r holl drysorau—gludant,
Yn lli o fwyniant i'r pellaf fanau.

Ei blant, wir garant eu tad rhagorol,
Yw'n tir-afonydd, ar hynt derfynol ;
A'i wir hil hefyd yw yr hylifol
Aberoedd bychain, wnant sain mor swynol;
Unioni oll yn unol—at eu tad
A wnant, dan siarad ei freintiau'n siriol.

Ow! gresyn fod dyn yn d'od
Ar y dwfr i greu difrod
Yn sur ei wedd, gan sarhau
Ei ryddid i'r fath raddau,

Nes llwyddo megis lleiddiad
Ar hyd oror y Mor mad.

Marwol yw edrych ar y Mor-ladron
Yn gwasgar braw wrth rwygaw yr Eigion;
I gyfiawnder rhoi her yn annhirion
Wna'r llu tra yn ysu'r truenusion;
Adeilad brad yw eu bron,—a gwobrau
Eu harwyr gorau yw dagrau'r gwirion.

Yn fynych Rhyfel, â'i dost fagnelau,
Rua'i oer araeth dros ddwfr-ororau;
Hyf wyr dwy lynges ddedfrydol angau
Trwy yni erfawr yn trin eu harfau;
Rhedeg wna gwaed yn ffrydiau—ar ei hynt
I'r dwr o tanynt, nes gwrida'r tonau!

Nid rhyfedd i'r dyfnder hefyd—weithiau
Wthiaw'r llu'n ysgornllyd,
I sefyll yn ddisyfyd
Yn ngwawl y dyfodawl fyd.

Ond digon! digon ar dant
Anfelus a difoliant:
Yn iach i lais ac erch lid
Rhyfel, a'i flinfawr ofid;
Wyf o ardal myfyrdod
I dir gweledig yn d'od.

I'r Hwyr yn llwyr uwch y lli'
Mae y Dydd yn ymdoddi;
A'r Hwyr wâr heb hir aros,
Lwyr ymgyll dan wyll y Nos.

Beth, meddaf, ganfyddaf fi?
Pa lun, neu pa oleuni?
Pa wron i'n camp-heriaw
Ddyry drem yn ddewr o draw?
Na! nid gelyn, ond gwyliwr
Yn wir deg addurna'r dwr;
Ei lew gamp yn dileu gwyll,
A gwarchod y graig erchyll,
Rhag i'r llong fo'n rhwygo'r lli',
Yn annoeth draw unioni
I ddistryw, mewn modd astrus,
O flaen y corwynt fel us.
Canoedd o feibion cyni,
Tra ar eu taith ar laith li',
Yn rhad a fwyn waredodd—
O wae trist angau fe'u trodd.

Bendithglod gresyndod syn
A garia ar ei goryn ;
Ac ef yn hir ei gof wnaeth
Yn ŵyl, ŵyl gan ddynoliaeth.

Oleudy mwyn ! dy swynion
Gynhesant, wefreiddiant fron ;
A hudol fflam dy wawl fflwch
Wna goron i ddyngarwch.

Ar y Mor glwys, draw mor glau
Y tynwn dros y tonau;
Ni wna cuddleni y nos
I'r eirian lestr aros ;
Campus lywydda'r cwmpawd
Ddieithriol rëol ein rhawd :—
A'i gyfeirwedd Ogleddol
Ys gwnaiff hwn bob dysg yn ffol,
A fyn esbonio'n fanwl
Ei ryfedd duedd i'r dwl.
Ei hyfforddiad rhad a rydd
I'r mwnwr dreiddia'r mynydd,
A llongau holl barthau byd
Arweinia'r unrhyw enyd.

Mor hir y bu morwriaeth
Gan gryfion gyffion yn gaeth ;
Y lan o hyd ddilynai—
Arswydo'n wirion a wnai
Rhag hwyliaw â dewr galon
I hir daith ar war y don,
O gyrhaedd rhyw gu oror
Allan i fyd y llawn For.
Yn nghanol maeddol wynt mawr
A thwrf y Mor llaith erfawr.
A du nos yn gordoi nen,
Siarad â llawer seren
Wnai y morwyr, a mawrion
F'ai braw a phangfa eu bron.

Ond ein gwiw Gwmpawd enwog ei gampau
O lwch dirgelwch neidiai i'r golau ;
Yna Morwriaeth helaeth ei hwyliau
Gai ryddid mawr o'i thramawr gerth rwymau ;
A'r Mor a'i holl drysorau—trybelid,
A rwydd ollyngid yn rhydd i'n llongau,

Ond daeth egwyl noswylio—imi'n rhodd—
Mae'n hwyr iawn, 'rwy'n coelio ;
Mae natur yn curo—am ei theyrnged,
A diau myned raid im' i huno.

RHAN IV.

Daeth dydd, a'i gynydd yn gain,
O aur dyrau y dwyrain;
Yr haul yn awr o'i wely
Gyda nerth a gwyd yn hy',
I'w fri yn wisgi osgordd,
Gyda pharch i gadw ei ffordd,
Miliwn o glaer gymylau
Yn gywrain gylch geir yn gwau.
Ond O! y Mor dyddorawl,
Y Mor, neu deg oror gwawl—
Ai "gwlad hud" orhyglod yw?
Neu ail Eden ŵyl ydyw?

Yn hyf ei lewyrch y nefol huan,
Neu fyw arlunydd anfarwol Anian,
Dŷn â gwawl-bwyntil rhyw oriel eirian
O luniau eurawg, ar leni arian
Y Mor glwys, ac O! mae'r glân—gyflawniad
O dan arweiniad ein Ior ei hunan!

Wi! gwel ardal disgleirdeb—a gwenau
Gogoniant mewn purdeb;
A gwel harddwch—harddwch heb
Un auaf yn ei wyneb.

Mae'r llong wrth dramwyo'r lli—yn rhodio
Drwy hudawl oleuni:—
Gwelwch hwynt! o'i hamgylch hi—yn lwysion
Angylion gwynion o'r nef sy'n gweini.

Y tonau sydd fel tyner
Rengau o saint rhwng y ser;
Mewn hedd ymorfoleddant,
A chanu'n ber i'w Ner wnant
Ryw fyw fawl, fel tyrfa fydd
Wir lon gan orlawenydd;
Yr hon, mewn cywair anwyl,
Wrth hoew gyd-gadw gwyl,
A ddilwfr gyfyd ddwylaw
I'r nef mewn llef ar bob llaw.

A'i gwedd fel addurndlws gwir,
Y wylan draw a welir,
Megis ewyn gwyn yn gwau
Ar adenydd claer donau.
Yr un hoff! ai aderyn yw?
Neu onid dedwydd sant ydyw,
Mewn hedd yn eigion mwynhad
O grefydd uwch disgrifiad?

O! pa loewdrefn ar filiwn pelydrau,
Ddawnsiant mewn llonder ar dyner donau;
A sain hygar y dawnus wanegau
Fel dylanwad rhyw fil o delynau;
Tra Neifion dan glaer goronau—y dydd,
A'i lân feusydd dan fil o enfysau!

Heirdd yw y bronydd dan urdd o brenau,
Yn awel falmaidd beraidd y borau;
Heirdd fel Eden yw gerddi o flodau
Yn cario gloewon ac eurog liwiau;
Ond harddach ydyw urddau—yr Eigion—
Swyn ei ragorion sy'n herio geiriau.

Yn holl yni llawenydd
Hyfryd iawn, 'rwy'n cofio'r dydd
Pan yn wan blentyn hoenwedd
Gwelais gyntaf wychaf wedd
Y Mor, a'i donau mawrion,
A glwys wawl ei freiniawl fron,
Ei dwrw gwyllt wrth droawg wau,
A'i gedyrn ysgogiadau,
Mewn enbyd ond hyfryd hedd
Ymwyrwn ger bron mawredd;
Ofnwn, a synwn fel sant
Yn gwenu ar ogoniant;
Dygodd y weledigaeth
Fy holl fryd i gyd yn gaeth;
Ynganais, mewn ing hynod,
"A ydyw Duw wedi dod!"

At y Mor glân, fel pe i'w gusanu,
Dyma gwmwl yn diwyd ymgamu;
Ac yn y fan mae'n sugno i fynu
Y dwr, drwy gynnwr' sy'n didor gwnu;
Mewn yfed awchus mae'n hyf dewychu,
A'i syched drwy yfed sy'n arafu;
Yna i'w daith y gwron du,—llwythog,
Yn ddewr a chwyfiog sy'n ymddyrchafu.

Ar hyd y nen rhodio wna
Yn rhwydd, nes y cyrhaedda
Wywedig frig rhyw sech fro,
O ras Ion erys yno,
Ac o drysor y Mor maith
Rhana i wlad ar unwaith.
O anneddau'r hallt annoddyn
Y cafodd ei dda rodd, er hyn
Nid dwr hallt i'r crindir rydd
Y da hollol ddisdyllydd;

Ond dwfr croew, gloew, glân,
Adlona deulu anian.
Y tir gwyw trwy y gawod
Ddaw'n ŵyl ac iraidd ei nod ;
Llysiau ugeiniau gwnant
Eu pen, a heulwen fwynhant ;
Ergydia prenau'r goedwig
Hoewder eu bron drwy eu brig,
Tra pyncia'r adar hudawl
Yn eu mysg alawon mawl.

Mor hygar yw y mawr Eigion !—ond Ah !
Er ei wîr deg weithion,
Yn llegach hwyrach fan hon—â thrwm aeth
Bu chwerw alaeth yn beichiaw'r awelon.

Yma hwyrach am oriau—bu tyrfa
Yn enbyd dwrf angau,
Yna'r annedwydd farwnadau—gwirion
Yn marw'n eigion Mor a'i wanegau.

Yna ysig berthynasau—welid
Yn wylo heillt ddagrau ;
Diflanai hedd anneddau ;—gan ofid
E ddwfn golynid addfwyn galonau.

Ymaith trowch ! a ffowch i'ch ffau
Fy eiddilion feddyliau ;
Nid adeg marwnad ydyw,
Ond awr hedd a llonder yw,
Tra nef a daear hefyd
Yn loewon geinion i gyd.

Am un long geir yn hongian—uwch y dwfn.
Cyn erch dost gyflafan,
Mil geir o lestri eirian
Drwy lwydd yn cwrddyd â'r lan.

Prif genad Ior yw'r Mor mad,
Leinw'r byd a'i ddylanwad.

Heb y Mor a'i drysor drud
Llwyr giliai llawer golud :
O'r nef draw ni cheid cawod
Byth ar lwyn neu dwyn yn d'od ;
Ni cheid bendith y gwlith glân
I eneinio pen Anian ;
Yn goron bro gywrain brid,
O dan haul Duw ni welid
Un glas lyn, a'i glws lanau
Obry'n ei ddrych gwych yn gwau ;

Ni rwyfai unrhyw afon
Rhwng blodau a llysiau llon;
Un aber ni wnai wibio
O dal graig hyd wely'r gro;
Olwynion y melinau
Safent, hwy fraenent yn frau;
Gan oerni neu desni dig
Gwywder ddinystriai'r goedwig;
Ceid pob dyffryn, bryn, a bro,
Mewn gwewyr trwm yn gwywo,
Heb welltyn, na brigyn brau,
Na brwynen ar eu bronau:
Elai'r byd i gyd yn gaeth
I awelon marwolaeth;
A'r haul â'i belydr hylon,
Yn lle ei fendithiaw'n llon,
Yrai ei dir yn eirias,
Yn ffwrn gerth fel uffern gas.
Y byd heb fywyd a f'ai,
Yn rhyw elor oer hwyliai
Bob adeg drwy'r gwagle gwyn,
A'i wedd echrys yn ddychryn.

Doed mawl rhagorawl pob gwr
I'w caredig Greawdwr,
Am ei For, a rwyma fyd
Yn befr mewn undeb hyfryd;
Am For yn drysor di-dranc,
O lenyrch bythol-ieuanc,
Na all henaint gynlluniaw
Ergydion i'w fron ddi-fraw;
Am For yn gludydd rhydd, rhad,
Rydd i drysor rwydd drosiad,
Wrth ddwyn yn ddi-gŵyn ar goedd
Longau'n drwmlwythawg lengoedd;
Am For sydd yn hulio'r nen
A'i swyddawl aml weis addien,
Y rhai a gludant i'r gwledydd
Ei fawrion anrhegion yn rhydd;
Am For, a'i faith drysorau
Am fyd i gyd yn amgâu,
Pan ddigona'n ddi-gynil,
A'i fawr rodd fad, froydd fil,
Nes bydd eu meusydd llawn maeth
Dan gnydau yn gain odiaeth;
Am For sydd yn ymferwi,
Dan wneud daioni i ni:—
Da For! a ddioda fyd
Yn hynaws yr un enyd;
Llawn For! byth yn llai na fydd,
Er heb boen yn rhoi beunydd;

Hardd For ! o'i Bor yn ddrych byw—
Cysgod y Duwdod ydyw !

Arddengys y Mor fy Ior anfarwol,
A Mor ei gariad mil mwy rhagorol,
Gyda'i ddoethineb anwrthwynebol,
A dull ei fawredd enbyd llifeiriol ;
A'i dêr ogoniant a dŷr o ganol
Pob priodoledd â gwedd dragwyddol;
Tra dolena'i fwriadau cyfredol,
Fel llu o donau ar nawf lledaenol;
Gu For ! wyt fyth-gyfeiriol—dy ymchwydd
O fyd ynfydrwydd at Fod anfeidrol.

Daear, a'i hygar lu o anrhegion—
Ei chnydau tewfrig a'i gerddi gwyrddion,
Ei heurawg lysoedd a'i thyrau glwysion—
Cyhoeddant gampau a doniau dynion ;
A llygrant, syrthiant tra'n son—am fawredd—
Ysir hygaredd eu syw ragorion.

Ond am y Mor a'i fawrion drysorau,
A gwên fawledig ei ewyn-flodau,
Ei feusydd, ei fronydd, a'i heirdd fryniau,
Ei lysoedd dirgel, a'i gwrel-gaerau,
Am Ion soniant, yn fud neu mewn seiniau—
Neb ond Ion yn eu mwynion emynau !
Ni bu dyn na neb doniau—daearol
Yn llywio'u hynodol gynlluniadau.

Ffieiddio pob ryw anffyddiwr—wna'r Mor,
Gan roi mawl i'w Grewr ;
A mawr enw fy Mhrynwr
Lunia'r don ar leni'r dwr.

Ei fil o ymdaenol gyflym donau,
Haddef ydynt i luoedd o fodau;
Ynddynt ceir pysgod hynod eu henwau,
A hyfion dorant ei faith ddyfnderau ;
Er eu mawr lesiant, pori'r môr-lysiau
Wna hir yroedd drwy ei gain ororau ;
Rhai a'u gwedd berlawg is crugiawg greigiau,
Rhai'n rhwygaw'r Eigion yn llon eu lluniau,
A rhyw un draw i'w enau—yn sydyn
A dyna wybedyn o'i wibiadau.

Heibio'n ffoi ar wlybion ffyrdd,
Rhai pysgod sy'n hynod hardd,
A'u heurawg wawr mewn dwfr gwyrdd
Fel blodau gorau teg ardd.

Hyfryd yw yr amrywiaeth
Yn eu chwyl, eu llun, a'u chwaeth ;

Rhai'n silod dinod is ton,
A niferi yn fawrion ;
Un ddwg lif* ddaneddog, las, *Sawfish.
I'w dda noddi yn addas ;
E ddaw y llall a'i gledd llym,* *Swordfish.
Gwyrddliw gleddyf agwrddlym,
Er rhoi lleng o gampau'r lli'
Yn adran ei wrhydri.
Rhai a welir a'u hwyliau* *Nantilus.
Yn y gwynt mewn rhwysg yn gwau ;
Fel pybyr longwyr ar li'
Yr hwyliant y Mor heli ;
A morwyr anghydmarawl
Ynt bob un, yn mynu'n mawl;
Eu rhawd heb gwmpawd a gant,
A hylon heb lyw hwyliant;
Ac ni ddorant gynddaredd
Tymestl, a'i byllt gwyllt eu gwedd.
Gorhygar dai o gregin
Bia rhai ar bob rhyw hin—
Difai aneddau defnyddiawl,
A'u gwedd fel tryliwiog wawl.
Mae i rai o'r llu mawr hyn
Ergydiol eurog edyn;
Fry yn wlybion o'r don deg
Yr 'hedant lawer adeg,
Gan ddangos eu clôs wisg lân
Mor hoew i'r mawr huan !
Yna'n llon i ewyn llaith
O'u hynt ẅyl suddant eilwaith.
Y morfil a'i rym erfawr
Y sydd megis mynydd mawr;
Dwfr Eigion yn drochion drydd,
Fel ynys fyw aflonydd ;
Yn ei hir daith rhana'r dwr
O ddu bant yn ddau bentwr ;
A gwna gwm noethlwm yn wir
Yn yr Eigion a rwygir ;
Herio nerth pob arwr wna,
Afon ar unwaith yfa ;
Ac erch des ei groch disian
Wnel y dwfr yn oleu dân.

Y mae ei ddelw'n cludo'n meddyliau
At ia-fynydd dan dywydd y Deau,
Yr hwn adwaenir ar gedyrn donau
Yn fraw i lengoedd, yn friw i longau ;
Ei draed yn eigion dwr di-wanegau,
A'i goryn yn wyn geir yn y nenau;
Yna'r haul o'i gain orielau—yn llon
Rydd iddo goron o loewon liwiau.

Nid segur dywysogion
Ydyw cu deulu y don;
Ond pur feib llafur llawn lles,
A hynod yw eu hanes.
Ceir milfil o drychfilod
Mor nerthawl mewn unawl nod,
Fel mai gweithio'n ëon wnant,
Heb un twrw cyd-bentyrant,
Hyd nes y daw ynys deg
I wenu uwch claer waneg;
Ac yno gwisga'r Gwanwyn
A'i len fraith bob dol neu fryn;
Yno bydd heirdd goedydd gant,
Ac yno'r adar ganant;
A dyn fydd hefyd yno
I hawlio'i fraint mewn gŵyl fro,
A'i ganaid dir dan gnwd teg
O wenith, lle bu'r waneg!

Gryf For! pa ryw drysorau—a gedwi
Dan geudod dy donau:
Gwaith gormod am ddiwrnodau—o amser,
Yn wir, f'ai haner rifo eu henwau.

Dy anweledig lydain waelodion
Ynt demlau distaw'n gwyliaw dirgelion;
I lawr, i lawr yn y temlau oerion
Yn llu'r ymorwedd allorau mawrion;
Llwythawg allorau lleithion—drwy'r dyddiau,
A baich eu doniau yw ebwch dynion!

Yr offeiriaid, sef cryfion feisdonau,
A ysgydwant eu gwynion wisgiadau,
A llaweroedd o wlybion allorau
A rwydd borthant â myrdd o aberthau;
Yn nhwrf eu llymion arfau—tra'n tincian
Gwelwa Anian, a mil o galonau!

Pe gallem am enyd dremiaw
I fynwes wleb y dwfn is-law,
Heb i'r dwfr a'i bybyr don
Lewygu ein golygon,
Och! y drych feichiai y drem
Ar waelod y Mor welem.

Yno y deuem at goron Daear,
Sef cain berlau a gemau digymar;
Ac yno gwelem, o eigion galar,
Aml fynegiad am lu fu'n hygar,
Ond fathrwyd, fwriwyd gan fâr—stormydd hyll
Yn rhuawg erchyll i'w dwfn oer garchar.

Yno llongau ganfyddem yn llengoedd,
A chen o laid ar eu gwychion oludoedd;
Yno yn ysu ceid hen ddinasoedd,
Pybyr ormeswyr daear am oesoedd;
A chaem eu prydferthwch oedd—mor hynod
Yn eilun difrod dan leni dyfroedd.

Buan gwelid i boeni y galon,
Yn wledd i ddinystr, filoedd o ddynion;
Bu rhai yn hygar is bri enwogion,
A gwymp a glewaidd am gampau gloewon;
O'u bri'n awr obry'n oerion—mewn llygredd,
Heb fawredd mud orwedd mae y dewrion!

A cheir eneidiau rhai'n ddychrynedig,
Heb wawr, dan allu ysbrydion hyllig;
A llawen eneidiau llu'n unedig
O fewn y deg adail fendigedig,
A'u huchel daith uwchlaw dig—a phoenau,
A'u holl gu radau yn anllygredig.

Er hyny mae yr enaid
Yn byw mewn gobaith di-baid
Yr unir ê'n wir anwyl
A'i lwys gorff mewn palas gŵyl:
A rhyw funud terfynir
Cywir daith y gobaith gwir,
Nid mewn nos, nid mewn eisiau,
Megis taith pob gobaith gau,
Ond mewn mwynhad, mwynhad hir
O bethau a obeithir.

Ha! For, er maint dy fawredd,—Ior â'i law
Wir lywia'th gynddaredd,
A chan wawr gwreichion ei wedd
Llwyr rusa dy holl rysedd.

Faith For! ni chei fyth fwrw—mawr hylif
Dy ymroliawg lanw;
Eiddilaidd y try'th ddelw—arswydol,
A bydd aeth farwol yn boddi'th ferw.

Llais hoff yr addfwyn broffwyd,*
Mewn gwawl tragwyddawl a gwyd,
Yn dyst, gan gadarn dystiaw
I'r gwledydd am ddydd a ddaw
Pan, ar archiad ofnadwy
Y mawr Ior, na bydd Mor mwy!

---

* Sef Ioan, Dat. xxi. 1.

Ar ruthrawg lam daw mil fyrdd o fflamau,
Yn rhyw rymusawl, ergydiawl gadau ;
Ar hynt yn wgus berwant wanegau,
Milain daniant gan miliwn o donau ;
A'r pysg, yn gymysg a gemau—y dyfroedd,
Yn rhengoedd ar rengoedd hyrddir i angau.

Wele ! e fethodd y lefiathan—
O ! gwelwn agwedd ei gelain egwan ;
Mor hyll ei adwyth yw'r "môr mawr llydan"—
Syndod ! ei ganfod yn marwol gwynfan ;
Ei hyf lais gwyllt yn gri floesg wan—a droes,
Diflana einioes cawr diflin anian !

Ond y rhai anwyl, yn y dwr hunant,
Heb losgi, heb foddi byw a fyddant ;
Difyrus o ganol dwfr esgynant,
Fry i ganol rhyw ddirfawr ogoniant ;
Ac oni esgynant—yn dragywydd
O fynydd i fynydd uwch o fwyniant !

Ni cheir Mor yn chware mwy,
Gan redeg yn rhuadwy ;
Yr un Mor wna dir yn mhell,
A'i hir lanw'n oer linell
Rhwng tirion ddwy galon gu
A geir yn ffyddlawn garu ;
Yr un Mor i ranu mil
O anhapau i'n hepil,
Drwy ei weflau a'i draflwnc,
Wrth gladdu llu ag un llwnc.

Ac ni cheir y Mor i ddwyn trysorau
Ini'n oes oesoedd, na naws o'i eisiau !
Mor mawr hedd Dofydd rydd i'r nef-raddau
Lawenydd beunydd heb unrhyw boenau ;
Denawl a fydd ei donau—mewn purdeb,
A'i fywiol wyneb dan ddwyfawl wenau.

Ond dyma enau'r porthladd dymunol,
Ac wele y lan a'r fan derfynol ;
Gwelaf y morwyr, fel gwyr rhagorol,
Yn hoewon wrthi'n llafurio'n nerthol ;
A sieryd teithwyr siriol—am y wlad,
A dylanwad y fordaith adlonol.

O ! na roddent yn rhwyddawl
Oll i'w Ner ryw fwynber fawl,
Am roi nawdd mirain iddynt
A'i fawr law ar forawl hynt ;
A'u cludo uwch cloëdig
Safnau y dyfnderau dig.

Y Mor sy'n athraw i mi,
A'i bur emyn bair imi
Groew foli ei Grewr,
Awdwr da daear a dwr,
A gafniai mewn pell gyfnod
Rhyw wal fawr i'r Heli fod.
Y Duw roes ddirif dywod
Fel rhyw fân filwyr i fod,
I gadw'r Mor rhag tori
Drwodd o wlad werdd ei li'!
A rhoi ergyd drwy'r argae
Foddai'r byd i gyd mewn gwae;
Y Duw a ferchyg y don,
Neu ddyrwyga ddwr Eigion
Hyd at haen ei sylfaen sad
Ag urdd od ei gerddediad;
Efe'r Hwn, i'w barod fawrhau,
Adwaenir gan For a'i donau
O eigion storm greulonaf
Fel pan ar fron hinon haf;
Y Duw hwn, Tad daioni,
A garaf, a folaf fi;
Fore a hwyr ca fawrhad
Genyf, a bythol ganiad.

MOR-AWENYDD.

AWDL: Y PARCH. HENRY REES.

Yr oedd yr Awdl isod yn fuddugol yn Eisteddfod y Gordofigion, Liverpool. Rhoddodd y beirniad, Dr. Wm. Rees (Hiraethog), ganmoliaeth uchel iddi. Drwg genym i ni fethu cael y copi gwreiddiol aeth i'r gystadleuaeth i Liverpool. Trefnasom y copi sydd genym oreu y gallem, gan hyderu ei fod yn gyffelyb i'r copi a anfonodd y bardd i'r Eisteddfod.

PA ryw newydd sydd â'i sain—yn gwanu
Hoff genedl i ochain !
Wyla llu drwy Gymru gain,
Briwedig yw holl Brydain.

Ai difa rhyw bendefig
A'i ing dwys wnai Angau dig?
Neu dywysog dewisawl?
Neu deyrn fu'n dirion ei fawl?

Na ! 'n fwy uchel anelodd—ac anwyl
Nef-genad a gwympodd ;
Anel ar angel* a ro'dd,
Gwiw seraph i'r gŵys yrodd.

Y gwron pur greai ein parch,—a'n mawl,
Ni wna mwy ein cyfarch ;
Ha ! ofid trwm dihafarch—
Henry Rees yn yr oer arch.

Pwy rifa sêr ter ein Tad—neu dywod
Ein daear anwylfad ?
Pwy rifa ddagrau profiad
Am Rhys, aur-binacl mawrhad ?

Ei farwolaeth a glwyfa'r awelon,
Gruddfanant floedd dros y moroedd mawrion ;
Amerig ddrylliedig, â gruddiau llwydion,
A gwewyr difrif, gura ei dwyfron ;
Yn dra llesg aeth rhandir llon—Australia—
Nos a guddia ei hynaws agweddion.

Henry Rees, arwr oesau,—edrychaf
Drwy ochain a dagrau
Ar dy hynt gynt drwy'n byd gwau,
A dy fywyd difeiau ;

Ac ar dy ddawn ragorawl—a hidliad
Dy hyawdledd nefawl,
Dwyfol aidd dy fwynaidd fawl,
A gwres dy dafod grasawl.

---

*Dat.

Ha ! llawn o swyn yw Llansanan,—hen fro
Ei foreuol drigfan ;
Yr arwr oedd mor eirian
Yno geid yn febyn gwan.

Llansanan ! wyt fan a fydd
Yn wir gu yn dragywydd ;
Er mai yn llwm gwm y'th gaf,
Dy hen Aled anwylaf
A sua megys awen
Odlau yn ail i Awdl nen.
Hen noethlwm gwm, cartre'r gwynt,
Dy gnydau egwan ydynt ;
A moethau i'r amaethydd
Nid oes o dy fewn un dydd.

Er hyny, oror enwog,—e gwnaist
Ryw gynyrch ardderchog ;
Rhwng eithin, grawnwin yn grog—a fegi,
A rhos yn cochi dyrysni cuchiog !

Meithrinaist, rhoddaist heb rith
Gynyrch mil gwell na gwenith ;
A dy gyfoeth di gafwyd
Uwch da mawr tir clodfawr Clwyd.

Y gorhoffus fardd Gruffydd—Hiraethog,
Traethir byth ei glodydd;
A bri dy hen Salsbri sydd
Trwy ogoniant ar gynydd.

Mae brasder yn dy weryd !—e godaist
Gnwd o gedyrn dewrfryd ;
Ac yn dwf canaid hefyd
Hari bach ddeuai i'r byd.

Yr anwyl fam a feithrinai—ei bach,
Ond bychan feddyliai
Mai ei baban a daniai
Wlad i gyd, a'r clod a gai.

Yna torodd gwawr naturiawl—ei fryd
Hwyrfrydig, ond nerthawl,
Yn gywir arwydd siriawl
O fore gwych, a'i fôr gwawl.

Ond blagur fydd byth heb ddadblygu—tra
Y cwyd drain o'i ddeutu ;
Os chwyn gânt döant bob tu,
Y mae egin yn mygu.

Yna pa fodd y rhagora'n gwron
Yntau y'nghanol corwynt anghenion?
Heb lyfrau i'w law, heb ddim athrawon,
Heb wlith addysg, ac heb wawl ieithyddion,
P'odd un dydd y rhydd yr Ion—i'w Henri
Iesin deithi, nes synu y doethion?

Rhyfedd ydyw'r Jehofah!—ä heibio
  I'r hybarch wyr pena',
A'i was o'r dyfnder wysia,
Ac yn uwch na myrdd ei gwna.

T'wysog ar anfanteision—ydoedd
  Ein hynodawl wron;
Gwnai hwy'n risiau, llwybrau llon,
I gyraedd teml rhagorion.

Er yn isel dra hynawsaidd—ei fryd,
  A'i fron yn dra gwylaidd,
Teimlai nefol ysol aidd
O fewn ei galon fwynaidd.

Dirgel dremiai angelion—yn fyw ar
  Ei fore-ymdrechion,
I dd'od i adnabod ein Ion,
A moroedd ei bethau mawrion.

Ei feddwl drwy aml foddau—ymwriodd
  Fel môr tua'i lanau;
Ei nerthawl, daenawl donau
A fu o hyd yn cryfhau.

Â'i frawd* yn dra hyfrydawl—newidiai
  Syniadau'n feunyddiawl;
Hogai a gwychai fel gwawl
Gleddyf ei fryd rhyglyddawl.

Gwylient feddyliau'u gilydd,—hwy danient
  Eu doniau ysblenydd;
Aent gryfach, dewrach bob dydd,
Ac anwyl oedd eu cynydd.

O fyd! na buasai'n y fan—yn fanwl
  Ysgrifenydd buan,
Er rhwydd gofnodi pob rhan
O'r siarad a'r wers eirian.

Ond gan nerth blin drafferthion—atelid
  Teilwng hynt ein gwron;
Seirion wedd y seren hon
Döai cymylau duon.

---

* Dr. Rees (Hiraethog.)

Tori mawn tir y mynydd—y gwelid
Ef a Gwilym beunydd;
Gofalon dwysion bob dydd,
Gwanent feddyliol gynydd.

Yn bryderus bryd arall—yr holai
Drwy helynt taith ddiball,
I dynged dafad angall
O'i thir-bawr aethai ar ball.

Ys dirif fu'r anhawsderau—chwyddawg
Orchuddient ei lwybrau;
Ond er ei holl flinderau,
Cawr fu o hyd yn cryfhau.

Mal huan yn ymloewi—yn dra hardd,
Drwy hyll gymyl-leni,
Drws annhrefn a droes Henri,
A'i ddewr fraich, yn ddôr i fri!

Yn hwyr, weithiau, ar Hiraethog—yfai,
Mewn myfyr tra gwlithog,
Feddyliau cryf-ddihalog
Am Grist, ac am rym ei Grog.

Ac yna yn nghysgod ceunant,—pur goeth
Pregethai'n llawn yniant;
A'r praidd dan ei fwynaidd fant
Yn ymwênu mewn mwyniant.

Tanbaid dan nawdd Jones Dinbych,
Beunydd fu ei gynydd gwych;
Nid caeth oedd gwasanaethu
Doeth wr coeth ac athraw cu.
Bu Abergele'n lle llon
I ffrwd ei amgyffredion.

Ei gain feddwl a ganfyddwyd,—yni
Ei anian gynhyrfwyd,
Nes yn llon y syniai Llwyd—yn dra doeth—
"O gwm aur-gyfoeth i Gymru gafwyd."

Yn llaw Ner, ei dyner Dad,
A mawreddog ymroddiad,
Aeth o Gymru gu ei gwawr,
A'i drum ar ei swydd dramawr.

O addfwyn hedd ei fynyddig—fwthyn,
Fe aeth i'r Amwythig;
Ac ail i brif dderwen gwig—cynyddodd—
Fe hynod gododd yn fendigedig.

Er hyny ni dd'ai'r enyd—i ollwng
Mawr allu ei ysbryd
O boen trafferthion y byd
I elfen tragwyddolfyd.

Llafuriai yma fel llyfr-rwymydd,—ond
Ei brif fwynder beunydd
Oedd *darllen* gwaith ysblenydd—awduron,
Ac nid eu *rhwymo*'n llon i'r darllenydd.

Y trwyadl Ddoctor Owen—roes iddo
Wers haeddawl ddiamgen,
Rhanai wawl, chwalai'r niwlen,
Goleuai bwyll gloew ei ben.

Arweiniai ef i ryw anedd[*]—yn llawn
Dillynion diddiwedd,
Ac ar enaid gwirionedd
Mwynhai glaer dremyn mewn hedd.

Hanesion ei lafur nosawl—a ŵyr
Y lloer wen a nefawl,
A daw'r ser yn dra siriawl—a chynes,
I wirio hanes eu banon freiniawl.

A gŵyr tyrfaoedd o'r gorau—hanes
Ei hynod bregethau;
Dylanwad ei ŵyl enau,
Llwyddai'r gwir a lladdai'r gau.

Yna fe ddeuai'r hoff enyd—i ddwyn
Ei haeddiannawl ysbryd
O boen trafferthion y byd,
A'i anfon at ei wynfyd.

Llef a glybu o Lynlleifiad,—rhyw fwyn
Ac erfyniol "alwad;"
Rhoddai Ion iddo ryddhad,
Ac o'r byd cai arbediad.

Y gorchwyl oedd yn garchar—i'w duedd,
Adawai'n 'wyllysgar;
Trwy Dduw anturiodd ar—faes mawr o'i fodd—
Yno yr hwyliodd heb unrhyw alar.

I dir uchelwych y daeth
Yn ei deg weinidogaeth;
Mawredd ei bur gymeriad
Ddyferai urdd ei fawrhad;

---

[*] Tra yn yr Amwythig ysgrifenodd ar lyfr o waith Dr. Owen y geiriau awgrymiadol a ganlyn: "He led me into a chamber where I had never been before."

A'i bregethau'n ddiau oedd
Yn fywyd cymanfaoedd.

Enw Rees oedd sain wir rasol—i Walia,
Yn yr wyl flynyddol;
Ac ai Seion dirionol
Yn ddi-nerth, os byddai'n ol.

Pa fawreddog gamp f'ai rhoddi—rhyw lawn
Ddarluniad o'i deithi,
Pan uwch rhôd gwnai ymgodi
Yn dân oll at ein Duw ni?

Hyawdledd rhyfedd llawn profiad—nofiai
Mewn nefol eneiniad;
Fel o lys y nefol wlad
Oedd holl aidd ei ddullweddiad.

Tra bo ganddo gof pwy a anghofia
Ei sain firain wrth son am Galfaria?
Yn ei aidd dirfawr toddai y dyrfa,
I wylo gwthient at fryn Golgotha;
Trwy air Ion y troai'r iâ—'n llifogydd—
Gwron heb eilydd ar *Green* y Bala!

Pan fyddai 'i enaid canaid yn cwnu
Yn dra hynod, gan gyfiawn daranu,
Neu yn esgyn i'r nefoedd, gan wasgu
Ar hagr reidusion wir gariad Iesu,
Yn llwyr gorchfygai'r llu,—annuwiolion
Yn taenu'u cwynion, a'r saint yn canu.

Ei dafod oedd dân dwyfawl,—ei lais per
Fel ias peiriant nefawl,
Ei eiriau fel gemau gwawl,
A'i ffydd yn anniffoddawl.

Anwylaf wr, byth ni lefarai—ddim
Ond a ddwys fyfyriai;
Yn ei gell goleuni gai—ar air Ion,
Yna uwch dynion e wych dywynai.

O ardal glaer myfyrdod
Yn ddyn Duw y byddai'n d'od,—
I arllwys pur gynwysiad
Ei glir lef, nes siglo'r wlad;
Ac mal trwm gwmwl tramawr
Yn myn'd o'r hen eigion mawr
Uwch gwlad, gan ddinych gludaw
Ei lwyth bendithiol o wlaw,
I'w ranu yn dirionol
I aml fryn, dyffryn, a dôl;

Fel hyny, hardd gyflenwad
O well môr gai'n cyfaill mâd,
I'w gu ddyhidlaw ar g'oedd,
Yn fywyd i dyrfaoedd.

Byddinoedd byw ei ddoniau—a chwalent
Uchelion wrth-gloddiau;
Gyrent uffernol gaerau
Yn deilchion, fel briwsion brau.

Trwy ei Dduw y treiddiai ef—i erchyll
Garchar bai â'i fwynlef,
Gan ddwyn caethion llon eu llef
O'u crwydriad a'u cur adref.

Deifiol wynt i'r diafol oedd
Holl awyr ei alluoedd;
Ond dilynwyr Crist lonai,
Fel awelon mwynion Mai.

Aeth Howard i flin garchardai,
A llai o boen ydoedd lle b'ai;
Loesion yn didawl ysu
Y corff, liniarai'r gwr cu.

Ond Rees fu'n agor drysau—erchyllach
A chwerwach garcharau;
Ac o dŷnion gadwynau—eu haflwydd,
Y rhoddai annedwydd brudd eneidiau.

Ei *holl* lafur yn Llynlleifiad—ni fu,
Neu o fewn ei fam-wlad;
Cynil ni bu fel cenad
Yr hen Iachawdwriaeth rad.

O'i dud, fel Wesley nodedig,—neu fel
Whitfield fawr frwdfrydig,
Dros frigau certh donau dig
Y moriodd i'r Amerig.

Bu dan awyr y " byd newydd "—yn dweyd
Am dadol Waredydd
I ddyn, ac am Ddyddanydd,
A'r wir Farn ryw awr a fydd.

Ei bur oes ydoedd heb rith,—ei wyneb
Ni adwaenai ragrith;
Ei gu lais ydoedd fel gwlith,
A'i addfwynder oedd fendith.

Syniaf am Simon y Swynwr—o wel'd
Ambell wag bregethwr;
Ond Paul ragorol yw'r gwr—ddaw ger bron,
Yn gyfan wron, o gofio'n harwr.

Pregethu fu drwy'i fywyd
Nôd hoff ei enaid o hyd;
Mynediad pob munudyn,
O'i oes hardd, a roes i hyn;
A thuedd ddiball pob gallu,
Yn tanio o'i fewn, at hyn fu.

Esiampl oedd i'r lluoedd llog
O hynodawl weinidog,
Lafuriodd â hael fwriad
Gydol oes i godi'i wlad.
Chwi ieuainc fâd genhadau
Y Nef, a'ch llef i'n gwellhau,
Hawddgar angylion cariad—
Gobeithion gloewon ein gwlad,
Gwell fydd eich defnydd o'ch dawn
Os cofiwch Rhys y cyfiawn.

Ond er ei fywyd eirian,
A'i lwys weinidogaeth lân,
Ac er ei anwyl deg rinwedd,
Y mwynaf wr, mae yn ei fedd!

Ei farw yn mhob cyfeiriad—druenus
Drywana yr hollwlad;
Storm flin i eglwysi'n gwlad,
A byw boen i bob enwad.

Pa alar dwys, pa welwi,—pa ochain,
Pa achos trueni,
Pa ddofn loes yn ein hoes ni,
Pa anrhaith fel cwymp Henri!

Ein pencampwr pan y cwympodd—o'r tir,
Mawr y twrf ddilynodd;
Yn groch anwn grechwenodd—mewn llon fâr,
Yn syn o alar Seion a wylodd!

Ha! Angau, rho'ist wae engur,
A mawr boen i Gymru bur;
Cwympaist mewn dig gewri gŵyl,
A gwroniaid gwir anwyl,
Gan ddwyn i'th dŷ, llety llaith,
Wyr enwog, bron ar unwaith:
Aubrey oedd ail i Gabriel,
Ar swyn ei enau ceir sêl;

Yn ei fedd mae Ioan, fu
I Fangor gynt mor fwyngu,
A'i wir anŵyl aur-enau,
Er galar, wnaent gynar gau.
Y gwir ddyn, gelyn pob gau,
A gollwyd o Ddolgellau;
Haeddawl ddiwynydd addien,
A'i bwyll yn goron i'w ben.
Gwae tost a ddaeth i Fostyn—
Poen gwlad oedd rhoi Puw'n y glyn ;
Ei fyw ffraethineb oedd fôr,
Ac angel oedd mewn cynghor.
Angau â'i bangau i'w borth
Eto reibiai Jones Treborth;
Gwir awenydd gor-anwyl,
Campwr fel pregethwr gŵyl.
Yna Gwalia mewn gwaeledd,
A gwae yn gorchuddio'i gwedd,
Wylai wrth roi ar elawr
Yr un mis, dri gwron mawr;
Caledfryn, y dyn doniawl,
Aeth i'w fedd dan lwyth o fawl:
Areithiwr, pregethwr gwych,
Llenor a bardd dillynwych.

A'r diwygiwr diwegi—hyf wron
Anfarwol Llanelli,
Yn nghanol hyfrydol fri
Hunodd ar ol dihoeni.

Y llall a gwympodd i'r llwch
Oedd Rees, er prudd ddyryswch;
Arwr ein hawdl-hiraeth,
O! 'r mirain wr, marw wnaeth!

Gwêl, Ior da, ein galar dwys,
Cofia ein Gwalia gu-lwys;
Anfona weis yn fwynwawr
I'r cynhauaf mwyaf mawr.

Yn iach Rees! heb boen na chroesau—yr wyt,
Yn mro'r aur-delynau;
Mewn hedd, yr wyt ti'n *mwynhau*,
Anynad gur gawn ninau.

Drwy ei fywyd i gyd, deg wr,
Yr ydoedd fel ei Waredwr;
Hafal i'w Geidwad hefyd,
Yr ai i fedd o'n hoer fyd.

Gwelaf ei angladd gwiwlwys—
I mi *hardd* yw, er mor ddwys ;
Eang gur Angau garwn
Am lwys wych angladd mal hwn !
Ar ol ei elawr yr ânt—
Y miloedd a'i canmolant ;
Ac wylant yn eu galar
Fel ar ol rhagorol gâr.
A faidd rhyw adyn feiddiaw
Senu y drych iesin draw ?
A oes a rydd ryw sarhad
Amlwg, i'r holl ddwfn deimlad ?
Dynoliaeth dd'wed dan wylaw
O gur llesg, " Mae'r gwr gerllaw ; "
A chrefydd sydd yn soddi
I wae'n llwyr a'i gruddiau'n lli,
A difrif ddaw o'i dwyfron
Iaith hallt y dystiolaeth hon :—
" I weini y tost ddyrnod hyn,
Offeiriad a fu'n offeryn ! "

Yn iach, Rees anwyl, annichon—dangos
Dy dynged yr awrhon ;
Uwchlaw oer fraw yw'th bur fron,
Uwch geiriau yw'th wych goron.

Hoffus wrendy seraffiaid—hyf eiriau
Dy leferydd tanbaid
Yn nghylch Iawn gwir gyflawn gaid,
A doniau Ceidwad enaid.

Y tra hyawdl Ddoctor Owen,—a'r gwr
Rhagorawl fu'n Athen,
A lluaws o ddoethwyr llawen
Weli'n llu, heb gwmwl na llen.

Dy enaid a lwyr dania—o ganu'n
Gynes Aleluwia ;
A gwres y dôn yw'r gras da
Lifeiriodd o Galfaria.

Yn iach ! ni fedraf yn wir—wel'd dy wedd
O'r wlad hon yn gywir ;
Yn iach ! nes cwrddyd yn nhir
Hyfrydol y nef-frodir.

TUDUR OWAIN.

PRYDDEST : GWILYM AB IOAN.

Y Bryddest hon oedd y fuddugol yn Eisteddfod Utica,
Ionawr 1, 1869.

I.

“MAE wedi marw !” dyna'r geiriau sydd
Yn rhwygo'u ffordd o lawer calon brudd.
“Mae wedi marw !” O ! 'r fath iaith yw hon,
Yn rhwygo'r enaid, ac yn fferu'r fron :
Llefaru wnant am wely oer y bedd,
Am arch, am amdo, ac am welw wedd ;
Ac Ow ! am welw wedd anwylaf un,
A garai pawb a garent gywir ddyn.
Nid cywir ddyn ychwaith *yn unig* oedd,
Medd ceinion ei athrylith ag un floedd :
Dyn anwyl, llenor gwych, a bardd o fri,
A gollwyd oll, pan y collasom di,
Ab Ioan hoff, a chladdwyd ein holl hedd
Pan syrthiai'r briddell ar dy dyner wedd.

Yn nghwmni gweddw drist, yn nghwmni prudd
Ei blant amddifaid, wylant nos a dydd,
Yn nghwmni llawer Cymro o'r iawn ryw,
A bron hiraethus, ac â chalon friw
Dynesu wnaf, wrth lewyrch gwan y lloer,
A dagrau brwd i wlychu'r ddaear oer :
Mae'r bedd yn oer—yn oerach nag erioed,
O herwydd bron mor gynes ynddo roed.
Ond beth ddywedaf uwch y tywyrch hyn ?
Pa iaith ddatgana fy nheimladau syn ?
Wrth geisio cludo gofid maith fel hwn,
Pob gair sy'n pallu—cwympa dan ei bwn.
'Does dim i'w wneud ond tewi, fel y nos,
Ac wylo'n ddystaw fel y lili dlos.

II.

Mae yr haf yn d'od a'i geinion
  I addurno dol a gardd,
Ond pwy gana'i glod yr awrhon ?
  Seliodd angau enau'r bardd !
Mae y tafod fu'n darlunio
  Tegwch swynol bro a bryn,
Wedi fferu yn y beddrod,
  Wedi tewi yn y glyn.

Deuwch, feirdd, a hidlwch ddagrau—
  Dagrau cariad, uwch ei fedd,
A chydgesglwch dyner flodau
  I addurno'i wely hedd ;
Hawdd y gellwch alarnadu
  Am eich athraw tirion gynt,
Nid oes eisieu ffug alaru—
  Aed pob rhagrith gyda'r gwynt.

Hynod brydferth oedd ei fywyd,
  Ac anwylaidd oedd ei wedd :
Nid oedd dichell yn ei ysbryd,
  Nid oedd gwenwyn yn ei wledd ;
Fel yr hoffid ei gyfarfod !
  Fe'i croesawid megys tad,
Llamai'r plant o'i wel'd yn dyfod,
  Gwenai henaint mewn boddhad.

Isel, hynaws oedd ei anian,
  Diymhongar oedd ei fryd,
Taenai fantell gostyngeiddrwydd
  Dros ei ragoriaethau i gyd ;
Fel ehedydd, gallai esgyn
  Tua'r nef ar esgyll dawn,
Fel ehedydd, hoffai hefyd
  Wneud ei nyth yn isel iawn.

Mae rhai adar na chanfyddir
  Eu gogoniant, er mor hardd,
Nes y lledant edyn euraidd
  Yn holl urdd tryliwiog ardd ;
Felly Gwilym, ni chanfyddem
  Pa mor brydferth ydoedd ef
Nes y lledodd edyn dysglaer,
  Gan ehedeg tua'r nef.

III.

Tra hoff gan hiraeth dramwy
  Yn ol i Feirion gu,
A syllu drwy ei ddagrau
  Ar wedd y Tyddyn Du ;
Mae'r ffermdy gwledig acw
  Yn meddu bythol swyn,
Can's rhwng ei furiau hoff ryw ddydd
  Y ganwyd Gwilym fwyn.

Ha ! dyna'r afon Lafar
  Yn llifo megys gynt,
Mor fynych ar ei glanau
  Bu Gwilym ar ei hynt ;

Wrth glywed si yr afon,
Ac odlau syml ei dad,
Ei Awen ieuanc a ddeffrodd,
I byncio mewn boddhad.

Canfyddai yr Arenig
Dan goron heulwen der,
A'r Aran o'r tu arall
Yn siarad hefo'r ser;
Canfyddai'r Llyn* ysblenydd, * Llyn Tegid.
Fel gwydr gloew glân—
Cynhyrfai hyn awyddfryd mwy
I seinio peraidd gân.

Llon achles yn Llanuwchllyn
A ga'dd ei Awen o,
A chanodd am y goreu
A'r Eos* lawer tro;
Yr oedd y gwobrau bychain,
Dderbyniai'r adeg hon,
Yn wystlon hoff o wobrau gwell
Dderbyniai hwnt i'r don.

Er fod ei serch yn llosgi
At Gymru, megys fflam,
A'i galon oll yn gariad
At anwyl iaith ei fam,
Fe foriodd i'r Amerig
Dros donau'r eigion llaith,
A'i ddwfn wladgarwch llawn o dân,
Ni chollodd ar y daith.

Yn gyflym y cynyddodd,
Er bod yn mhell o'i wlad,
Ac uchel yr esgynodd
Hyd risiau gwir fawrhad;
Ei odlau pêr gyrhaeddent
I glustiau Cymru lon,
Anfonai hithau euraidd dlws †
Yn addurn hardd i'w fron.

Mor hyfryd yw yr adgof
Am gampau gwych ei oes,
Am swyn ei Awen dyner
A'i garedicaf foes;
Ond try y wledd yn alar,
A derfydd ein holl hedd,
Pan gofiom fod yr anwyl un
Yn nystaw lwch y bedd.

* Y prif-fardd Eos Glan Twrch.

† Cyfeiriad at y tlws aur a enillodd yn Eisteddfod y Feni.

IV.

Angel i ni fel englynwr—ydoedd
   Y nodedig fydrwr;
  Elai'n llon galon pob gwr
  Gan nodau pert ein hawdwr.

Nyddai ei gynghaneddion—a'i odlau
   Fel odlais angelion:
  Toddai, gwefreiddiai y fron
  A ffrwd ei amgyffredion.

Nid dewrwyllt yni taran—hynododd
   Ganiadau Ab Ioan;
  Ond swynol a denol dân
  Enynai dirion anian.

Canai ei lwys acenion—ac adar
   Y coedydd äi'n fudion;
  Gwrandawent, adwaenent dôn
  Ei tir odlau hyfrydlon.

Yn angladd y saer englyn—Awen hoff
   Wylai'n hallt mewn dychryn:
  Rhoi o'i dwylaw aur delyn
  Gyda gloes ar goed y glyn.

V.

Y bardd ariandlysog Ab Ioan,
   Pa le'r wyt yn oedi cyhyd?
Er chwilio am danat yn mhobman,
   'Rwy'n methu dy weled o hyd;
A aethost *yn ol* tua'r Bala,
   Lle cefaist dy fagu yn llon?
Na! aethost *yn mlaen* tua'r beddrod,
   Nes peri dwfn dristwch i'n bron.

Mor hoff fyddai'th glywed yn traethu
   Hanesion am Gymru a'i phlant,
A'th fwynlais yn cyffwrdd y galon,
   Fel cerddor yn taraw ei dant;
Ac yna dy beraidd englynion
   A'n llonent fel cyfaill ar daith—
'Roedd pob ryw ddigwyddiad Cymroaidd
   Yn rhoddi dy Awen ar waith.

Yr enwog wladgarwr, Ab Ioan,
   Pa le'r wyt yn oedi cyhyd?
Enwogion ddylifant o Gymru,
   A hoffent gael gweled dy bryd;

Paham na phrysuret, fel arfer,
  I'w cyfarch yn fwynaidd a llon?
Ha! angau yn unig a allai
  Dy atal ar adeg fel hon!

VI.

Myfi sydd yn cysgu, a'm calon yn effro,—
  Effro gan ofid, gorthrymder, a gwae;
Effro gan derfysg anhyfryd freuddwydion,
  Effro gan hiraeth yn holi "P'le mae?"
Pan fyddaf o'm blinfyd am enyd yn huno,
  Dychmygaf y gwelaf diriondeb ei wedd,
Ond buan deffroaf o'm mwyniant i gofio
  Na welaf fi mwyach ond careg ei fedd.

Myfi sydd yn cysgu, a'm calon yn effro,—
  Effro fel gwyliwr y nos ar y mur;
Myfi sydd yn cysgu, a'm calon yn wylo,—
  Wylo dan bwysau ei chyni a'i chur;
'Rwy'n cysgu gan ofid, un wedd a'r dysgyblion,
  Pan hunent yn bruddaidd ar dywyrch yr ardd;
Ond ofer im' gysgu, can's effro yw'm calon,—
  Effro wrth chwilio am Wilym y bardd.

Myfi sydd yn cysgu, a'm calon yn effro,
  Ond derfydd yn fuan fy mreuddwyd dihedd:
Pan ddelo marwolaeth i gloi fy amrantau,
  Caf huno'n dawelach dan leni y bedd;
Caf gysgu'n ddialar, a deffro i wynfyd,—
  Deffro i wynfyd, gogoniant, a chân;
A gwelaf Ab Ioan, a theimlaf ei ganiad
  Yn rhoddi holl deimlad fy mynwes ar dân.

Rhosynau a blodau prydferthaf fo'n gwylio
  O amgylch ei feddrod, fel engyl bach heirdd,
A bydded i anian â'i dagrau eneinio
  Y fan lle gorwedda'r anwylaf o'r beirdd;
Fel cywir wladgarwr bydd ddysglaer ei goron,
  A'i enw a geidw pob Cymro rhag cam,
Tra'n teimlo gwefreidd-dân ei wresog englynion
  Yn enyn ei galon Gymroaidd yn fflam.

RHIANGERDD: HARI FWYN.

Buddugol yn Eisteddfod Genedlaethol Caernarfon, 1862.

Beirniaid—Cynddelw, Eben Fardd, a Ioan Emlyn.

Dywed y beirniaid am y Rhiangerdd hon fel y canlyn :—"Ieuan Wynn, cerdd yr hwn sydd yn darawiadol iawn, ac yn llawn bywyd a serch, yw yr oreu."

RHAN I.

MOR heirdd yw mynyddoedd Morganwg,
Yn herio pob dryghin a gwynt,—
Fel yna yn gymhwys canfyddid
Eu gwedd yn yr hen amser gynt;
Yn nghesail y mynydd clyd acw,
Yn nghanol y defaid a'r ŵyn,
Y safai y bwthyn lle ganwyd
Y bugail di-ail Hari Fwyn.

Y defaid a borent fel heddyw,
A phranciai yr ŵyn mewn boddhâd,
A thaenai yr haul ei belydrau
Ar geinion amrywiol y wlad,
Tra clywid caniadau llawenydd
Yn esgyn o'r bwthyn bach clŷd ;
Nid rhyfedd—can's cyntaf-anedig
Ei riaint a ddaethai i'r byd !

Siôn Hari oedd enw y prïod,
Mair Fwyn ydoedd enw y wraig,
A dau mwy cariadlawn ni welwyd
Gan gwm na chan fynydd na chraig ;
Wrth wel'd ei etifedd mor anwyl,
A phrydferth o'i sawdl i'w ben,
"Hari Fwyn," gwaeddai'r tad fydd ei enw,
Gan godi ei ddwylaw i'r nen.

Ac yna fe gymer ei bibell,
A chwery bêr-nodau llawn swyn,
Yn dadgan perlewyg ei galon,
Wrth weled ei fab Hari Fwyn ;
Mae Tango yn ysgwyd ei glustiau,
A'r gath sydd yn canu'n ei chrwth,
A datsain caniadau gorfoledd
Wna muriau henafol y bwth.

Mor anwyl yw'r bach mewn cadachau,
Yn gwenu heb ofal na phoen,
Ei lygaid fel llygaid colomen,
A'i wedd mor ddiniwed a'r oen ;

Fel darlun prydferthwch a chariad,
  Mae'n lloni'r serchiadau o hyd—
Hoff fynwes ei fam yw ei gartref,
  A bwthyn ei dad yw ei fyd.

Ond ebrwydd gadawa y fynwes,
  A'r bronau, wrth fyned yn hŷn,
Fe ddringa 'r ystolion a'r byrddau,
  Marchoga'r hen Dango fel dyn;
Yn lle gweled defaid mewn darlun,
  Ar bared gwyngalchog y ty,
Fe'u cenfydd ar lethrau y mynydd,
  A llama'i frwd galon yn hy'.

Er nad yw ond crwtyn pur fychan,
  Ei feddwl sy' fawr yn ddiau—
Rhaid iddo gael myned yn fugail!
  A phwy ddichon byth ei nacau?
Mae eisoes yn feistr ar Tango,
  A gŵyr am y defaid bob un,
Ac O! fel y syna 'i rieni,
  Wrth weled fod Hari'r fath ddyn!

Am dderbyn pob addysg ro'ir iddo,
  Ni welir ei ail yn un lle,
Gŵyr plant sydd yn hynach o'r haner
  Mai ofer ymryson âg e;
Am ddarllen, ac am ysgrifenu,
  Nid oes ei gyffelyb drwy'r fro,
A dysga benodan o'r Beibl,
  Nes synu pob gradd gyda'i go'.

Yn nghanol y praidd bydd ar brydiau,
  Yn meddwl am Un ga'dd ei ddwyn
Fel dafad yn fud tua'r lladdfa,
  Neu fel y llareiddiaf o'r ŵyn;
Nid pethau dyeithriol i'w feddwl
  Yw heirdd wirioneddau gair Duw,
Fe'i dysgwyd o'i gawell i'w credu,
  A'u dewis yn rheol wrth fyw.

Dilynwn e'r awrhon i'r bwthyn,
  Tra lleni yr hwyr dros y wlad,
Ceir ef a'i chwaer fach ar yr aelwyd,
  Yn gwrando mewn rhyfedd fwynhad,
Ar lais eu rhieni yn dadgan
  Am Grist, pan y rhodiai'n byd ni,
Yn derbyn plant bach, gan ddywedyd,—
"Gadewch iddynt dd'od ataf fi."

Ar ol swpera, a mwynhau yn nghyd,
Yr ymborth iachaf geir yn hyn o fyd,
Fe dd'wed y tad, yn ol ei arfer ef,
"Ni gawn yn awr addoli Duw y nef,"
Ac fe ddarllena benod mewn boddhad
O'r "Beibl mawr," berthynai gynt i'w dad.
Darllena, hwyrach, am fugeiliaid fu
Mewn tawel faes, yn mro Judea gu,
"Liw nos," mewn hedd, yn diwyd wylio'u praidd,
Rhag iddynt gael eu llarpio gan y blaidd;
A'r mawr ogoniant yn dysgleirio drwy
Yr hwyrol wyll, yn hardd o'u hamgylch hwy;
Ac un o'r lliaws nefol teg eu llun,
Yn dadgan wrthynt am Waredwr dyn;
Hwythau i Bethle'm yn prysuro'n nghyd,
Ac yno'n gwel'd rhyfeddod pena'r byd;
Ac yn pregethu, ag hyawdledd gwych,
Am Geidwad mawr yn mhreseb gwael yr ŷch.
Rhyfeddant mai bugeiliaid gwael eu gwedd,
Ordeiniwyd gyntaf yn genhadon hedd!
Ar hyn eu lleisiau sy'n cymysgu'n gu,
Gan esgyn yn soniarus foliant fry;
Cyd-bynciant odlau'r pêr-ganiedydd rhydd,
A gaed fel hwythau'n gwylio'r praidd un dydd:—

"Yr Arglwydd yw fy Mugail clau,
Ni âd byth eisiau arnaf;
Ond gorwedd gaf mewn porfa fras,
Ar lân dwfr gloew-las araf.

"Pe rhodio wnawn, nid ofnwn hyn,
Yn nyffryn cysgod angau!
Wyt gyda mi â'th nerth a'th ffon—
Diorfod dirion arfau.

"Daioni a thrugaredd Duw,
A'm ceidw'n fyw'n dragywydd;
A minau a breswyliaf byth
A'm nyth yn nhŷ yr Arglwydd."

Penliniant oll yn ostyngedig iawn,
A'r tad weddia gyda'i ddawn:
Eu moliant pur a foddia engyl nen—
Ar aden ffydd cyrhaedda'r nefoedd wen.
Da gŵyr yr engyl na cheir cystal mawl,
Mor ddidwyll ac mor bur, o enau'r sawl
A elwir yn foneddion uchel-fryd,
O'r temlau gwychaf fedd celfyddyd byd.

RHAN II.

Ond nid ydyw mebyd yn para—
  Mae Hari yn myned yn fawr,
Ac ni chafwyd bugail mwy gwrol,
  Na llencyn anwylach ei wawr;
Tra'n gwylio y praidd yn ddeheuig,
  Darllena hen lyfrau pur goeth,
Nes ydyw'r bugeiliaid yn synu
  O'i gael mor ryfeddol o ddoeth.

Ond *cariad* yw'r peth sydd yn poeni,
  A *chariad* yw'r peth sy'n rho'i hedd,
A "syrthio mewn cariad" wnaeth Hari—
  Bu agos a chwympo i'r bedd;
Gan deg foneddiges ddigymhar
  Chwyldrowyd ei galon a'i ben,
Gwenfrewi oedd enw'r fwyn wyryf,
  Ond llawer a'i galwent yn Gwen.

Ei thad oedd yn ddyn a ddringasai
  O gyflwr tra isel a thlawd,
I fod yn farsiandwr goludog,
  Drwy rinwedd diwydrwydd a ffawd;
Yr oedd yn lled wledig ei olwg,
  Ac nid yn orddillyn ei foes,
Ond cafodd ei hardd etifeddes
  Ddysgeidiaeth ragoraf yr oes.

A hon oedd y fun wnaeth i Hari
  Anghofio pob peth er ei mwyn,
A cherdded y mynydd heb weled
  Na'r creigiau, na'r defaid, na'r ŵyn;
Wrth weled Gwenfrewi y syrthiodd
  I lynclyn diwaelod o serch,
A chrynai wrth wel'd nad oedd gobaith
  Y gallai byth enill y ferch.

Ond pe gwybuasai fe'r cyfan,
  'Roedd Gwen wedi "syrthio" 'r un modd,
A'i chwymp oedd mor fawr fel nas mynai
  Ddim byd ond ei galon yn rhodd;
A phan oedd hi'n trist ocheneidio,
  A'i henaid yn flin dan ei bwn,
Rhyw fyd o lawenydd a brofodd,
  Wrth ddarllen y llythyr bach hwn:—

"Os na luniodd Duw fy nghalon
  I dy garu, anwyl ferch,
Pa'm nas gallaf dy anghofio?
  Pa'm y myni gael fy serch?

Pa'm y gwelaf di yn dlysach
Na gwyryfon teca'n gwlad?
Pa'm mae ar dy law i roddi
Imi drallod, neu fwynhad?

Gwn nad wyf yn haeddu'th *sylw*,
Heb son dim am serch dy fron:
Gwn nad ydwyf yn dy ymyl
Ond fel draen wrth lili lon;
Ond, er hyny, mae fy nghalon,
Drwy'r gagendor maith i gyd,
Yn rhyfygu dy gofleidio
Fel ei phobpeth yn y byd.

"Er nad wyf ond bugail gwledig,
Tithau'n foneddiges lân,
Er na feddaf unrhyw gyfoeth,
Ond fy siriol ddefaid mân;
Eto'n enw'th bur dynerwch,
Gaf fi erfyn arnat ti
Symud ymaith faich o ofid,
Sydd bron, bron a'm gorphen i?"

"Ei symud? gwnaf!" ymsynia'r ferch,
A thyf o'i grudd rosynau serch;
"Ei symud? dyna drydd fy nghŵyn
Yn gân gorfoledd, Hari Fwyn!"

Cyn hir, fe geir y tyner ddau
Yn cwrdd wrth odrau'r bryn,
O dan y dderwen dew ei brig,
Gerllaw grisialog lyn;
Ac yno'n swn yr odlau per
A byncir uwch eu pen,
Y selir amod bery'n hir
Rhwng Hari Fwyn a Gwen.

Mae Hari yn ddyn arall erbyn hyn,
Ni chwyna'n mhlith ei braidd hyd lethrau'r bryn;
Ond siriol yw, fel plentyn gyda'i fam—
A llawer bugail ŵyr yn eithaf pa'm:
Ryw ddydd ar glogwyn ban eistedda'n llôn,
A swyna'r mynydd gyda'r ganig hon:—

TON—"BUGAIL MORGANWG."

Myfi sy'n fugail llon ei wedd,
Yn byw mewn hedd mwyneiddiol,
Yn nghanol cywrain fryniau certh,
A chreigiau serth aruthrol;
Gan yfed awyr falmaidd fwyn,
Yn nghwmni'r defaid glân a'r ŵyn.

Wrth rodio'n mysg y blodau mân,
Gan wrandaw cân yr adar,
Nis gwn i fawr am dwrf y byd,
Ei olud blin a'i alar;
Ond byw yr wyf fel brenin bach,
Yn ngwlad Morganwg hyfryd iach.

O ! pa mor ddedwydd yw fy mron,
A mwynion fy mhleserau,
Tra'n eistedd ar flodeuog dwyn,
I wel'd yr ŵyn yn chwarau ;
Gan ddifyr byncio peraidd gân,
I geinion glwys Morganwg lân.

A phan yn nghwmni'r fwynaidd ferch,
Sy'n meddu serch fy nghalon,
A hithau'n gwrando'n dawel fwyn,
Ar gŵyn ei bugail gwirion ;
Morganwg hoff a gyll ei bri,
Yn swyn ei phresenoldeb hi.

Pan yw yn seinio'r nodyn olaf, daw
Gwenfrewi deg, gan serchog wasgu'i law ;
Ei galon yntau lama-fel yr hŷdd,
Tra selia'i gariad ar ei gwridog rudd ;
Ar ddifyr hynt yn mreichiau'u gilydd ânt,
A rhodio'n mhlith y creigiau gwylltion wnant ;
Ac yna dan gysgodion cudd y llwyn
Eistedda'r ddau, gan sisial serch yn fwyn.

HARI.

TON—"MENTRA GWEN."

O dwrf y byd aflonydd, Mentra Gwen, Mentra Gwen,
I oror iach y mynydd, Mentra Gwen, Mentra Gwen,
O'r dref a'i hawyr fyglyd,
A'i dwndwr blin ac enbyd,
I yfed awel hyfryd, Mentra Gwen,
Cai chware'n nghanol bywyd, Mentra Gwen.

I drigo'n mhlith y bryniau, Mentra Gwen,
I ganol pob pleserau, Mentra Gwen ;
Cei wlân yr ŵyn i'th wisgo,
Cei dân o fawn i ymdwymno,
A cheinion byd i'th foddio, Mentra Gwen,
O ! gwel yr ŵyn yn prancio, Mentra Gwen.

I'r ardd sydd wrth y bwthyn, Mentra Gwen,
I wisgo'r harddaf rosyn. Mentra Gwen ;
Clyw'r adar oll yn canu,
Yn siriol i'th groesawu,
A'r blodau mân yn gwenu, Mentra Gwen,
I ti y gwnes y deildy, Mentra Gwen.

GWENFREWI.

Hari Fwyn! yr wyf yn derbyn
  Dy wahoddiad mewn boddhad,
Fe gaf gartref yn dy fwthyn
  Gwell na phalas gwych fy nhad;
Braidd na fyn teimladau'm calon
  Lefain wrthyt ti yn ffol,—
"Yr wyf wedi dod i'r mynydd,
  Ac nid âf fi byth yn ol.

"Ond os gwelaf anhawsderau
  Yn ymgodi yn fy ngŵydd,
Er dy fwyn, fy anwyl Hari,
  Gwthiaf drwyddynt oll yn rhwydd;
Dyma'r ateb i'th wahoddiad:—
  Yn y dref ni fynaf fod,
Ond i blith dy ŵyn a'th ddefaid
  'Rwyf yn d'od, yr wyf yn d'od!"

Fel yna yr ymgomiant mewn mwynhad,
Y ddau ddedwyddaf welir yn y wlad;
Ond ni cheir rhosyn heb y pigyn brwnt,
Na gwynfyd serch heb ofid o'r tu hwnt:
Fe glyw'r marsiandwr am yr hyn a wnaed,
A thwng yn hyf, gan guro'r llawr â'i draed,
Na chaiff yr un bugeilddyn dan y nef
Gusanu *llaw* ei etifeddes ef.
Gwenfrewi wrendy, ac a gilia draw,
Ei gwedd yn drist, a'i bron yn llawn o fraw,
Ceir dagrau galar yn anurddo'i grudd,
O frig yr hwyr hyd doriad gwawr y dydd.
Mae'r gair yn cyraedd clustiau Hari Fwyn,
Tra'n canu cerdd dan gysgod dail y llwyn;
A theifl ei bibgorn ymaith yn y fan,
A syrth i lawr, fel yr aderyn pan
Ei saethir gan yr heliwr—ac mae'r ŵyn,
A'r defaid oll, yn synu at ei gŵyn:
O! mor wahanol yw i'r hyn a fu,
Tra'n rhodio'r bryn, yn mysg y gwlanog lu;
Nid oes un gerdd yn d'od o'i enau syw,
Na gwên yn eistedd ar ei wefus wiw,
Ni chaiff ddyddordeb yn y mynydd mwy,
Nac yn y defaid, er eu hardded hwy;
Nid oes dim byd all wneyd ei wedd yn llon—
Anialwch gwyllt yw'r ddaiar ger ei fron.
Tra'n rhodio'n mhlith ei braidd ryw fore'n syn,
Digwydda droi ei olwg tua'r llyn,
Orwedda mewn mawrhydi gwych ger llaw
A gwel ei fendigedig fun o draw,

A'i thad, a'i *chariad* (nid ei chariad *hi*,
Ond dewis lanc ei rhïaint) dacw'r tri
Yn rhodio glàn y llyn, a Hari wêl
Fod un yn syllu'n brudd ar bawb, nes dêl
Ei chipdrem dros y llyn, a thros y llwyn,
A thros y praidd, hyd at ei Hari Fwyn;
Mae'n gwenu arno! ond wrth wneuthur hyn
Cam gwag a rydd, a syrth yn ddwfn i'r llyn!
Crochwaedda'i thad, gan geisio'i dwyn yn ol,
Edrycha'r *cariad* megys hurtyn ffol,
Tra Hari, gan anghofio'i berygl mawr,
O gopa'r bryn ymsaethai'n gynt i lawr,
Na phe syrthiasai clogwyn uwch ei ben—
Mae'n awr ar lán y llyn—yn canfod Gwen
Bron, bron a suddo—rhuthra'n wyllt i'r lli',
Ymrwyfa'n dost—mae bron a'i chyraedd hi—
Mae'n cael y ferch, ac yna'n cael y lan.
"Fy mab! fy mab!" yw'r geiriau seinir gan
Y llon farsiandwr, tra yn curo cefn
Yr hwn a ddaeth a'i ferch yn ol drachefn.
I'w chartref ânt a'r decaf yn y wlad,
A rhaid cael Hari hefyd, medd ei thad.
Ar ol peth amser gwelir hwy'n y tŷ
A geilw'r tad ei geraint ato'n llu,
Ac ar ol sefyll enyd faith yn fud,
Anercha'i wraig, a phawb a ddaeth yn nghyd;
Fel hyn y dywed, "Dyma'm hunig ferch,
"Gaiff etifeddu'm cyfoeth, a fy serch—
"O! ïe, dyma hi yn iach a llon,
"O erchyll safn marwolaeth cipiwyd hon,
"Gan bwy? ai gan y llencyn eiddil draw,
"Fedd law fel lili, nas gall drin y rhaw;
"A gwedd urddasol i gofleidio merch,
"Ond nid i'w harbed rhag trychineb erch:
"Na! buasai Gwen yn farwol gorff yn awr,
"Heblaw i'r bugail hwn, fel Eidiol Gawr,
"Chwyrnellu'n rymus dros holl lethrau'r bryn
"Nes iddo dd'od mewn pryd at lan y llyn,
"Lle'r oedd fy merch yn ymladd gyda'r lli',
"Bron, bron a suddo—ond arbedwyd hi,
"O'i dyfrllyd fedd, gan y bugeilddyn sydd
"Yn haeddu clod tra gwelir gwawl y dydd.
"Pwy ond efe sy'n haeddu'm parch a'm serch?
"Pwy ond efe deilynga law fy merch?
"Pa fugail mor gyfoethog mewn un wlad
"A hwn, pan fydd ef yn fy ngalw'n dad?
"O! parotowch y wledd, a lluniwch gân,
"Deisyfaf weled y briodas lân."

Ond sibrwd wna yr Yswain sŷn,
  A'i galon ddrwg gan lid yn chwyddo,
"Os bum anwraidd wrth y llyn,
  "Ni byddaf yn anwraidd eto;
"Os gwelir dydd y wledd a'r gân,
  "Fe welir dydd dialedd hefyd—
"*Myfi* i gael fy nghuro'n lân,
  "Fy nghuro gan ryw fugail ynfyd!"

RHAN III.

Ni wawriodd ar Wyllt Walia,
  Ni wawriodd ar y byd,
Ni wawriodd ar ddwy galon
  Yn rhwym gan serch yn nghyd,
Na! na! ni chaed anwylach dydd
  Yn chwerthin yn y nen,
Na'r hwn rydd wraig i Hari Fwyn,
  A serchog ŵr i Gwen.

Hwy rodiant hyd y meusydd,
  Yn heinif ac yn llon,
Ceir pawb mewn dillad newydd,
  A pawb ag ysgafn fron;
Y mae yr olwg arnynt
  Yn siriol ac yn hardd—
Mor hoewon ag ewigod ynt,
  Mor deg a blodau'r ardd.

Eu traed yn awr a sangant
  Hen Eglwys hoff y plwy',
Lle llamodd llawer calon
  O flaen eu hamser hwy;
Eu huno wneir hyd angau
  Mewn "glân briodas" lon—
Y pâr dedwyddaf wnaed yn un
  Ar hyd y ddaiar hon.

Mae'r Person wrth eu gweled
  Yn cael ei fawr foddhau,
A'i wedd sydd yn amlygu
  Ei hoffder at y ddau;
Mae digon ganddo'u gwneuthur
  Yn ŵr a gwraig di-sen,
Ei fendith batriarchaidd fwyn
  Sy'n disgyn ar eu pen.

Mae gan y gwych farsiandwr
  Hardd drigfan yn y wlad,
A thuag yno cyrchant,
  Dan wenu mewn boddhad;

Tra mae pob peth o'u hamgylch
  Yn dwyn i'w calon hedd,
Hwy wisgant eu dwyfronau pûr
  A blodau teg eu gwedd.

Y swynol briodasgerdd
  A byncir yn bur fwyn,
Gan feirdd "wrth fraint a defod,"
  Gartrefant yn y llwyn;
Mae natur fel yn canmol
  Yr uniad llawn o serch—
Anfona'r haul belydrau fyrdd
  Ar fodrwy'r anwyl ferch.

Cyrhaeddant Fryn y Marchog,
  Cartrefle hyfryd hedd,
Lle cânt dderbyniad serchog,
  Gan gwmni gwych eu gwedd;
O! 'r siriol gyfarchiadau
  A draetha pawb yn rhwydd,
Ysgydwir llaw, cyflwynir pob
  Dymuniad am eu llwydd.

Can's daeth y cymydogion,
  Yn awchus iawn yn nghyd,
I lawenychu'n ddirfawr,
  Ag un hyfrydol fryd;
Pob oed a gradd sy'n canmol
  Ac yn bendithio'r ddau
A ro'ir mor fwyn, yn ngafael swyn
  Y briodasol iau.

Ond wele'r hen fwrdd derw mawr
  O dan ei lwyth yn gruddfan,
A llawer mab a merch yn awr
  Fwynhant y wledd yn ddyddan;
Mae pawb yn fwyn, a phawb yn llon,
Heb boen na gofal yn y fron.

Wrth iddynt wledda'n wych eu dawn
  Mewn tymher orfoleddus,
Mae llawer chwedl ddigrif iawn
  Yn cael ei thraethu'n gampus;
Fe sonir am y merched glân,
Ac am y llanciau gwych eu cân.

Am Hari soniant, ar bob tu,
  Fel rhosyn coch y llanciau,
Tra dywed pawb mai Gweno gu
  Oedd seren y lodesau;
Ac wrth eu clywed gwrido'n fâd
Wna'r cwpl dedwydd mewn boddhad.

Rhieni'r fwyn Wenfrewi sydd
  Yn llawen wrth ei chanfod,
Yn lle cwynfanu'n wael a phrudd,
  Yn ddedwydd gyda'i phriod;
A'u gwenau roddant, gyda serch,
I harddaf ŵr eu hunig ferch.

Wedi gwneyd cyfiawnder gwych
  Ag ymborth goreu'r gwledydd,
Canfyddir pawb, yn fawr a bach,
  Yn llonach na llawenydd;
Daw'r naill a'i chwedl, llall a'i gân,
  Mor ddyddan a'r ehedydd.

Ceir un sydd uchel iawn ei fri
  Yn mhlith y telynorion,
Yn chware'n fwyn, a chanu'n dda,
  Wna'r llanciau a'r gwyryfon—
Eu lleisiau gwych yn ystwyth wau
  A sain y tanau tynion.

Wrth iddynt ganu gwrando wnaf,
  A daliaf rai o'r odlau,
A dodaf hwynt (pwy feia hyn ?)
  Ar ddu a gwyn o'u genau—
Ond O ! ni thraethaf yn fy myw
  Bereiddiad yw eu lleisiau.

BUGAIL.

Pa ddewin a ddirnad mor ddedwydd fy mron ?
Cartrefle digymysg lawenydd yw hon;
Mae pawb o fy neutu mor siriol a'r ser,
Ac adar y goedwig, pan bynciant yn ber;
A phawb yn auadlu'r un weddi i'r nen,
Am hirnos a gwynfyd i Hari a Gwen—
O ! boed iddynt fwyniant o lwyddiant di-len.

Pa le cafwyd bugail mor ddewr ac mor lon
A Hari rinweddol, hyfrydol ei fron ?
Pa le y caed gwyryf mor swynol ei gwên ?
Rhy bur yw ei thegwch i fyned yn hen;
Am hyny pob calon sy'n esgyn i'r nen,
I erfyn am wynfyd i'r bugail a'i Wen—
O ! boed iddynt fwyniant o lwyddiant di-len.

BUGAIL ARALL.

Fel y bydd tylwythion teg
  Yn dawnsio o gylch y goeden,

Ac yn synu'r teithiwr blin
A'u campau gwych diamgen,
Felly'r ydym ninau'n awr
Yn gwmni lliwus llawen.

O! boed i Hari Fwyn a Gwen
Fendithion Nen yn eiddo,
A boed eu heinioes hardd a hir
Yn difyr fyned heibio,
Mor siriol ag mae'n cwmni cain
Yn teimlo'u hunain heno.

BUGEILES.

Mae genyf fi golomen wen,
Un brydferth megys ser y nen,
Ei gwddf a wisga euraidd liw,
A'i mynwes, O! brydferthed yw ;
Dywedais wrthi lawer gwaith,
Mai'r lanaf oedd drwy'r ddaiar faith :

Ond os edrychaf enyd hwy
Ar degwch gwyneb Gwen,
Ni welaf ddim prydferthwch, mwy,
Yn fy ngholomen wen.

Yn mlaen yr eir â'r delyn fwyn,
Yn mlaen â'r canu dedwydd,
A'r lleuad anwyl ar ei hynt
Atalia 'i cham yn ebrwydd,
I 'sbïo heibio cwr y llwyn
Ar degwch diniweidrwydd.

Mae'r bardd mwyneiddiaf îs y nen
Yn mhlith y llawen gwmni,
A gelwir arno'r enyd hon
I dd'od ger bron heb oedi,
I byncio'i gân i'r deuddyn glân
A gawsant eu priodi.

TUDUR MORGANWG.

O! adeg hynodol, O! gyfnod o hedd,
Pob calon yn siriol, a chân ar bob gwedd;
Heirdd odlau llawenydd esgynant i'r nen—
Mae'r byd oll yn newydd i Hari a Gwen.

Y bugail ardderchog, a'i fwynaidd wiw fun,
A chadwyn rosynog a wnaethpwyd yn un;
Do! cawsant eu huno yn anwyl a llon—
Un galon sy'n curo yn awr mewn dwy fron.

Mae hwn yn rhyw uniad ardderchog a hardd,
Yn boddio pob teimlad, yn fflamio pob bardd;
Y tecaf a'r doethaf fugeilddyn oedd o,
A hithau'r anwylaf o ferched y fro.

Pa le caed llanc siriol mor nerthol ei aidd,
A Hari ragorol, wrth ddilyn ei braidd?
Ac ni chafwyd meinwen fel Gweno drwy'r wlad—
Dysgleiriai fel seren yn nghartref ei thad.

Tarewch yr hoff danau, a phynciwch y gân,
Nefolaidd fo'r seiniau, a'r geiriau fo'n dân;
"Aneirif gysuron i Hari a Gwen,"
Fo'n archiad o eigion pob calon i'r nen.

O! boed i Ragluniaeth eu noddi'n mhob man,
Ac anfon ei helaeth fendithion i'w rhan;
Pob llwyddiant fo'n dawnsio o'u blaen ac o'u hol,
A'u da fyddo'n britho pob mynydd a dôl.

A chaed y ddau dyner fwynhad o hir oes,
Yn orlawn o bleser, yn lân oddiwrth loes;
Eu bronau fo'n datsain hyfrydwch hyd fedd,
A'u hepil fel bychain gerubiaid o hedd.

Y Duw sydd a'i gariad yn llanw di-drai,
A'u cadwo hwy'n wastad o gyraedd pob bai;
A'u haml rinweddau mewn oesoedd i dd'od,
Fo'n gwisgo'u hoff enw â mawredd a chlod.

Dyna fel y canodd Tudur,
  Megys eos yn y llwyn;
Ac ar ol i'w ganiad beidio,
  Seinio mae ei lais yn fwyn—
Seinio'n nghalon pawb o'i ddeutu,
  Fel llais eos yn y llwyn.

Mae boneddwr gwych, yn nesaf,
  Yn myn'd at y delyn lon,
A'i holl wedd yn tystiolaethu
  Am y gân sy'n tanio'i fron—
Cân a lifa dros ei wefus,
  Nes trydanu'r cwmni llon.

YSWAIN LLWYD.

Erioed ni dderbyniodd fy nghalon
  Y fath berlewygol fwynhad,
Ni wyddwn cyn yma mor ddedwydd
  Oedd cyflwr bugeiliaid ein gwlad;

'Rwy'n teimlo'n awyddus i adael
  Fy ngolud a'm hurddas i gyd,
I wylio fy mhraidd ar y mynydd,
  Yn mhell oddiwrth ddwndwr y byd.

O! boed i'r anwyliaid hawddgarol,
  Gydunodd priodas mor lân,
Gael gweled eu hoes yn myn'd heibio,
  Fel adsain y delyn ar dân;
Rhagoraf gysuron y ddaiar,
  A llawnder y nefoedd uwchben,
Fo'n eiddo gwastadol i Hari—
  Yn goron gogoniant i Gwen.

Tra'r eistedd y boneddwr ar ei sedd,
Yn swn curiadau'r dorf, yn llon ei wedd,
Daw rhyw ddieithr'yn i'r ystafell, gan
Ymgrymu'n ŵyl, a dywed yn y man
Fod cefnder y priodfab newydd dd'od
Yn ol i'w enedigol wlad, a'i fod
Yn aros nid yn nepell, ac yn dwyn
Newyddion pwysig iawn i Hari Fwyn.
Gan droi at Hari, tad y briod ferch,
A dd'wed fel hyn, a'i wedd yn arlun serch :—
"Fy mab! un enyd ganiatawn i ti,
Prysura gyda'th gefnder atom ni."
Ar ol ei fyned ceisia'r cwmni glân
Fwynhau y chwedl, a mwynhau y gân;
A chyfyd boneddiges lawn o swyn,
A chana'n beraidd gyda'r delyn fwyn;
Ond ofer yw eu hymdrechiadau'n nghyd—
Mae pawb yn edrych tua'r drws o hyd,
Nes gwelir rhai o'r bechgyn gwych yn myn'd,
Ar frys, i 'mofyn Hari Fwyn a'i ffrynd,
Tra phawb yn disgwyl, gyda phryder dwys,
Eu gwel'd yn d'od yn ol i'r neuadd lwys.
"Mor hir y maent! Pa beth a allai fod?
Paham na buasai Hari'n cofio d'od?"
Yw'r ymadroddion glywir ar bob llaw,
O lawer bron, fel adsain dirgel fraw.
Pruddha pob gwedd, pob enyd drydd yn awr,
A dwysach, dwysach yw y pryder mawr.
O'r diwedd dônt yn welwaidd iawn, gan ddwyn
Glwyfedig gorff yr anwyl Hari Fwyn;
O'r neuadd wych diflana pob rhyw hedd,
Ac ar bob grudd eistedda delw'r bedd.
Gwenfrewi deg, yn bruddaidd fel y lloer,
A'i thyner wedd fel eira gwyn ac oer,
Gofleidia'i hanwyl briod yn ei braw,
Ac yntau dd'wed, gan serchog wasgu 'i llaw :—

" 'Rwy'n sefyll ar drothwy y ddaiar,
  Mae'm heinioes ar ddirwyn i ben,
Ond er fod fy mywyd yn darfod,
  Cynyddu mae'm cariad at Gwen ;
'Rwy'n maddeu hyll gamwedd fy llofrudd—
  Yr oedd ei demtasiwn yn gref—
Sych ymaith dy ddagrau, fy nghariad,
  Nid oes dim llofruddio'n y nef ! "

Mae'n cau ei olygon yn araf,
  Gan dawel ffarwelio â'r byd,
A marw, fel cyfran o hono,
  Wna'r anwyl Wenfrewi 'r un pryd ;
Gan serchog gofleidio eu gilydd,
  Hedasant o'r ddaiar i'r nen,
Ac erch brophwydoliaeth y llofrudd
  A ddaeth yn ddisymwth i ben.

Yr Yswain ysgeler ganfyddwyd
  Yn hongian ar grogbren cyn hir,
A'i enw sy'n para hyd heddyw
  Yn warthnod ysgymun drwy'r tir ;
Ond llawer tylawd a chyfoethog
  Wylasant yn hidl bob un,
Uwchben yr hoff lanerch lle gorwedd
  Gweddillion y bugail a'i fun.

IEUAN WYNN.

GOSTEG I GASTELL CAERNARFON.

Buddugol yn Eisteddfod Caernarfon, 1862.

WI! ddinesydd hen oesau—cawraidd wyt,
Er cwrdd â hen ddyddiau;
Rhyfeddol a bythol bau
Gododd Iorwerth i'w gadau.

Sefi lle rhed y lwys afon—Seiont
Dan suaw i'r eigion;
Heb arf, yn llyw Caernarfon,
Drwy waith hedd ar dir a thôn.

Dy dyrau uwch hen dud arwyr—a hyf
Ddyrchafant i'r awyr;
A theg iawn fel penaeth gwŷr
Yw eirioes Dwr yr Eryr.

O'th fewn gelyniaeth a fu—gelyniaeth
I'n glanaf hoff Gymru;
Bu'th fynwes yn lloches llu
Oedd am ein llwyr ddiddymu.

Ond newidiaist dy nodwedd—ni wadaf
Na newidiaist *duedd*—
Yn lle cynal dialedd
Aethost *ti* 'n brif ymffrost hedd!

Y mawr oesawl ymryson—fu rhyngom
A hyf rengau'r Saeson,
A'i awch brwnt yn nychu bron
Dirif wroniaid dewrion,

Ei ddirfawr dymestl ddarfu,—ac äi mellt
Y gwg mawr i gysgu,
Eisoes y ceir y Sais cu
Yn frawd gwir i'w frwd garu.

Pa ryw waith fu'n peri hyn?—O! geni
Dy ogonawl blentyn,
A'i dad yn llefain "Eich dyn!
I'ch gwylio rhag eich gelyn."

Amrant Tywysog Cymru—agorodd
Yn dy gaerau mwyngu;
Ac yn lle'th watwar, dy garu
Wna ein gwlad lon a'i hyglod lu.

Er yn uwch mewn cywrain nerth—nag ereill
O'n hen gaerau prydferth;
Canwaith dyblir dy wir werth
O herwydd geni'n Hiorwerth.

Nid erys yn dy dyrau—elynion
I lân fro ein tadau,
Cynhyrfus dincian arfau
Ni cheir byth drwy'th lachar bau.

Ynot gwelir hoff blant Gwalia,—a'u rhydd
Frodyr hael o Loegria;
Yn gynes Awen gana—
Dilyn ein hen delyn wna!

CASTELL EMLYN.

(Buddugol).

Llyw amlwg i holl Emlyn—yw hen dŵr
Ein dewrion a'u telyn;
E wir fawrha'r dref ar hyn,
A'r wlad gâr wel'd ei goryn.

Diau fe welaf adfeilion—mawredd
Tymorawl rwysg dynion;
Gaerau braisg, dygwch ger bron
Hen oesoedd a'u hanesion.

Och! bu ynoch erch boenau—sain uchel,
Swn ochain dan glwyfau,
A dirfawr enbyd arfau,
Trwy eu llid, yn teryll wau.

Hen anedd cedyrn enwawg—lle gwelwyd
Llu Gwalia ardderchawg,
Ein brodyr fronau brydiawg
A fawrheir o'u cofio 'rhawg.

Onid dewr-wyllt yn yr hen dyrau—draw
Safent dros ein breiniau;
Dros eu tud rhoes y tadau
Waed eu bron i'n llon wellhau!

Drylliedig dyrau llwydion!—herisoch
Fâr oesoedd yn ëon;
Ond o'r byd, yr enyd hon,
Mud orwedd mae y dewrion.

Er pob rhuthriad ac ofnadwy—ystŵr
Pob storm a rhyferthwy,—
Ydych heddyw'n weladwy—
Yn y tir—ond p'le maent hwy?

Eich muriau gwych a mawrion—a gadarn
Ail-godwyd yn dlysion
Gan Syr Rhys, yn llys tra llon
I roi gwledd i ryglyddion.

Darfu pob rhyw helynt dirfawr—a thwrf
Noeth arfau erchyllfawr;
Yni mellt trueni mawr
Droe'n gariad drwy ein gorawr.

Oddi fewn nid griddfanau—heddyw geir
Ond hawddgarol odlau;
Lle gwnai eirf hyll erchyll wau
Rhydd anian ei heirdd wenau.

Hen Gastell! byth mwy nis gelli—roi braw
Bron i'r anwyl Deifi
Sy'n d'od mor hynod heini
I dy deg gofleidio di.

O goryn dy lwm gaerydd—y gwelir
Teg olwg ysblenydd,
Rhosynog ddeiliog ddolydd
Yn loew dan liwiau y dydd.

Yn Iach, fy Anwyliaid.[*]

Yn iach, fy anwyliaid! mae'r adeg gerllaw—
Yr adeg a leinw fy nghalon â braw;
Cyn hir fe fydd pellder mawr rhyngom yn bod,
Ac er edrych yn fanwl, nis gwelaf chwi'n d'od—
Ac er edrych yn fanwl, nis gwelaf chwi'n d'od.

Yn iach, fy anwyliaid! yr enyd drist hon,
Mae'r olwg ddiweddaf yn gwaedu fy mron;
Pob eiliad a ddyry lym frathiad i fron
A bery'n graith arnaf tra byddaf fi byw—
Yn graith ar fy nghalon tra byddaf fi byw.

Yn iach, fy anwyliaid! mae'r ager yn gryf,
A gwyntoedd y nefoedd yn fywiog a hyf;
Ond her i'r holl ager a gwyntoedd heb ri
I'ch dwyn o afaelion fy nghalon frwd i—
O rymus afaelion fy nghalon frwd i.

[*] Those on whose departure the above lines were written, including the author's father, brother, and sister sailed from Liverpool in the "City of Baltimore."

Yn iach, fy anwyliaid! boed bendith yr Ior,
I'ch dilyn dros donau trochionog y môr;
Pob awel el heibio fo'n dyner a mwyn,
A'r tonau fo'n gwenu bob awr wrth eich dwyn—
Yn gwenu mewn cariad bob awr wrth eich dwyn.

Yn iach, fy anwyliaid! boed difyr y daith,
Aneirif gysuron fo'n goron i'ch gwaith;
Lle bynag y byddwyf mor fynych ceir fi
Yn erfyn bendithion y nefoedd i chwi—
Diderfyn fendith y nefoedd i chwi.

Yn iach, fy anwyliaid! adgofion pur gu
Ymwthiant gan wawdio fy ngalar yn hy';
Ond er dyfned fy ngwae, er mor ysig fy mron,
Mae cysur, mae cysur yr adeg brudd hon—
Mae cysur nefolaidd yr adeg brudd hon.

Yn iach, fy anwyliaid! ni wyddoch, nis gwn,
A gawn i gwrdd eto byth yn y byd hwn,
Can's nid ydyw edau ein bywyd yn gref;
Ond na hidiwn am hyny—cawn gwrdd yn y nef,
Na hidiwn un mymryn—cawn gwrdd yn y nef.

Yn iach, fy anwyliaid! ond cofiwch i gyd,
Fod Ceidwad pechadur yr un drwy'r holl fyd;
Yn Nghymru mae'n dyner ac addfwyn ei lef,
Ac yn mhell dros y moroedd yr un ydyw ef,
Ac yn nhiroedd Wisconsin yr un ydyw ef.

Yn iach, fy anwyliaid! cwynfana eich bron
Am Gymru, a'r holl rai adawyd yn hon;
Ond cofiwch pan fyddwch oddiwrthyf yn mhell,
Am wlad sydd i'r galon yn llawer iawn gwell—
O! cofiwch fy nghwrddyd oll yn y wlad well.

DEATH.

Oh, Death, thou king of woe and want,
Sad tyrant of the tomb,
There is no beauty, strength, or glee,
Nor glory in thy gloom.

Before thy face each living thing
Is withering away;
The greatest prince beneath thy rod
Is but a clod of clay.

Thy lifted hand thou'lt not with-hold,
And gold can never gain
One moment's respite from thy fears,
And virtue's tears are vain.

More numerous thy armies be
Than by the sea the sand;
To smiling cheeks what griefs they bring—
Moving at thy command.

Thy music is the bitter cry
Of those who die, undone;
Thy cup of bliss is agony,
And fury is thy fun.

Behind a cloud of terror hid
Amid the wild dismay,
I see thee strike ten thousand down
With a frown in the battle-fray.

Right well it suits thy cruel sway
To lay the parents low,
Leaving their child in sorrow's vale
To wail in want and woe.

Thy highest aim is nothingness,
And darkness is thy day!
Yet every man of woman born
Is sworn beneath thy sway.

First-born of sin, and sire of fear!
Thou standest near me now;
And soon beneath thy deadly sting
My very being must bow!

Softly! my Muse, at Calvary
I see a glorious sight:
Christ meets, on his own ground below,
The foe in deadly fight.

Stern is the contest, Oh! what shocks,
The rocks in twain are rent;
Creation faints, the day is done—
The sun to darkness sent!

But hark! I hear a sudden sound—
A joyful sound, I say—
" 'Tis finish'd," Jesus uttereth,
And Death has lost the day!

His prisoners have heard the sound,
Around his feet they rise ;
And lo ! the lion in his lair
They dare through him who dies.

If Christ *alone* had victory,
Death troubleth me no more ;
Through Christ shall I the battle win,
Though sin hath hurt me sore.

Molawd Dyffryn Clwyd.

" Man sy' mewn hedd yn mynwes mynyddau."

Pan yn edrych ac yn gwenu
Ar ei anghydmarol swyn,
Pwy all beidio peraidd ganu,
Fel yr eos yn y llwyn ?
Mae cip-olwg ar ei feusydd,
Ar ei wedd dryliwiog hardd,
Yn troi gofid yn llawenydd,
Yn gwneyd dylaf ddyn yn fardd.

Onid rhyw ardderchog balas
Yw'r bydysawd cain ei ddrych,
Ac amrywiaeth maint ac urddas
Yn ei ystafelloedd gwych ?
Ond dywedaf mai'r brydferthaf
O'r holl ystafelloedd clyd,
Ydyw Dyffryn Clwyd anwylaf—
Dyma barlwr goreu'n byd !

Tra mae llawer brodir hyglod,
Yn ddyledus am bob bri,
I ryw ddigwyddiadau hynod,
Fu'n serenu 'i mynwes hi ;
Ond tra bydd i degwch anian
Foddio'r awenyddol nwyd,
Y baradwys tecaf allan
Fydd gogonawl Ddyffryn Clwyd.

Eto mae Dyffrynoedd tlysion
Yn addurno'n daiar ni,
Sydd yn herio dawn angylion
I ddarlunio'u swynol fri ;
Ond hen Anian fynai uno
Eu teleidion oll yn nghyd,
Ac ar hyny caed hi'n llunio
Dyffryn Clwyd yn goron byd.

Ddyffryn hoff, mor deg y llechi
  Rhwng mynyddau cedyrn sy'
Yn orchuddiol gan wyrddlesni,
  A chan ddefaid glân yn llu ;
O wyrdd-oesol hen fynyddau !
  Tua'r nef pob un a gwyd ;
Ymddyddana y cymylau
  Am ogoniant Dyffryn Clwyd.

Ar foreuddydd teg o Wanwyn,
  Pan mae'r Dyffryn oll mor lân,
Rhodiaf allan o fy mwthyn
  Gyda mynwes lawn o dân ;
Rhwng y blodau teg y rhodiaf,
  Dros y glaswellt melfed mâd,
Yna mewn per-lewyg safaf,
  Ac fe'm llenwir gan foddhad.

Llysiau tecaf fedd y ddaiar,
  Pob rhyw ros, a'r lili wen,
Gleision goedydd, nefol feusydd,
  Oll dan addurn gwlith y nen,
Wnant olygfa anghydmarol,
  A drydana galon dyn
Gyda rhyw syniadau nefol—
  Nes mae'n fwy nag ef ei hun.

Minne-haha.

Minne-haha—dyna'r enw
  Roes yr Indiad per ei aeg,
Minne-haha, Dwfr Crochyniawl,
  Dyna'r ystyr yn Gymraeg ;
Tra mae dynion yn cyfnewid,
  Tra'r êl heibio ddull y byd,
Chwerthin, chwerthin drwy y flwyddyn
  A wna Minne-haha o hyd.

Minne-haha sydd yn chwerthin,
  Chwerthin draw ar ben y graig,
Chwerthin pan y naid yn sydyn
  Dros y clogwyn serth i'r aig ;
Gwyryf dlos a gynes gana,
  Cwyna'r claf wrth drist nesâu,
Ac fe chwardda Minne-haha,
  Chwardda'n siriol ar y ddau.

Tra yn rhedeg ar ei yrfa,
  Gwena'r haul fel rhadlon gawr,
Yn ei wyneb Minne-haha
  Chwardd yn ngwisgoedd claer y wawr ;
Taran rua, mellten fflachia,
  Anian sydd mewn braw i gyd,

Ond fe chwardda Minne-haha,
  Cura'i ddwylaw llon yn nghyd.

Daw y Gauaf drwy ein broydd
  Fel gormeswr cadarn glew,
Ac fe rwyma'r holl afonydd
  A chadwynau trwch o rew;
Ond pan glywa Minne-haha
  Arno'n chwerthin drwy y coed,
Rhoddi cadwyn ia ni feiddia
  Ar ei law na'i ysgafn droed.

Y Fagnel.

(Buddugol yn Eisteddfod Llanfaircaereinion.)

Dryll certh, ac anferth waith ynfyd—ddyfais,
  Er gwyllt ddifa bywyd
 Ac elw, a fedd celfyddyd
 Un o'i bath o fewn y byd?

Y Cleddyf.

Ow! gleddyf enwog leiddiad—dyn ydwyd,
  Hen awdwr galarnad;
 Dinystr sy'n fawr am danad,
 Un o brif gyfeillion brad.

Och! ydwyt yn un sychedig—am waed,
  Mudo wnai yn ffyrnig
 Fyrddiynau yn d'oriau dig
 O ddynion i'r bedd unig.

Yr Ysgrifbin.

(Buddugol).

Er yn fud pa deyrn a fedd—yn ei rwysg
  Filfed ran o'i fawredd?
 Yr Ysgrifbin a'i rinwedd
 Wna'n daear hon yn dir hedd.

Penill a gyfansoddwyd gan R. Ddu pan yn fachgen, ac a anfonodd at ei frawd John wedi iddo ymfudo i'r America:—

Fy mrawd anwylaf, John,
Mae hiraeth dan fy mron
  Am dànat ti;
O! deued hyfryd wawr,
Caf eto ar y llawr,
Dy gwmni am enyd awr,
  Heb boen na chri.

BALA: ARGRAFFWYD GAN H. EVANS.

3 2044 024 327 835

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

WIDENER
SEP 11 1995
BOOK DUE

MAR 0 1 1993
CANCELLED